

ZGODOVINA V ŠOLI

Pouk zgodovine
o holokavstu

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik: Zavod RS za šolstvo

Predstavniki: mag. Gregor Mohorčič

Uredniški odbor:

dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU),

dr. Aleš Gabrič (Inštitut za novejšo zgodovino),

Janez Globočnik (Zavod RS za šolstvo)

Goranka Kreačič (Osnovna šola Preserje),

Katja Mahorčič (Gimnazija Nova Gorica),

Damjan Snoj (Osnovna šola Preserje),

dr. Mojca Šorn (Inštitut za novejšo zgodovino),

dr. Danijela Trškan (Filozofska fakulteta v Ljubljani),

Srečko Zgaga (Gimnazija Poljane v Ljubljani),

Odgovorna urednica: mag. Vilma Brodnik

Naslov uredništva: mag. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Parmova ul. 33, 1000 Ljubljana, tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov: vilma.brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Simona Vozelj

Jezikovni pregled: Tine Logar

Prevod povzetkov v angleščino: mag. Gregor Adlešič

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj, Studio Aleja d.o.o.

Računalniški prelom: Littera picta d.o.o.

Tisk: Littera picta d.o.o.

Naklada: 600 izvodov

Tematska številka revije **Pouk zgodovine o holokavstu**

Fotografiji na naslovnici:

1. Manjša fotografija: Izgon slovenske družine iz Korena pri Krašnji 8. 7. 1942. (Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.)

2. Večja fotografija: V dneh od 4. do 10. 8. 1942 so zbirali in izganjali svojce talcev, ustreljenih v Starem piskru pri Celju. (Foto: Miran Pavlin, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.)

Naročila: ZRSS – Založba, Nataša Bokan, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/300 51 99

Naročnina:

40, 26 EUR – cena dveh dvojnih številok za šole in ustanove

31,73 EUR – cena dveh dvojnih številok za posameznike

29,36 EUR – cena dveh dvojnih številok za dijake, študente in upokojence

21,80 EUR – cena dvojne številke v prosti prodaji

48,31 EUR – cena dveh dvojnih številok za tujino

Revijo sofinancira Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

© Zavod RS za šolstvo, 2010

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

Mag. Vilma Brodnik

REVIJI NA POT

Tematska številka je namenjena poučevanju in učenju o holokavstu pri pouku zgodovine v Sloveniji. S strokovnimi članki osvetljujemo zgodovino Judov na Slovenskem od antičnih časov dalje, pojasnjene so širše zgodovinske okoliščine za preganjanje in ponovno naseljevanje Judov, zlasti po dograjevanju ustavnosti v habsburški monarhiji po letu 1867. V posebnem članku je prikazan holokavst na Slovenskem v času druge svetovne vojne, ki je zanesljivo ena od tem, ki do sedaj v zgodoviniopisu ni bila pogosto obravnavana. Od približno 1500 pripadnikov judovske skupnosti jih je preživela le peščica. V Prekmurju, kjer je živel najmočnejša judovska skupnost, je bilo ubitih približno 400 Judov, preživelo jih je le 63. V ostalih predelih je bilo žrtev nekoliko manj, in sicer ena petina glede na skupno število judovskega prebivalstva. Preživela pa je večina Judov, ki so bili internirani v koncentracijska taborišča leta 1944 iz Ljubljane, in pa Judje, ki so pred nacizmom zbežali v Italijo. V posebnem članku je obravnavan tudi holokavst v Evropi.

V didaktičnih člankih so prikazane možnosti, kako temo holokavsta in koncentracijskih taborišč obravnavati z učenci v osnovnih in srednjih šolah, ki imajo le še redko možnost prek preživelih sorodnikov slišati domača pričevanja o grozotah in preživetju v skrajno težkih razmerah, ki so jih predstavljala koncentracijska taborišča. Koncentracijska taborišča, ki so bila sprva ustanovljena za prevzgojo političnih nasprotnikov, so v času izvajanja holokavsta, postala tovarne smrti, v katerih je bilo ubitih dve tretjini evropskih Judov, veliko Romov in Sintov, pa tudi pripadnikov slovanskih narodov. Koncentracijska taborišča so postala eno od sredstev izvajanja totalitarne oblasti, pri čemer so bile za uresničitev nacistične ideologije izničene vse etične in moralne norme, ki jih je ustvarilo človeštvo. Obravnava tematike holokavsta in koncentracijskih taborišč je lahko za učence zelo travmatična, zato je treba še posebej skrbno razmisliti o učnih ciljih, metodah in didaktičnih gradivih, uporabljenih pri pouku. Tako so prikazane možnosti obravnave tematike holokavsta prek vključevanja pričevanj otrok in odraslih, in pa zgodovinsko terensko delo v spominskem parku podružnice Mauthausna na Ljubelju. Pouk je možno načrtovati in izvesti tudi v obliki obmejnih šolskih projektov, kot je prikazano v poročilih o projektu Ob meji ter o ekskurziji v Auschwitz, največje koncentracijsko taborišče, v katerem je bilo ubitih 1,1 milijona Judov, med 2346 deportiranimi Slovenci pa je bilo žrtev kar 1771.

Holokavst je bil oblika genocida nad Judi, ki je terjal kar šest milijonov žrtev. Zato so pod vplivom mednarodne organizacije International Task Force for Holocaust Remembrance evropski ministri za šolstvo leta 2002 sklenili določiti 27. januar za dan spomina na žrtve holokavsta in drugih zločinov proti človeštvu, ki so ga začeli leto dni kasneje obeleževati v večini evropskih držav. Dan spomina na žrtve holokavsta pa je razglasila tudi OZN v posebni resoluciji z dne 1. 11. 2001. 27. januar je bil izbran zato, ker je na ta dan leta 1945 v Auschwitz vkorakala Rdeča armada. S preučevanjem holokavsta se ukvarja tudi Muzej holokavsta Yad Vashem v Jeruzalemu, v okviru katerega deluje posebna Mednarodna šola za preučevanje holokavsta. V Yad Vashemu organizirajo posebna izobraževanja za učitelje zgodovine in drugih družboslovnih predmetov za različne evropske države. Takšnega izobraževanja se je v dneh med 15. in 25. februarjem 2009 udeležila prva slovenska skupina triindvajsetih udeležencev. Didaktični članki so tako rezultat izkušenj, znanja in strokovnega navdih petih udeležencev tega seminarja.

Še zlasti pa smo ponosni, da je življenjske zgodbe o pravičnikih med Slovenci napisala Miriam Steiner Aviezer, ki je del življenja preživela v Ljubljani. Miriam Steiner Aviezer je pisateljica, raziskovalka in članica komisije, ki v okviru Yad Vashema razglašala pravičnike med narodi. Pravičniki so ljudje, ki so pomagali reševati Jude pred holokavstom. Svojo izkušnjo s holokavstom kot šestletna deklica v koncentracijskem taborišču, ki jo je dopolnila z izkušnjami drugih otrok, je opisala v mladinski povesti Vojak z zlatimi gumbi, ki je izšla leta 1964 pri Mladinski knjigi ter je bila, prevedena v hebrejščino, hrvaščino in angleščino, že večkrat ponatisnjena.

Upamo, da bomo s to številko prispevali kanček k bolj mirnemu, boljšemu in prijaznejšemu svetu.

Mag. Vilma Brodnik, odgovorna urednica

Mag. Vilma Brodnik:
Reviji na pot

PRAVIČNIKI

- Miriam Steiner Aviezer:
2 **Pravičniki med narodi**
- Miriam Steiner Aviezer:
5 **Pravičniki med narodi – Slovenci**

ZGODOVINA JUDOV NA SLOVENSKEM IN HOLOKAVST

- Dr. Klemen Jelinčič Boeta:
16 **Judje na Slovenskem od antike do danes**
- Dr. Klemen Jelinčič Boeta:
28 **Organiziranost judovske skupnosti na Slovenskem**
- Dr. Andrej Pančur:
32 **Zgodovina holokavsta na Slovenskem**
- Dr. Marta Verginella:
38 **Šo'ah. Množično uničenje judovskega prebivalstva v Evropi**

DIDAKTIČNI ČLANKI O POUKU O HOLOKAVSTU V OSNOVNI ŠOLI

- Lorieta Pečoler:
46 **Holokavst pri pouku zgodovine, državljske in domovinske vzgoje ter etike**
- Suzana Cvirn Guček:
57 **Obeležitev dneva spomina na žrtve holokavsta kot medpredmetno povezovanje**
- Nadja Baša, Sonja Ličan:
64 **Medpredmetno povezovanje in fleksibilni predmetnik pri pouku zgodovine na temo holokavst**
- Dora Košak:
73 **Terensko delo na območju bivšega delavskega taborišča na Ljubelju, podružnice Mauthausna**
- Mateja Grmek:
82 **»Skozi naše oči« – holokavst skozi oči žrtev**

POROČILA O ŠOLSKIH PROJEKTIH O HOLOKAVSTU

- Boris Hajdinjak:
90 **Šo'ah – Spominjajmo se!**
- Cvetka Jošar Matić:
95 **Ob meji – projekt za izobraževanje in druženje mladine v Avstriji in Sloveniji**

Miriam Steiner Aviezer

PRAVIČNIKI MED NARODI

Med drugo svetovno vojno, v času popolnega moralnega propada, je obstajala manjšina, ki je zlo preglasila s tem, da je obdržala človeške vrednote. To so bili *pravičniki med narodi*. Delovali so proti večinskim tokovom v evropskih državah, ki so takrat vodili k uničenju Judov. Ti rešitelji so menili, da je treba preganjane Jude obvarovati in rešiti.

V večini primerov so to počeli, ko so na lastne oči videli, kako so zaplenili judovsko imetje, kako so Judom odvzemali civilne in splošne pravice, ki pripadajo slehernemu človeku, kako so jih odvedli v taborišča in kako so jih umorili. Ko so na njihova vrata potrkali Judi, so se znašli pred dejstvom, ko se je bilo treba odločiti in jim pomagati. To je bilo po navadi v danem trenutku nagonsko, spontano človeško dejanje, ki mu je sledila moralna odločitev. Večinoma je šlo za postopen proces, v katerem so rešitelji vse bolj postajali tudi akterji, vključeni v pomoč, ki so jo nudili preganjanim Judom. Dovoljenje, da se je lahko Jud pri njih skril za dan ali dva, se je pogosto spremenilo v reševanje, ki pa je lahko trajalo več mesecev ali celo več let.

Cena, ki so jo morali rešitelji plačati za svoja dejanja, je bila marsikdaj usodna. Nemci in njihovi pomagači so ubijali ne le ljudi, ki so skrivali Jude, temveč pogosto tudi njihove družinske člane. Nobena redkost ni bila, da so *pravičnike med narodi* spravili v taborišča in jih celo ubili. Oblasti so sprejemale izjemno stroge prepovedi nujenja pomoči Judom, ker so želele, da bi se ljudje prestrašili in tega ne počeli zaradi usodnih posledic takih dejanj. Dosegli so, da so tako rešitelji kot reševanci živeli v trajnem strahu pred aretacijo, kajti vedno je obstajala možnost, da bi jih ovadil sosed ali sodelavec okupatorja. Kdor se je odločil, da bo ščitil Jude, je moral žrtvovati svoje normalno življenje in stopiti na pot ilegale ter pogosto delovati proti sprejetim družbenim normam v svojem okolju. S tem so ti ljudje sprejeli življenje v strahu pred ovadbami, pred aretacijo, pred deportacijo v taborišča, hkrati pa so tudi stalno živeli v strahu, da bo ogrožena njihova družina.

Nekateri rešitelji so se za tako pot odločili zaradi ideološkega ali verskega prepričanja; drugi niso bili idealisti, temveč le altruisti, ki so želeli skrbeti za soljudi. V večini primerov niso nameravali postati rešitelji Judov in so popolnoma nepripravljeni dočakali trenutek, ko so morali sprejeti tako usodno odločitev. Bili so le navadni ljudje, in prav to bi moralo biti vsem za vzor. Yad Vashem je podelil priznanje *pravičnika* ljudem različnih narodnosti iz 42 držav. Med njimi je veliko kristjanov, muslimanov in agnostikov in pripadnikov vseh družbenih slojev. Med *pravičniki* so visoko izobraženi ljudje, javne osebnosti, univerzitetni profesorji, učitelji, zdravniki, duhovniki in redovnice, diplomati, kmetje, navadni delavci, partizani, policisti, sosedi, tu in tam pa le ljudje, ki so naključno šli mimo in so se ustavili, ko je bilo treba pomagati.

Vse pa povezuje človekoljubje in pogum, ki so ga izkazali s tem, da so se borili za svoja moralna načela. Dejstvo, da so nekateri našli v sebi toliko poguma in postali rešitelji, kaže na to, da je vselej obstajala možnost svobodne odločitve. To nas opominja, da lahko vsakdo od nas sodeluje pri dobrih delih.

GLAVNE OBLIKE POMOČI, KI SO JO NUDILI *PRAVIČNIKI MED NARODI*

SKRIVANJE JUDOV V HIŠAH ALI NA POSESTIH REŠITELJEV

Rešitelji, katerih življenje je bilo tudi na kocki, so poleg tega bremena prevzeli skrb za preživljanje svojih »gostov« – kar je bila težka obveznost za revne družine v času vojne! – in skrb za druge potrebe. Pogosto so skrite Jude predstavili radovednim sosedom in znancem, kot da je šlo za Nejudje, sorodnike ali posvojene otroke. Seveda so se zavedali, da jim je zaradi tega ves čas pretela smrtna nevarnost.

ZAGOTAVLJANJE LAŽNIH DOKUMENTOV IN LAŽNIH IDENTITET

Da bi Judi dobili nejudovsko identiteto, so bili vsekakor potrebni ponarejeni dokumenti. Poleg tega jim je bilo treba nuditi pomoč, da bi se znašli v vsakodnevem življenju s to novo

lažno identiteto. V takih primerih so se rešitelji prelevili tudi v spretne ponarejevalce. Prav tako so obstajali uslužbenci, ki so izdelovali oziroma izdajali lažne dokumente. To je bilo seveda protizakonito in strogo kaznivo dejanje. Nekateri diplomati so izdajali dokumente, vizume in potne liste, da bi Judom zagotovili diplomatsko imuniteto kake države. Prav je, da se spomnimo švedskega diplomata Raula Wallenberga in japonskega diplomata v Kovnu Chiune Sempo Sugihare. Sugihara je moral leta 1947 odstopiti z diplomatskega položaja, Raul Wallenberg pa je po koncu vojne brez vsakega sledu izginil v Sovjetski zvezi.

NUDENJE POMOČI JUDOM PRI BEGU

Nekateri rešitelji so Judom pomagali pobegniti z območja, kjer je bilo zanje posebej nevarno, v manj nevarne kraje. Na skrivaj so jih tihotapili iz getov in zaporov ter jim pomagali iti čez mejo v nezasedene države ali na območja, kjer je bilo preganjanje manj hudo. Tako se je marsikateri Jud rešil, ker je zbežal v nevtrarno Švico ali v dele zasedene in razkosane Jugoslavije, ki so bili pod italijansko oblastjo in kjer niso izvajali deportacij.

REŠEVANJE OTROK

Judovski starši so bili marsikdaj pred dilemo, kaj storiti z lastnimi otroki. Ali naj jih obdržijo pri sebi ali pa naj se ločijo od njih in jih zaupajo komu drugemu v upanju, da jim tako povečajo možnost preživetja. V nekaterih primerih so otroke, ki so ostali sami, ker so jim ubili starše, odpeljali v razmeroma varne samostane. Seveda pa so bili tudi pimeri, ko so se posamezniki odločili sprejeti otroka do konca vojne in ga tudi posvojiti, če se ne bi javil noben družinski član. V nekaterih državah (Belgija, Nizozemska, Francija in Poljska) so delovale t. i. »podzemne organizacije«, ki so našle domove za otroke, poskrbele za potreben denar, hrano, zdravstveno oskrbo, skratka zajamčile pogoje za otrokovo preskrbo.

KDO JE LAHKO PRAVIČNIK MED NARODI

Odličje, ki se podeli *pravičnikom med narodi*, sestoji iz medalje in utemeljitve priznanja. Za *pravičnika med narodi* se lahko razglasi vsakdo, ki izpolnjuje te pogoje:

1. da ni Jud;
2. da je nudil pomoč, s tem pa je tvegala lastno življenje in se izpostavil nevarnosti pregona na podlagi t. i. rasnih zakonov;
3. da ni dobil pri reševanju Judov nobene materialne odškodnine ali kake druge vrste nagrade, o kateri bi se dogovoril kot o pogoj za rešitev;
4. da se je rešitelj zavedal, da rešuje judovsko osebo, ki ji grozila prisilni izgon v koncentracijsko taborišče in nevarnost zaradi protijudovskih zakonov;
5. da je rešitelj to počel na lastno pobudo in je bil osebno vključen ter osebno odgovoren pri rešilnem dejanju; to ni storil zaradi dolžnosti (na primer zaradi odločitve odporniškega gibanja ali partizanskih enot);
6. da ni bil član sovražnih strank in ni aktivno sodeloval pri pregonu Judov in niti pri prisvajanju njihovega imetja;
7. upoštevajo se le izjave prič, ki lahko osebno pričajo o reševanju in so bile takrat starejše od 12 let (izjemoma 8 let).

Postopek za priznanje *pravičnika med narodi* se vodi na pobudo in ob pisnem pričevanju rešene osebe ali očitvidcev, ki lahko pričajo o rešitvi. K pričevanju, ki ga mora overoviti ali notar ali lokalna judovska občina, je zaželeno priložiti pričevanje rešitelja ali kako drugo dokumentacijo.

Odlok o priznanju izda posebna komisija, ustanovljena pri Yad Vashemu, ki jo sestavljajo zgodovinarji, pravniki, bivši diplomati, književniki in pomembne osebnosti družbenega življenja v Izraelu. Obstajajo regionalne komisije v Jeruzalemu, Tel Avivu, Haifi in višja komisija, ki se sestaja po navadi dvakrat na leto in ki ji predseduje sodnik izraelskega vrhovnega sodišča.

Naslov *pravičnika med narodi* daje pravico do postavitve posebne spominske plošče v Parku pravičnikov v Yad Vashemu. Na začetku je ob taki plošči vsak *pravičnik* zasadil drevo, a ker ni več zadosti prostora, drevesa sedaj zasadijo v posebnem parku.

Medalje in utemeljitve se izročajo razglašeni *pravičnikom med narodi* na dva načina:

1. slovesno v Yad Vashemu, v Šotoru spomina. Na tej slovesnosti so po navadi navzoči rešena oseba s svojimi družinskimi člani, rešitelj (če še živi oziroma če mu dopušča zdravje),

ambasador rešiteljeve države in gosti. Taka slovesnost je obeležena v sredstvih javnega obveščanja;

2. na izraelskem veleposlaništvu v državi rešitelja, kar se odvija po navadi na dan neodvisnosti Izraela, tj. sredi aprila. Če pa v državi, iz katere je rešitelj, ni izraelskega veleposlaništva, slovesnost poteka v judovski občini.

Da bi primerjali število slovenskih *pravičnikov* s številom *pravičnikov* v drugih državah, objavljamo razpredelnico. Vanjo smo vključili tudi število Judov pred drugo svetovno vojno in število judovskih žrtev v drugi svetovni vojni. Statistika (1. januarja 2008) je v skrajšani obliki.

Država	Število Judov pred drugo svetovno vojno	Število judovskih žrtev med drugo svetovno vojno	Število pravičnikov med narodi
Poljska	3.300.000	3.000.000	6135
Nizozemska	140.000	100.000	4947
Francija	350.000	77.320	2991
Ukrajina	1.500.000	900.000	2246
Belgija	65.700	28.900	1476
Litva	168.000	143.000	761
Madžarska	825.000	569.000	703
Belorusija	375.000	245.000	587
Slovaška	90.000	80.000	478
Nemčija	566.000	143.000	455
Italija	44.500	7680	442
Rusija	975.000	107.000	127
Češka	90.000	80.000	118
Avstrija	185.000	50.000	85
Romunija	609.000	287.000	54
Danska	7800	60	22 (Dansko odporniško gibanje je prejelo naziv kolektivno kot ena oseba)
Srbija, Banat, Bačka	32.700	28.300	127
Hrvaška	25.000	20.000	106
Bosna	14.000	10.000	35
Makedonija	7762	7315	10
Slovenija	1500	1300	7

Encyclopedia of the Holocaust, Vol. 4, Macmillan Publ. Co N. Y. and Yad Vashem, Jerusalem, 1990.

Članek o *pravičnikih med narodi* iz Slovenije naj bi javnosti predstavila pogumne in plemenite Slovence, ki so se zapisali v zgodovino druge svetovne vojne s tem, da so člani velike družine *pravičnikov*. Izjemno pomembno je objaviti njihova pričevanja in tako približati ta del zgodovine zlasti mladim rodovom. Zgodbe o reševanju Judov so polne napetosti in dram, to so po eni strani zgodbe o herojstvu, po drugi strani pa o neprestanih nevarnostih. Ti elementi zagotavljajo, da bi tako delo mladi jemali v roke z velikim zanimanjem.

Vse gradivo za pisanje takega dela je črpano izključno iz dokumentacije, ki jo hranijo arhivi Yad Vashema in ki temeljijo na pričevanjih rešenih in rešiteljev.

MIRIAM STEINER-AVIEZER

Avtorica Miriam Steiner-Aviezer, je članica Komisije za priznavanje pravičnikov pri Yad Vashemu, raziskovalka šoe na področju nekdanje Jugoslavije in pisateljica. Njeno knjigo *Vojak z zlatimi gumbi*, ki je izšla v izvirniku v slovenščini, so prevedli v hebrejščino, hrvaščino in angleščino in to delo je doživelo več izdaj. Poleg tega je objavljala zlasti študije, članke ter pripovedi v Izraelu, v ZDA (Washington Post), v Sloveniji in drugod.

Miriam Steiner-Aviezer

PRAVIČNIKI MED NARODI – SLOVENCI

UVOD

Hitlerjeva pošastna ideja o večvrednosti »germanske rase« in želja, da bi v svetu vladali arijci ter s tem zgradili »nov svetovni red«, se je začela uresničevati, ko je bil leta 1933 izvoljen za kanclerja tretjega rajha. V skladu z njegovimi idejami so semiti in še posebej Judi onesnaževali čistost »germanske rase« in bili škodljivi za celotno človeštvo, zaradi česar je bilo treba Evropo Judov očistiti in jo tako spremeniti v območje, ki je »judenrein« (očiščeno Judov; tudi judenfrei). Ta teza je postala politična ideologija in osnova Hitlerjevega programa o čisti »germanski rasi«.

Ob imenovanju za kanclerja je postalo jasno, da bo Hitler te svoje ideje spremenil tudi v dejanja. Ideje so postale zakon leta 1935, ko so bili razglašeni t. i. nürnberški zakoni, ki so bili postopoma uveljavljeni tudi v drugih državah, ki so bile zaveznice Nemčije. Prvi zakon pravi: »Državljan tretjega rajha je lahko samo oseba, po katere žilah teče arijska kri.« Že samo s tem so bili Judi postavljeni zunaj zakonskih okvirjev, prenehala je njihova enakopravnost z drugimi in izgubili so svoje državljanstvo. To je bil začetek »končne rešitve judovskega vprašanja«.

Začeli so se pregoni in omejevanja. Protijudovski zakoni so bili uveljavljeni povsod, Judi so bili vrženi iz državnih služb, na judovske zasebne trgovine je bilo treba izobesiti napis »jüdische Geschäfte«, arijcem je bila poroka z Judinjami strogo prepovedana, pri Judih arijci niso smeli biti več zaposleni, na vhodih v javne lokale, gledališča, kinematografe in druge javne ustanove je pisalo »Vstop psom in Judom prepovedan«, na rokavu so morali Judi začeti nositi t. i. judovski znak, na katerem je pisalo »Jude«. Znak, ki je bil zelo viden, je bil sestavljen iz črnih črk na rumeni podlagi. Poleg tega so javno sežigali knjige judovskih avtorjev, Judi so morali čistiti mestne ulice s ščetkami za zobe, vernim Judom so javno rezali brade, na tržnicah so smeli kupovati le po 11. uri, ko so bile vse stojnice že prazne, in še bi lahko naštevali.

Za Jude je bil to jasen in očiten znak, da so nezaželeni in da je najbolje, če odidejo. Do septembra 1939 je bilo Nemčijo in nato Avstrijo ter Češkoslovaško sicer še vedno možno zapustiti na legalen način in do določene mere še do začetka leta 1941, vendar velik del Judov najprej ni hotel zapustiti svojega doma, kjer so živeli že več generacij. Tisti, ki so se navsezadnje do začetka vojne le odločili za odhod, pa velikokrat niso imeli kam, saj so postopoma vse države za begunce zaprle meje.

Lokalne judovske organizacije so se povezale z drugimi judovskimi in človekoljubnimi organizacijami po svetu in začele bolj ali manj ilegalno prevažati skupine Judov, še posebej otroke, v druge države, zlasti v takratno britansko Palestino, kjer so jih v glavnem sprejemali v takrat že zgrajene kibuce.

Ena izmed takšnih organizacij v Nemčiji, Alijat ha-noar (»Mladinsko priseljevanje«), ki jo je vodila Recha Freier, se je povezala tudi z judovskimi organizacijami v tedanji Jugoslaviji in organizirala prehod za okoli 55.000 Judov, ki so prek Jugoslavije uspeli prebežati v Palestino. Le manjše skupine beguncev so mejo prečkale na uradnih mejnih prehodih. Na začetku leta 1941, ko je bila dokončno izdana prepoved odhoda iz rajha vsem Judom, pa so na pritisk Nemčije mejo popolnoma zaprli. Prekršitev te odredbe je bila strogo kaznovana tudi na jugoslovanski strani.

***

UROŠ ŽUN

Uroš Žun je bil pravnik, rojen leta 1903 v Radovljici. Med letoma 1938 in 1941 je služboval kot obmejni komisar pri Mariboru. Tik pred začetkom vojne, ob koncu leta 1940, ko so Judi iz Nemčije, Avstrije in Češkoslovaške prek Jugoslavije bežali v druge države, še posebej v takratno Palestino, je bil iz Beograda vsem obmejnimi postojankam, zlasti na meji z Avstrijo, poslan dekret, po katerem so strogo kaznovali vsakega obmejnega komisarja, ki bi dovolil prehod meje beguncem, še posebej Judom. Ko je do njega prispela ta odločba, je na njegovi mizi že bilo pismo, ki je najavljalo prihod šestnajstih judovskih deklet, s prošnjo, da jim nudi

vsakršno pomoč. Dekleta so že bila na poti. Ni se še odločil, ko je zaslišal tihe ženske glasove in naenkrat so nasmejana dekleta že stala pred njim. Malo je okleval. Vedno je deloval popolnoma v skladu s pravili in jasno mu je bilo, da bo, če bo deloval v nasprotju z ukazi, kaznovan in po vsej verjetnosti degradiran, če ne še kaj hujšega. Naj tvega svojo kariero in postavlja na kocko svojo varnost in varnost svoje družine ali pa naj pomaga tem šestnajstim preplašenim dekletom, ki so uspele pobegniti iz Avstrije.

Žun je bil zelo dobro informiran o vsem, kar se je dogajalo v Avstriji, saj je bil s tamkajšnjimi kolegi v vsakodnevnem stiku. Zavedal se je, da jim bo pečat, ki jim ga bo dal na prepustnico, tem dekletom rešil življenje.

To je bil najtežji trenutek v njegovem življenju. Jasno mu je bilo, da odloča o dveh vrstah usod. O usodi deklet, ki jim bo verjetno rešil življenje, in o svoji usodi ter usodi svoje družine, ki jo s tem izpostavlja nevarnosti. Lahko bi jih poslal nazaj, pa bi jih gotovo zaprli. Tega mu njegova vest ni dovolila.

Žigosal je njihove prepustnice in jim omogočil prehod meje. Dekleta so slutila, da je prekršil ukaze, čeprav niso vedela, kako bo zaradi tega kaznovan. Hvaležno so ga objele in odšle iz obmejne postojanke. Tam so obstale in niso vedele kam. Plačani spremljevalci so se porazgubili in dekleta so bila zgubljena. Ko je Žun sprevidel, v kakšen položaju so se znašla, se je odločil, da jih do Maribora odpelje sam. Odpeljal jih je do hotela, katerega lastnik je bil mariborski Jud, Rosner, ki jih je brezplačno sprejel in jih povezal z judovsko občino v Zagrebu. Tam so obljubili, da bodo poslali nekoga, ki bo dekleta pripeljal do Zagreba. Žunu so dekleta prirasla k srcu in jih je vsak dan obiskoval. Njegova soproga jim je nosila mlečne proizvode, sadje in zelenjavo, saj zaradi spoštovanja košer prehrane niso jedle mesa, košer hrane se pa v Mariboru ni dalo dobiti. Dekleta so vsak dan nestrpnost pričakovala Žuna in so v svojem »komisarju« začele videti nadomestnega očeta, ki so mu lahko zaupala. Ko je prispel predstavnik iz zagrebške judovske občine, so se dekleta s težkim srcem in s solzami v očeh poslovila od svojega rešitelja.

Uroš Žun je vedel, da ga čaka težka kazen, zato je z ženo in sinom Igorjem tik pred začetkom vojne pobegnil v Zagreb, kjer se je skrival. In še dobro, da je pobegnil, saj so Nemci takoj po prihodu v Maribor za njim razpisali tiralico. Po zidovih hiš na glavnih ulicah Maribora so celo razobesili plakate in obljubljali 10.000 mark nagrade tistemu, ki bi ga prijavil. Čeprav je mnogo Mariborčanov vedelo, da je Žun rešil dekleta, in so nekateri celo vedeli, kje se nahaja, ga ni prijavil nihče.

Žun in njegova družina so se spremenili v begunce in se, da bi se izognili nevarnostim in pregonu, začeli seliti iz mesta v mesto. Najprej so bili nekaj časa v Zagrebu, kjer se je Žun skrival pod imenom nekega ustaša, ki so ga ubili partizani, in je zato lahko uporabljal njegovo ponarejeno izkaznico, vendar dolgo časa niso mogli ostati na enem mestu.

Od tam so odšli v Bosno, kjer so se pod težkimi pogoji skrivali do konca vojne. Žun se ni več vrnil v Maribor. Odselil se je v Trst, kjer se je zaradi znanja več jezikov zaposlil pri nekem časopisu kot korektor. Kasneje se je preselil v Ljubljano in tam začel poučevati na srednji ekonomski in tehnični šoli.

In kaj se je zgodilo z dekleti? V Zagrebu so prišla pod okrilje judovske občine, kjer so se pridružila skupini judovskih otrok iz Nemčije in Avstrije, ki so prispeli po drugi poti. Med njimi so bili celo njihovi bratje in starejše sestre. Zaradi močne povezanosti jih je Žun obiskoval še ves čas svojega bivanja v Zagrebu. Usoda deklet ni bila jasna, dokler se ni pojavil Joško Indig, judovski aktivist in vzgojitelj, ki si je zadal cilj, da reši skupino 50 otrok. Takoj so morali zapustiti Zagreb, saj so nove oblasti takoj po okupaciji Jude že začele zbirati in izseljevati iz mesta.

Odločeno je bilo, da gredo najprej na območje pod italijansko okupacijo. Prva postaja je bila Ljubljana, kjer jih je sprejel ljubljanski škof Rožman in jim dal na razpolago zapuščen dvor na Lesnem Brdu, v katerem so lahko stanovali. Okoliški kmetje so velikodušno pomagali s hrano. V tem času je Indig skupini priskrbel ponarejene prepustnice, s katerimi se je celotna skupina odpeljala v Split. Tam se jim je pridružilo še kakih 50 otrok iz raznih krajev Jugoslavije, ki so jim že bili odpeljali starše. Spet je bilo treba zbrati veliko denarja, uporabiti veliko zvez in izvesti številne ukrepe. Končno je Indig s skupino približno stotih judovskih otrok prispel v Italijo, v majhno mesto Nonantola v bližini Modene. Po kapitulaciji Italije, ko so na to območje prispeli Nemci, je Indig uspel »svoje« otroke srečno privedi v Švico (glej knjigo I. Vaccari »Villa Emma«, Modena, 1960).

Šestnajst deklet, ki jih je rešil Uroš Žun, je leta 1945 prispelo v britansko Palestino, današnji Izrael. Nikoli niso pozabile svojega komisarja, ki je v tistih težkih in usodnih trenutkih pokazal pogum, ogrozil varnost lastne družine in pod grožnjo ostre kazni rešil njihova življenja.

*Uroš Žun
(Zbirka družine Žun
iz Ljubljane.)*

V Izraelu so dekleta začela z novim življenjem, večinoma po različnih kibucih, medtem ko so nekatera odšla v Ameriko. Niso bila v stalnem stiku, vendar ko so zvedela za možnost predlaganja pravičnikov, so se povezala, Yad Vashemu poslala svoje izjave in leta 1986 je bil Uroš Žun razglašen za pravičnika med narodi.

Žal je to priznanje prišlo po njegovi smrti, saj je umrl leta 1977. Priznanje in medaljo je sprejel njegov sin Igor.

V Yad Vashemu je ime Uroša Žuna vklesano v kamnitem Zidu pravičnikov. Na slovesnosti je bila večina takratnih deklet, ki so bila ob podelitvi že babice z otroki, vnuki in pravnuki. Na spominski medalji, ki jo dobijo pravičniki, piše: »Kdor je rešil eno življenje, je rešil ves svet.« Tak pravičnik je bil Uroš Žun, ki ni rešil samo šestnajstih deklet, temveč tudi šestnajst generacij.

***

ANDREJ TUMPEJ – RAHELA JE POSTALA BREDA

Kraljevina Jugoslavija je 25. marca 1941 pristopila k trojnemu paktu sil osi, zaradi česar je prišlo do množičnih protestov, med katerimi so še najbolj znani tisti v Beogradu 27. marca z znamenitimi transparenti »Bolje rat nego pakt« (Bolje vojna kakor pakt) in »Bolje grob nego rob« (Bolje grob kot suženj), kar je povzročilo padec vlade. Hitlerjev odziv je bil seveda negativen in odločil se je napasti Jugoslavijo. Izdan je bil ukaz, da se predvideni napad na Rusijo, znan po imenu »operacija Barbarossa«, preloži za štiri tedne. Številni zgodovinarji trdijo, da so bili prav ti »štirje dragoceni tedni« tisti, ki so skalili načrte Nemcev pri napadu na Rusijo, kar predstavlja neposreden prispevek Jugoslavije k porazu Nemcev.

Vlada in vojaško poveljstvo sta kapitulirala in kralj Peter II. je pobegnil v tujino.

Po kapitulaciji so sile osi začele razkosavati Jugoslavijo. Nemci so prevzeli posredno upravo nad ožjo Srbijo, neposredno vojaško upravo nad Banatom, rajhu pa so priključili slovensko Štajersko in Gorenjsko. Italijani so dobili Ljubljansko pokrajino, Dalmacijo in Črno goro ter Kosovo in zahodno Makedonijo, Bolgari Makedonijo in del južne Srbije, Madžari Prekmurje, Medmurje, Baranjo in Bačko, območje preostale Hrvaške, Srema ter Bosne in Hercegovine pa je prešlo pod NDH ali »Nezavisno državo Hrvatsko«, ki je bila ne glede na ustaško upravo razdeljena še na severno, nemško in južno, italijansko interesno sfero. Že od samega začetka je okupator poskušal preprečiti in zadušiti odpor jugoslovanskih narodov in narodnosti z različnimi oblikami terorja, množičnimi deportacijami, ustanavljanjem koncentracijskih taborišč, različnih domačih vojaških formacij in kvizlinških vlad ter z uničevanjem posameznih manjšinskih skupin. V skladu z nemškimi zahtevami so bili Judi prvi, ki jih je bilo treba likvidirati.

Takoj po okupaciji so Nemci osnovali posebno upravo, ki je dobila nalogo »rešiti judovsko vprašanje« do končne likvidacije. Začela se je s popisom in zaplenbo njihove lastnine, streljanjem moških in kasneje žensk ter otrok, ki so jih deloma morili v posebnih plinskih tovarnjakih ... Judi so v paniki iskali način, da se izognejo nevarnostim in deportacijam. Le malo ljudi je imelo dovolj poguma, da so pomagali Judom. Pomoč Judom je bila prepovedana in na velikih razglasih je bilo celo objavljeno opozorilo o strogem kaznovanju vsakega državljanca, ki bi jim nudil zavetišče. Eden maloštevilnih, ki so kljub temu Judom vseeno nudili pomoč, je bil Andrej Tumpej.

Andrej Tumpej je bil rojen leta 1886 v Lovrencu na Dravskem polju. Služboval je kot učitelj verouka najprej v Carigradu in nato kot župnik v Bitoli in Beogradu. Organiziral je tudi Misijonišče v Grobljah in Domžalah, izdajal in urejal je Misijonski koledar med letoma 1923 in 1926 in nato še časopis Katoliški misijoni.

Leta 1929 je bil postavljen za župnika v župniji Sv. Cirila in Metoda v Beogradu. Ko so Nemci vkorakali v Beograd, so nemudoma začeli uveljavljati tudi protijudovske zakone in Judi so začeli iskati rešitev. Nekateri so bežali v Albanijo, drugi v Dalmacijo in hribe, večina pa jih je ostala v Beogradu in poskušala najti še kak drug izhod. Gospa Kalef, po rodu Slovenka, ki je bila poročena s premožnim judovskim trgovcem, je naenkrat ostala sama s hčerama, starima devet in dvanajst let.

»Z mamom in sestro smo ostale dobesedno na ulici,« pripoveduje Breda. »Tedaj sem spoznala, kaj se pravi, če imaš tako pogumno in plemenito mater. Oče je bil v bolnišnici, kasneje so ga z drugimi bolniki odpeljali v taborišče, naravnost v plinsko celico. Stradale smo, še posebno

Andrej Tumpej
(Zbirka družine Tumpej
iz Trzina.)

mama. Če smo imele malo kruha, je šel en zalogaj sestri, en zalogaj meni in večkrat ni bilo več za mamu. Vedele smo, da bomo zdržale, le če bomo uspele prenašati lakoto, zimo in če sprememimo ime.« Gospa Antonija Kalef se je s svojima dvema hčerkama, Matildo in Rahelo, obrnila po pomoč na župnika Tumpeja. Brez obotavljanja jih je povabil v cerkev, jih lepo pogostil in jih v župniji zadržal več dni, da bi pridobil na času in organiziral izdelavo ponarejenih dokumentov. Zavedal se je, da tvega svojo kariero ali celo življenje, vendar pomoči ni mogel odreči. Tega mu ni dovolila njegova vest. Vedel je, da krši zakon. Plakati, ki so z grožnjo strogih, celo smrtnih kazni opozarjali vse prebivalstvo, da je Judom prepovedano nuditi zatočišče in pomoč, so bili obešeni povsod. Tumpej je zbral ves pogum in začel urejevati ponarejene dokumente. Odločil se je, da bo uporabil dokumente neke svoje sorodnice iz Slovenije s priimkom Ograjenšek. Ko je prinesel izkaznice, je rekel svojim varovankam: »Od zdaj se ne pišete več Kalef. Vaš priimek je Ograjenšek. Vi, gospa Kalef, ostanete s svojim slovenskim imenom Antonija, hčerki pa morati spremeniti ime. Matilda bo od zdaj Lidija, Rahela pa Breda.« Obrnil se je k Raheli: »Odslej nisi več Rahela in se ne pišeš Kalef, ampak boš, to si dobro zapomni, otrok, nekdo povsem drugi. Imenovala se boš Breda Ograjenšek. Na noben način se ne smeš zmotiti ali komu povedati, da nisi v resnici to, kar si. Breda Ograjenšek. Samo tako si boš rešila življenje.«

S temi dokumenti so vse tri kar mirno živele v Beogradu. Preselile so se v drugo četrt, saj je bil Dorčol, kjer so prej živele, judovska četrt, nekakšen geto, kjer so bile policijske akcije vsak dan. Ko je postalo še posebej nevarno, zlasti oktobra in novembra 1941, ko so potekale deportacije v Sajmište ali t. i. Judenlager Zemlin, so se zatele k Tumpeju in tam v njegovi župniji našle tako zatočišče kot uteho.

Vendar to ni bilo vse. Pogumni župnik je na podoben način pomagal še dvema judovskima dekletoma; sestrama, ki jima je preskrbel lažni izkaznici, po katerih sta bili Srbkinji.

Dekleti sta se prijavi za službo v Nemčiji. Na policiji železniške postaje, kjer so izdajali posebna dovoljenja za osebe, prijavljene za delo v Nemčiji, sta morali pokazati svoje dokumente. Bali sta se, da bodo odkrili njuno pravo identiteto, vendar je šlo vse gladko. Ko sta že bili na vlaku, ju je nekdo spoznal in prijavil. Zasliševali so ju, da bi odkrili, kdo jima je zagotovil lažni izkaznici. Tega nista hoteli odkriti, vendar sta zaradi hudega in zelo brutalnega mučenja, posebej prilagojenega ženskam, v trenutku slabosti odkrili ime človeka, ki jima je priskrbel ponarejene dokumente. Upali sta, da jima bo to prineslo svobodo, a ni bilo tako.

Dekleti sta bili ustreljeni, župnika Tumpeja pa so aretirali in zaslišali, ker so hoteli izvedeti, komu še je preskrbel lažne dokumente. Tumpej kljub hudemu mučenju ni razkril svoje pomoči družini Kalef. Ker ni bilo dokazov, so ga spustili, čeprav si od težkega mučenja v zaporu ni nikdar opomogel.

Pogum in humanost župnika Tumpeja sta bila vzor mnogim. Družina Kalef je ostala v prijateljskih odnosih s svojim rešiteljem in Rahela Kalef je v znak hvaležnosti zadržala ime Breda. Breda Kalef je postala primadona beograjske opere in v vsakem intervjuju omenja pogum, humanost in toplo srce Andreja Tumpeja.

Na njeno pobudo je bil leta 2001 Andrej Tumpej razglašen za pravičnika med narodi.

Sam tega ni doživel. Umrli je leta 1973.

Zakaj je bil priznan šele tako pozno? Gospa Breda Kalef ni vedela, da se lahko priznanje podeli tudi posmrtno.

***

ZORA PIČULIN – VARUŠKA IZ LJUBLJANE

Po kapitulaciji Jugoslavije so Makedonijo in mesto Pirov v južni Srbiji zasedli Bolgari. Bolgarsko državljanstvo so podelili vsem razen Judom, ki so tako ostali brez državljanstva in vseh državljanskih pravic. Postavljeni so bili zunaj zakona. Bolgarski okupatorji so jih začeli ropati in siliti, da ves svoj denar naložijo na banke v Bolgariji. Izpeljali so popis Judov in njihovega premoženja. Judom je bil prepovedan vstop v javne lokale in da bi jih lahko ločili od drugih prebivalcev, so morali nositi poseben rumen znak na črni podlagi. Za ta znak je moral vsak Jud plačati 20 levov. Bolgarske okupacijske sile so ustanovile poseben oddelek za judovsko vprašanje, na katerega čelu je stal Aleksander Belev. Ta je poslal bolgarski vladi sporočilo, da so Nemci pripravljeni sodelovati pri reševanju tako imenovanega judovskega vprašanja.

Dogovorjeno je bilo, da se vse Jude zbere v bližini železniških postaj, da bi lažje organizirali Transporte. Vse je bilo zelo natančno načrtovano in tudi zelo hitro izvedeno. 11. marca 1943 so bili vsi makedonski Judi iz Bitole, Štipa in drugih mest privedeni v Skopje v tobačno tovarno Monopol. Da bi preprečili morebitne pobege v Albanijo ali v partizane, so okrepili straže. V petih

štirinadstropnih poslopjih brez sanitarij in tekoče vode ter brez hrane je bilo zaprtih 7762 Judov.

22. marca 1943 so prispeli tovorni vagoni bolgarskih železnic. Na vsakem izmed vagonov je pisalo za 40 oseb ali 8 konjev. Bolgarski vojaki so v vsak vagon stlačili 80 oseb s prtljago. Vsak vagon je imel samo dve majhni podstrešni okni. Dobili so hrano: posušene posoljene ribe brez vode. Mnogi so umrli na poti.

Bolgarski vojaki so transport predali Nemcem. Od 7762 makedonskih Judov, kolikor jih je bilo pred vojno, jih je bilo v treh transportih v Treblinko poslanih 7144, od tega velika večina naravnost v plinske celice. Od Judov, ki so bili na teh treh transportih, jih je konec vojne dočakalo le 166.

Med 22. in 29. marcem 1943 je bila deportirana in s tem uničena in izbrisana starodavna ter kulturno zelo bogata sefardska makedonska judovska skupnost. Vojno je preživel le okoli 10 % makedonski Judov, med njimi je Šaul Gatenjo.

Sajenje drevesa v spomin Zori Pičulin. (Hrani: The Department of the Righteous, Yad Vashem, Jeruzalem.)

Slovenka Zora Pičulin, poklicna varuška iz Ljubljane, je bila povabljenka k bogati družini Gatenjo v Skopje, da bi negovala malega, leta 1941 rojenega Šaula. Pregoni Judov so se začeli, ko si je Bolgarija priključila Makedonijo. 9. marca 1943 zvečer, po začetku policijske ure, so se razširile govorice, da bodo Bolgari postopoma vse Jude poslali v internacijo. Najprej naj bi bili na vrsti bogati in uspešni Judi, ki so hoteli zbežati, a je bilo to tako rekoč nemogoče. Vse meje so bile dobro zastražene in Bolgari so postopke v zvezi z uničenjem vseh Judov izvajali zelo hitro. Družina Gatenjo je prebivala v premožnem delu mesta in bilo je gotovo, da bodo prav oni med prvimi, ki jih bodo aretirali. Po naključju je dveletni Šaul prav takrat zbolel. Imel je težko angino in vnetje ušes. Bil je v bolnišnici, kjer je zanj skrbela njegova varuška Zora Pičulin. Prav takrat so odpeljali njegove starše, ki so bili prepričani, da jih peljejo na neko preiskavo in da se bodo kmalu vrnil domov. Vendar temu ni bilo tako. Niso jih peljali na preiskavo, temveč v taborišče Monopol in od tam z drugimi Judi v Treblinko, v smrt. Ko je Zora izvedela, kaj se dogaja z Judi, je pomislila, da mora rešiti svojega varovanca, saj so zapirali tudi otroke. Gotovo bi opazili, da manjka otrok Gatenjovih, ki je bil naveden na seznamu, in izvedeli, da je v bolnišnici. Zato sta morala takoj oditi. Šaul je bil še bolan in je zaradi vnetja ušes stalno jokal. Začela je premišljevati, kako bi ga pretihotapila iz bolnišnice. Njegova obleka je bila v sobici, v kateri so hranili oblačila pacientov. Sestre je prosila, da ji dajo otrokova oblačila, češ da ima nekaj v žepih. Dovolile so ji, da je sama vstopila v garderobo. Vzela je obleko, jo skrila pod svoj plašč in se vrnila v bolniško sobo, v kateri je ležal Šaul. Imel je visoko vročino, pa ga je vseeno ponoči v temi, dobro ovitega, pretihotapila iz bolnišnice. Šaul je ves čas jokal, ona pa mu je šepetala: »Ne plači, dušo moja, sve će biti u redu. Zagrl me pa će te manje boleti.« (Ne joči, duša moja, vse bo v redu. Objemi me, pa te bo manj bolelo.) Šaul jo je res objel in takoj zaspal v njenem naročju. Zora ni vedela, kam bi šla. Videla je, da so bolgarski stražarji povsod in da preiskujejo vsako dvorišče, vsako stanovanje in celo kavarne. Vedela je, da ne sme v hišo družine Gatenjo, kjer je gotovo kak stražar. Pri sebi ni imela veliko denarja in tudi njena oblačila niso bila primerna za takšno pot. Mali Šaul je bil v pižami in ga ni hotela buditi. Naenkrat je zagledala pokopališče, edini kraj, kjer ju gotovo ne bodo iskali. Vrata so bila priprta. Vstopila je. Našla je majhno kapelico, v kateri ga je lahko položila na skrinjo, in oba sta zaspala. Bila je tiho. Zjutraj je slišala korake; zunaj sta se pogovarjala moška, ki ju je lahko dobro slišala.

»Vse Jude so odpeljali. Vse. Do zadnjega.«

»Kako so vedeli, kdo je Jud?«

»Imeli so urejene sezname. Gotovo so jih odpeljali v kakšno taborišče.«

»Ja, mogoče na Poljsko, tam so baje taborišča s plinskimi celicami.«

Zora se je ob tem zgrozila in sklenila, da odide čim dlje od Skopja. Odšla je v sosednjo vas. Tam je za otroka kupila malo mleka in koruznega kruha. Kmetica, pri kateri je kupila hrano, je videla, da je otrok ovit, in je vprašala zakaj. Zora ji je odgovorila, da ima vnetje ušes, in kmetica ji je dala neko mast, ki jo je sama pripravila. Bilo je kot čudežno zdravilo, ki je Šaula pomirilo in ga kasneje celo popolnoma ozdravilo. Selila sta iz mesta v mesto in se vse bolj oddaljevala od Skopja, kjer so vsi poznali družino Gatenjo in vedeli, da so za njihovega sina edinca iz Slovenije pripeljali poklicno varuško in babico.

Po dolgem tavanju je prišla v mesto Letnice v hribih. V tamkajšnjem katoliškem samostanu, kar je bila v teh krajih redkost, so ju takoj sprejeli. Zora jim je priznala da je negovalka judovskega otroka, ki ji ga je uspelo skriti, in da išče način, kako preživeti. Prosila jih je, naj ju sprejmejo, in se ponudila kot služkinja. Njeno ponudbo so sprejeli in tako je ostala pri njih vse

do konca vojne decembra 1944. V samostanu je bilo še nekaj judovskih otrok, tako da je imel mali Šaul tudi družbo, čeprav je bilo najpomembnejše, da je bila z njim tudi njegova varuška, ki je spremljala vsak njegov korak in mu nudila materinsko ljubezen.

Po vojni se je Zora Pičulin z malim Šaulom vrnila v Skopje, upajoč, da je kdo od družine Gatenjo ostal živ, vendar nista našla nikogar. Takrat so že vsi izvedeli za tragično usodo makedonskih Judov in med njimi tudi staršev malega Šaula. Šaul je bil seveda premajhen, da bi kaj razumel. Zanj je bilo pomembno, da je bila z njim varuška, ki jo je že klical mama. Zora je razmišljala, da bi otroka posvojila in se z njim vrnila v Ljubljano. Odšla je v judovsko občino, da bi opravila vse formalnosti. Tam so jo lepo sprejeli in ji razložili: »To je vsekakor zelo humana gesta, gospa Pičulin, da si želite posvojiti tole siroto, vendar moramo najprej preveriti, ali nima otrok kakih sorodnikov, ki so preživel.« Rečeno ji je bilo, da morajo malo počakati, saj se ljudje vračajo iz raznih krajev in se morda pojavi kak sorodnik. In sorodniki imajo prednost. In res, po dolgem čakanju so se pojavili sorodniki, in sicer družina Biti, ki so želeli dečka posvojiti. Vendar to ni šlo povsem gladko. Mali Šaul, zdaj star že pet let, se ni hotel ločiti od svoje »mame«, prilepil se je nanjo in razen k njej ni hotel k nikomur. Gospa Biti je povabila Zoro Pičulin, da ostane z njimi. Povabilo je sprejela, ker se je bilo tudi njej težko ločiti od otroka. Leta 1948, ko je bila osnovana država Izrael, so skoraj vsi Judi zapustili svojo staro domovino in se odločili preseliti v novoosnovano judovsko državo, kamor so hiteli Judi z vsega sveta, da bi lahko živeli varno in svobodno takšni, kot so, se pravi Judi. Iz Jugoslavije so organizirali Transporte in prijavila se je tudi družina Biti. Zori Pičulin so ponudili, da gre z njimi v Izrael, vendar prijazne ponudbe ni mogla sprejeti. Zelo težko se ji je bilo ločiti od Šaula, ki ji je zelo prišel k srcu, a kot je rekla, naj vsak živi s svojim narodom. Sama se je vrnila v Ljubljano, družina Biti pa se je s Šaulom odselila v Izrael.

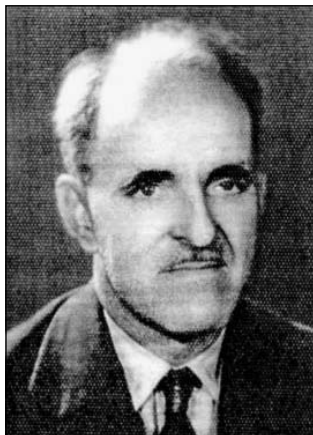
Šaul je v Izraelu osnoval svojo družino in dela kot učitelj matematike na eni od gimnazij v Jeruzalemu. Svojo »mamo« Zoro je prišel obiskat v Ljubljano vsako leto, saj svoje prave mame ni poznal. Zora Pičulin je bila kot pravičnica priznana leta 1975, ko je bila tudi slovesnost v Muzeju holokavsta Yad Vashemu. Na poziv Šaula in družine Biti je Zora obiskala Izrael. Šaul je bil ves čas ob njej, držal jo je za roko in užival v vsakem trenutku poleg svoje »mame«. Na spominskem območju Yad Vashema ji je pomagal zasaditi drevo. Med 22.000 drevesi, ki so zasajena v spomin pravičnikov vsega sveta, stoji tudi drevo, na katerem piše Zora Pičulin, Slovenija.

***

IVAN BRESKVAR – REŠEVANJE NA KOLESU

Nemške čete so 10. aprila 1941 vkorakale v Zagreb. Ustanovljena je bila NDH, čeprav je vojaško poveljstvo ostalo pod nadzorom Nemcev, ki so imeli v Zagrebu tudi diplomatsko predstavništvo in oddelek gestapa. Neposreden nadzor nad Judi pa so prevzeli ustaši. V želji, da bi pokazal svojo privrženost Nemcem, je vodja ustašev Ante Pavelić takoj začel delovati v skladu z njihovimi zahtevami. V dogovoru z gestapom je takoj po prihodu Nemcev na Hrvaško začel uveljavljati protijudovske ukrepe, kot so to zahtevali nürnberški zakoni.

To je bil začetek najtemnejšega poglavja v zgodovini Hrvaške. Skupaj z nemško upravo so pregon in likvidacijo Judov sistematično razdelili v tri faze. Prva faza je vključevala objavo protijudovskih zakonov in zaplenbo judovskega premoženja. Judovske občine so morale organizirati zbiranje ogromne količine denarja in zlata, da bi osvobodile svoje funkcionarje iz zapora. Domnevajo, da je bilo na ta način odvzeto premoženje v približni vrednosti 50 milijonov dolarjev. Judi, ki so stanovali v središču mesta in v luksuznih predelih, so se morali preseliti v južni del, t. i. predel za delavce. Njihova stanovanja so bila zapečateni. Vsi, tudi otroci, so morali nositi znak Ž. Druga faza je vključevala omejeno število Judov v gimnazijah in na univerzah, odpuščanje iz državnih služb, zaplenbo zasebnih ordinacij judovskih zdravnikov in odvetniških pisarn, registracijo vseh Judov in zbiranje le-teh ne glede na starost v posebna zbirališča. Tretja faza je bila transport v taborišča. V ta namen so osnovali posebna taborišča, in sicer Jadovno na Velebitu na 1200 m nadmorske višine, Slano in Metajno na otoku Pagu, Loborgrad in zloglasni taborišči Stara Gradiška in Jasenovac. Ti dve taborišči spadata med najbolj zloglasni taborišči sploh, saj so v njiju po svojem načinu ubijanja celo presegli taborišča v Nemčiji in na Poljskem. Zgodilo se je celo, da so morali zaradi ustaškega divjanja posredovati sami Nemci. Ustaši so namreč ubijali na zelo primitiven in grozovit način – z noži in z udarcem posebnega kladiva po glavi. Mrtve so metali kar v Savo.

Ivan Breskvar
(Zbirka družine Rosner iz
Varaždina na Hrvaškem.)

Večinoma je do tega prihajalo v Jasenovcu, kjer so bili med žrtvami tudi komunisti, Srbi, Slovenci in Romi. Ocenjeno je, da je bilo v Jasenovcu ubitih več kot 100.000 ljudi. Od okoli 39.000 Judov, kolikor jih je živel na območju NDH pred vojno, jih je bilo v Jasenovcu ubitih okoli 20.000. Skupno je holokavst preživel 5000 hrvaških in 4000 bosenskih Judov.

Preživel so tisti, ki jim je uspelo pobegniti na ozemlje pod italijansko okupacijo, tisti, ki so dobili t. i. prepustnice (če so prestopili v katolištvo, jim jih je priskrbel hrvaški kardinal), tisti, ki so se pridružili partizanom, in tisti, ki so jih rešili posamezniki. Eden izmed dobrih ljudi je Ivan Breskvar.

Ivan Breskvar, tekstilni inženir iz Ljubljane, je na vabilo lokalne tovarne svile leta 1931 kot strokovnjak prispel v Varaždin. Mesto mu je bilo všeč, vsi so ga sprejeli lepo in s spoštovanjem, ljudje so bili prijazni, plača dobra in odločil se je, da se tam naseli za stalno. Poročil se je z Varaždinko, s katero sta imela tri otroke. Postal je direktor oddelka za pletenje svile, kjer se je spoprijateljil s kolegom Milanom Blossom, strokovnjakom za barvanje svile, ki je bil Jud iz Slovenije.

Ko se je leta 1941 začela vojna, je Varaždin pripadel NDH. Tudi tu so začeli veljati vsi protijudovski zakoni, se pravi zaplemba judovskega premoženja, omejeno število Judov v šolah, nošenje judovskega znaka itd. Leta 1942 so začeli s t. i. končno rešitvijo judovskega vprašanja po celotni Hrvaški in Jude so pregnali v razna taborišča pod ustaško upravo. Milan Blass je imel posebno dovoljenje, ki mu je omogočilo zaščito, ker je bil nujno potreben v tovarni. Na spisku za pregon pa sta bili njegovi sorodnici, Zdenka Hary z leta 1942 rojenim dojenčkom in njegova sestra Renata Rosner s štiriletnim otrokom. Glede na to, da sta obupani materi vedeli, kaj jih čaka, sta mislili samo na to, kako rešiti otroke. Na srečo je okrajni predstojnik Ludbrega, kjer sta živeli, uspel ustaše nagovoriti, da spustijo otroke do petega leta starosti.

Ustaši so na to pristali pod pogojem, da otroke prevzamejo bližnji sorodniki. Ko je za to izvedel Blass, je pohitel na zborni mesto in izjavil, da sta Zdenka Hary in Renata Rosner njegovi sestrji, ter prevzel otroke; petmesečnega Vedrana in Arturja Rosnerja. Artur se ni hotel ločiti od mame in zelo težko ga je bilo nagovoriti, da naj gre s stricem. Tudi obema materama se je bilo težko posloviti od otrok, saj sta vedeli, da ju vidita zadnjič. Krčevito sta ju držali v naročju in ju poljubljali. Vendar v teh težkih trenutkih ni bilo časa niti za solze. Morali so biti hitri, da se ustaši ne bi premislili. Milan Blass je vzel otroke in se vrnil v Varaždin. Renato Rosner in Zdenko Hary pa so odpeljali v Staro Gradiško, od koder se nista vrnila.

Milan Blass je bil samski in ni znal negovati tako majhnih otrok. Z Arturjem je še šlo, saj je bil že velik in se je z njim že dalo sporazumevati (ko je bil v službi, je zanj skrbela služkinja), z dojenčkom pa je bilo težje. Obrnil se je na svojo teto, Zoro Schonwald, ki mu je našla žensko, ki je doma negovala otroke in je k sebi vzela malega Vedrana. Ko pa je po nekaj mesecih izvedela, da je Jud, je sporočila, da se takšnemu tveganju ne more izpostavljati in ga zato ne more varovati. Milan Blass je spet zaprosil za pomoč teto. Pri gospe Schonwald je kot služkinja delala Cilika Kumrič. Gospa Schonwald je bila v mestu znana po tem, da je lepo skrbela za svoje služkinje; večkrat jim je celo našla ženina in tudi dekleta so rada službovala pri njej. Cilika je imela svojo gospodinjo zelo rada, in ko je slišala, da so v nevarnosti otroci, je bila takoj pripravljena pomagati:

»Lahko bi vprašala svoje starše, da vzamejo otroke k sebi. Živijo v vasi Cerje Nebojse.«

»To bi bila sijajna rešitev.«

Vsi so se strinjali.

Cilika je takoj odpotovala domov in vprašala starše, ali bi skrbeli za otroke, ki sta sorodnika njene gospodinje. Starši, ki so bili gospe Schonwald zelo hvaležni, da je tako lepo skrbela za njihovo hči, so pristali. Medtem so bili objavljeni novi zakoni, ki so prepovedovali varovanje judovskih otrok in vsakršno nudenje pomoči Judom. Ker sta bila otroke prijavljena pri Blassu, ju je bilo treba čim prej preseliti v Cerje Nebojse. Vprašanje je bilo le, kako ju privedi v to oddaljeno vas, do katere ni bilo prevoza.

Breskvar je videl, da je njegov prijatelj zaskrbljen. Vedel je, da sta otroke pri njem, da ju je v zadnjem hipu rešil pred deportacijo in da so njuni materi odpeljali. Ko sta bila sama, je vprašal: »Nekaj te muči. Lahko kaj pomagam?«

»Imam velik problem in ne vem, kako naj ga rešim,« je začel pripovedovati Blass. »Otroka sta v nevarnosti.«

»Ja,« je rekel Breskvar, »sem videl plakate, da je prepovedano nuditi pomoč Judom. Se pravi tudi otrokom?«

»Tudi otrokom.«

»Imaš kako idejo, kaj naj naredim?«

»Imam možnost poslati otroka k staršem tetine služkinje na vas, a ne vem, kako bi to izpeljal. Moram pa ukrepati hitro. Otroka sta v nevarnosti.«

»V katero vas?«

»V Cerje Nebojse.«

»Poznam to vas,« je rekel Breskvar. »Je res precej daleč in je težko priti nje.« Breskvar je razmišljal, dokler se končno ni domislil.

»Jaz lahko pomagam. S kolesom lahko prepeljem vsakega posebej.«

»To je odlična ideja,« se je ohrabren nasmehnil Blass. »Samo s kolesom se lahko pride do tja. Ampak se zavedaš, v kakšno nevarnost se spuščaš, Vedran je tako majhen, šibek in stalno joka.«

»Ponoči spi?«

»Ponoči spi.«

»Če je tako, bomo pa potovali ponoči,« je rekel odločno Breskvar in takoj vstal. Bil je precej vznemirjen zaradi te naloge, ki ni bila lahka in je bila zelo nevarna tudi zaradi tega, ker je treba voziti ponoči brez luči.

»Zelo ti bom hvaležen, če to storiš, a premisli. Saj veš, da izpostavljaš nevarnosti in sebe in svojo družino?«

»Zavedam se tega, ampak tu sta dva otroka, ki ju je treba rešiti, in sem pripravljen tvegati.«

Breskvar se je takoj odpravil na delo. Dobro je pripravil kolo, vzel nahrbtnik, napravil dve luknji za nogice in dve za ročice in se napotil k Milanovem stanovanju. Počakala sta, da je mali Vedran zaspal, nato sta ga previdno namestila v nahrbtnik in Breskvar se je odpravil na pot. Vozil je previdno in počasi vso noč. Vedran je, naslonjen na njegov hrbet, spal vso noč in se je zbudil, šele ko sta prispela v vas. Družina Kumrič ju je pričakovala. Gospa Iva Kumrič je vzela otroka v naročje in mu dala svežega mleka in kruha, namočenega v mleko. Vedran je pojedel vse in očitno je bilo, da se dobro počuti. Preoblekli so ga v kmečko oblačilo in ga ostrigli, ker je imel svetle in skodrane lase. Takoj je bil podoben drugim otrokom, ki jih je bila hiša polna. Ko se je malo odpočil in najedel, se je Breskvar vrnil v Varaždin, da bi se pripravil na isto pot naslednjo noč in prepeljal Arturja. To je bilo že laže, saj je Artur lahko sedel na sedežu za njim. Poleg tega sta bila stara prijatelja, saj je Artur večkrat prišel na obisk k njegovi družini in se igral z njegovimi otroki. Bil je pameten otrok in zdelo se je, da vse razume. Verjetno je bil zaradi tega vedno žalosten.

Otrokoma je bilo dobro pri družini Kumrič, saj sta bila v družbi številnih otrok. Med njimi je bila dveletna Micika, s katero sta se še posebej spoprijateljila.

V vasi so vsi vedeli, da Kumričevi skrivajo dva judovska otroka, in če je prišla nemška ali ustaška kontrola, so ju morali skriti drugje. Na pomoč je priskočila njihova sorodnica Ivka Vlahovič, ki je živela v sosednji vasi Stažnjevec. Vedran in Artur sta ostala pri družini Kumrič v vasi Cerje Nebojse tri leta. Stric Milan ju je večkrat obiskal in z njima ostal tudi po nekaj dni.

Po vojni sta se otroka vrnila k Milanu Blassu, ki se je medtem poročil, tako da je za oba skrbela njegova soproga. Leta 1948 je hči gospe Zore Schonwald, Blanka Banjai, uradno posvojila Vedrana in se z njim preselila v Izrael. Danes se Vedran Hary imenuje Jair Palgi in živi v kibucu Nir David v severni Galileji v dolini Bet Šean. Je profesor na univerzi v Haifi in ima veliko družino.

Artur je ostal pri stricu Milanu in njegovi soprogi. Končal je univerzo in postal inženir strojništva. Poročil se je s Sonjo, hčerko svojega rešitelja, Ivana Breskvarja, in s svojo družino živi v Varaždinu. Milan Blass, znani filatelist in poliglot, je bil dolgo turistični vodič. Umrl je leta 2003.

Ivan Breskvar, Iva in Tomo Kumrič so bili za pravičnike med narodi razglašeni leta 1998.

***

LJUBICA IN IVAN ŽUPANČIČ TER OLGA RAJŠEK NEUMAN – DEVETLETNI DAN

Dan je imel devet let, ko je ostal sam. Njegov oče, znani odvetnik v Novi Gradiški, je leta 1941 padel v nemško ujetništvo. Ko je njegova mati Štefa Stockhamer ostala sama z dvema otrokoma in brez moža, se je odločila preseliti v Pakrac, kjer je živel njen oče, dr. Julius Neuman, ki so ga zaradi štiridesetletnega opravljanja zdravniškega poklica spoštovali vsi meščani. Upala je, da bo ob njem varna. Poleg tega je tudi upala, da bo njen oče lahko ozdravil njeno hčer, ki je že od rojstva bolela za otroško paralizo. Vendar so bili vsi njegovi napor, da bi rešil svojo vnukinjo, neuspešni in deklica je umrla. Vsi so žalovali, še posebno pa Dan, ki jo je imel zelo rad in je z njo preživel mnogo srečnih trenutkov. Nihče ni niti slutil, da je bil to šele začetek tragedije, ki se je bližala.

Ob koncu leta 1941 so ustaši zbrali vse pakraške Jude in jih odpeljali v taborišče Stara Gradiška. Med njimi so bili tudi Dan, njegova mati Štefa in stara mama Draga. Od tod so jih poslali v taborišče za ženske in otroke Djakovo v bližini Osijeka. Življenjski pogoji so bili nečloveški. Ni bilo urejenih stranišč, tekoče vode je bilo malo, kar je botrovalo epidemiji tifusa. Zdravi, ki so bili lačni in brez vode, so ležali skupaj z bolnimi in mrtvimi. Danijeva mati je zbolela za tifusom, vendar jo je še bolj skrbelo za usodo Dana. Stalno je razmišljala o tem, kako bi ga rešila. Na pomoč ji je priskočila ženska, prek katere jim je dr. Neuman, ki je bil zaradi koristnosti za oblasti še na svobodi, pošiljal malo hrane in zdravil. Pri vходу v taborišče so ji sicer vedno pol vzeli, a je še vedno uspela nekaj malega prinesiti noter. Dogovorili so se, da bo prav ta ženska Dana odpeljala iz taborišča. Vendar to ni bilo preprosto. Dan se nikakor ni hotel ločiti od svoje mame. Krčevito jo je objemal, jokal in jo rotill, naj ga ne pošlje nikamor, saj želi ostati z njo. Jokala je tudi mati, ga objemala in poljubljala: »Pojdi, sin moj, edinec moj, pojdi, pridem za tabo.«

Upiral se je, dokler mu mama ni razložila, da hkrati ne moreta iz taborišča in da bo prišla za njim. Morala je zbrati vso moč, da ga je iztrgala iz svojega objema.

Dan je šel s tujo žensko. Vso pot ga je spremljal mamin solzni pogled in prevzela ga je grozna slutnja, da jo vidi zadnjič. Štefa Stockhamer in stara mama Draga Neuman sta bili premeščeni v Jasenovac, kjer sta bili usmrčeni. Dana je prevzel njegov stari oče dr. Julijus Neuman. Nekaj mesecev kasneje so v Jasenovac poslali tudi njega in ga ubili 31. avgusta 1942, ne da bi vedel, da sta bili tam pred njim tudi njegova hči in soproga.

Dan je v hiši starega očeta ostal sam s služkinjo, ki je zanj lepo skrbela, kljub temu pa je postajal zaradi skrbi za mamo in starega očeta iz dneva v dan bolj potr. Ko je teta Hana, sestra Danovega očeta, ki je bila še vedno na svobodi, izvedela, da je sam v Pakracu in da zanj skrbi služkinja, je prišla ponj. Sicer je živel v Banjaluki in je bila poročena z dr. Samuelom Bijelićem, pravzaprav Weissom. Po njegovi smrti se je Hana s svojim sinom in Danom preselila k Danovem dedku, dr. Josipu Stockhamerju, 84 let staremu veterinarju, ki je prav tako živel v Banjaluki. Ob koncu leta 1942 pa so v neki nočni akciji ustaši aretirali teto Hano, njenega sina, Dana in dedka Josipa, vendar so iz zapora kasneje izpustili dr. Josipa Stockhamerja zaradi starosti in Dana zaradi mladostnosti. Ko so ju izpustili na prostost, Dan in njegov slepi dedek nista vedela kam. V svoje stanovanje nista mogla, saj je bilo zaplenjeno in zapečaten. Sedla sta na klop v parku, da bi v miru razmislila. Neki znanci so ju videli, vendar so se jima izognili, ker so vedeli da je dr. Stockhamer Jud, Judom pa je bilo prepovedano nuditi pomoč.

»Kam bova šla, dedek?« je spraševal Dan.

»Imam samo enega starega znanca, za katerega sem prepričan, da naju bo sprejel.«

To je bil Ivan Župančič, Slovenec, železničar, ki je živel z ženo Ljubico v majhni hiši v Slepilnici ob železniški progi. Stara sta bila več kot šestdeset let in nista imela otrok. Dr. Stockhamerja sta spoznala, ko sta potrebovala njegovo strokovno pomoč zaradi bolnega psa. Od tega obiska naprej se je med njimi razvilo prijateljstvo.

Župančičeva sta sprejela izčrpana brezdomca in ju takoj povabila, naj vstopita. Ravno sta pripravljala večerjo, pa sta na mizo postavila še dva krožnika. Dedek in Dan sta bila lačna, zato nista oklevala. Župančičeva sta želela slišati celo zgodbo in Stockhamer jima je pripovedoval o vsem, kar sta prestala. Svojo zgodbo je končal z besedami: »In zdaj ne vem, kam bi šla.«

»Lahko ostaneta pri nas,« je rekla gospa spontano in pogledala moža. Pričimal je.

»Hvala za prijazno povabilo,« je rekel Stockhamer, »vendar vaju moram opozoriti, da se spuščata v nevarnost. Če se razve, da sta dala zatočišče Judoma, lahko ostaneta brez službe in vaju lahko kaznujejo.«

»To veva,« je rekel Župančič, saj sva videla plakate na ulicah, vendar ne moreva pustiti prijateljev v stiski.«

»Pri nas sta dobrodošla,« je dodala gospa Župančič.

Toplo sta bila sprejeta v skromnem in lepo urejenem domu slovenskih prijateljev. Kmalu po njunem prihodu je leta 1942 dedek Stockhamer umrl. Dan je tako zgubil še eno osebo, na katero se je zelo navezal. Na njegovem pogrebu je bruhnil v krčevit jok in komaj so ga uspeli potolažiti. »Še nikdar nisem videla tako žalostnega otroka, kot je Dan,« je rekla gospa Župančič.

Ljubica Župančič se je odločila, da bo odložila vse obveznosti in se v celoti posvetila Danu. Zavedala se je, da je otrok v težkem duševnem stanju. Ni govoril, stalno je sedel sam, bil je tih in žalosten. Ni bila psihologinja in je delala v skladu z intuicijo. Stalno je bila z njim, skupaj sta opravljala dela v hiši, v kuhinji, v hlevu ... brala mu je, se z njim sprehajala in čakala na trenutek, ko bo začel govoriti. Zavedala se je, da je deček v težki psihični krizi in da mora potrpežljivo čakati, da se »odpre«.

Medtem je Danov oče, ki je bil v ujetništvu skupaj z ženinim bratom, Zlatkom Neumanom, izvedel, da je Dan sam pri Župančičevih, in da ti zanj lepo skrbijo. Kljub vsemu je menil, da bi bilo za otroka bolje, če bi ostal v širši družini. Edina izmed sorodnikov, ki je še bila na prostosti, je bila Olga Rajšek, ki je stanovala v Zagrebu in je bila zaročenka brata Danove mame. Gospa Župančič je tako odpeljala Dana k njej in tako se je moral deček spet posloviti od osebe, ki jo je imel rad.

»Pridem te obiskat vsak mesec,« je obljubila gospa Ljubica.

Obljubo je izpolnila in ga je res obiskovala tudi večkrat na mesec, saj je imela kot soproga železniškega delavca brezplačno vozovnico. Olga Rajšek je Dana sosedom in prijateljem predstavila kot otroka njenega strica. Vendar je bila ena izmed sosed, ki je prej živela v Novi Gradski, žena ustaša, ki je pred časom dosegel, da so otroka izpustili na prostost. In ta sosed ni mirovala. Dana je prijavila in tako so ga ponovno poslali v zapor, od koder so ljudi deportirali v taborišča. Takrat se je Olga obrnila na prijatelja Vidakovića, ki je imel dobre zveze. Pomagal ji je, da so Dana spet izpustili na prostost. Prijatelj je predlagal, naj Dana krstijo. Olga je to storila, nato pa ga ni vzela nazaj k sebi domov, temveč ga je odpeljala v Dom za nepreskrbljene otroke, v katerem so bili otroci partizanov in sirote. Obiskovala ga je večkrat na teden in mu prinašala dodatno hrano in sladkarije. Dan pa je bil še posebej vesel, kadar ga je obiskala Ljubica Župančič. Vozila ga je na sprehode, v slaščičarno in z njo se je najraje pogovarjal.

Ko se je Olgina sosedica – žena ustaša, ki je prijavila Dana – preselila, je Olga Dana spet pripeljala k sebi v Derenčinovo ulico 34, kjer je ostal do konca vojne. Oče se je vrnil iz ujetništva skupaj z Danovim stricem, Zlatkom Neumanom, znanim arhitektom, ki se je poročil z Olgo Rajšek. Dan se je z očetom nastanil v Banjaluki, kjer je maturiral, nato študiral medicino v Zagrebu in leta 1958 doktoriral. Leta 1966 se je z ženo Leo, ki je prav tako preživela holokavst, preselil v Chicago. Tam živi z otrokoma Ruth in Deanom in dela kot zdravnik. Z Ljubico in Ivanom Župančičem je ohranjal stike in ju enkrat na leto obiskoval vse do njune smrti.

Ljubica in Ivan Župančič ter Olga Rajšek Neuman so bili za pravičnike razglašeni leta 2002.

***

MARTINA LEVEC MARKOVIĆ

Čeprav se Zemun nahaja poleg Beograda in ti dve mesti deli samo dolg most, je bil Beograd v času okupacije pod nadzorom Nemcev, medtem ko je bil Zemun del Neodvisne države Hrvaške pod oblastjo ustašev. Ker je bilo v neposredni bližini mednarodno letališče, je bilo v mestu tudi zelo veliko pripadnikov nemške vojske.

Pregoni Judov so se začeli že leta 1941, leta 1942 pa so se še zaostri. Takrat so se tudi začele deportacije zemunskih Judov v taborišči smrti Jasenovac in Stara Gradiška. Mesto je bilo polno plakatov, ki so prebivalstvo opozarjali, da bo vsak državljani, ki skriva ali nudi pomoč Judom, strogo kaznovan. Tudi hajka na Jude, ki so se ognili deportaciji, je bila ostra, in če so koga vseeno našli, je bil na kraju samem ustreljen.

Josip in Benjamin Beherano ter Danilo Fogel so se uspeli izogniti deportaciji. Bili so člani odporneškega gibanja, tj. v ilegali in tik pred tem, da se pridružijo partizanom. Nemci so vedeli za njih in so jih iskali povsod. Končno so ilegalci dobili od partizanov nekaj naslovov, kam se lahko vrnejo, če bi potrebovali pomoč. Na seznamu je bila tudi Slovenka Martina Levec, ki je v Zemunu študirala arhitekturo in tam s starši in dvema bratoma tudi stanovala. En brat je bil v ujetništvu v Nemčiji, drug pa je bil doma z Martino. Starši v tem obdobju niso bili v Zemunu.

V noči 20. avgusta 1942, v času množičnih deportacij Judov, se je Josip Beherano skrivoma približal Martininem domu. Na dogovorjen žvižg so se odprla vrata. Tiho je vstopil. Roka je pokazala smer in takoj se je povzpel na podstrešje. Tam je našel brata Benamina ter Danila Fogla.

Prav v tistem času so v hiši stanovali štirje nemški oficirji, ki jih je tam nastanil gestapo. Trije so stanovali v zunanjem krilu hiše in so imeli samostojno gospodinjstvo. Eden izmed njih, stari major Zajc, pa je stanoval v Martininem stanovanju poleg njene sobe. Do ušes je bil zaljubljen v lepo 22-letno Slovenko in tega ni skrival.

Martina se je sicer ogibala njegove bližine, vendar je bila prijazna in mu je diskretno dala vedeti, da ni popolnoma nezainteresirana. Vedela je, da bi jim lahko koristil. Ko so oficirji zjutraj zapustili hišo, so se ilegalci prišli osvežit v kopalnico, Martina pa jim je pripravila tudi hrano. Obveščala jih je o različnih dogodkih in o stikih s partizani, vendar se je njihov odhod prelagal, ker je bilo preprosto prenevarno, da bi zapustili varno skritišče.

Nekega dne se je v stanovanje nepričakovano vrnil major Zajc. Danilo je bil tedaj ravno na lestvi in je popravljal luč, Josip in Benjamin pa sta bila v kopalnici, kjer sta drug drugemu strigla lase. Zaslišala sta Martino, ki je po nemško rekla:

»O, dober dan, major Zajc. Kako to, da ste prišli domov sredi dneva?«

Namesto odgovora je major usmeril strog pogled proti lestvi in vprašal: »Kdo je to?«

»Električar. Popravlja luč. Na več mestih so potrebna manjša popravila.«

Major je nezaupljivo gledal električarja in šel v kopalnico. Bila je zaprta. »Kdo je notri?« je vprašal precej strogo.

»Pomočnik električarja,« je rekla Martina. Ko pa je videla njegov sumničav pogled, se mu je približala z zapeljivim nasmeškom, ga peljala v njegovo sobo in za sabo zaprla vrata. Stari major si je to tolmačil kot pristanek na svoje dvorjenje.

Ko je Danilo slišal, da so se vrata v majorjevo sobo zaklenila, se je spustil z lestve in tovarišema v kopalnici zašepetal: »Hitro!«

Brata Beherano sta prišla ven in se urno povzpela na podstrešje, Danilo pa se je vrnil na lestev. Razmišljal je, kako naj Martino reši pohotneža. Glasno je poklical: »Gospa Levec. Končal sem z delom. Lahko pridete pogledat.«

Martina je odprla vrata, namenila hvaležen pogled prijatelju in ga odpeljala v kuhinjo. Začudenemu in razočaranemu majorju je razložila: »Tudi v kuhinji je treba nekaj popraviti.«

»Kje sta pa Josip in Benjamin?« je tiho vprašala Danila.

»Na podstrešju.«

Pri Martini so ilegalci ostali še več kot mesec dni.

Zemun je majhno mesto, v katerem ni primanjkovalo ovaduhov, ki so gestapo opozorili, da Martina sodeluje s partizani in v svojem stanovanju morda celo skriva begunce.

Nekega popoldneva so na njena vrata potolkli ustaši in gestapovci. Martina jih je videla in je takoj pohitela k majorju Zajcu.

»Bojim se. Bi lahko vi odprli vrata?«

Major je odprl vrata in visoko zravnan ter s strogim pogledom rekel:

»Hier wohnt deutsche Mannschaft.« (Tu stanuje nemško osebje.)

Vojaki so se opravičili in odšli.

Martina je spoznala, da mora odvrniti vsak sum in se rešiti ovaduhov. Do majorja se je začela obnašati še bolj prijazno in se začela z njim celo pojavljati v javnosti. To je njenemu ugledu sicer zelo škodilo, vendar je le tako lahko rešila svoje judovske prijatelje, ki so se kasneje pridružili partizanom in preživel.

Skupno je v partizane odšlo 4572 jugoslovanskih Judov, kar je okoli 6 % vseh Judov v predvojni Jugoslaviji. Jugoslovanski partizani so bili v vsej Srednji in Vzhodni Evropi edino partizansko gibanje, ki je medse sprejemalo tudi Jude, saj poljski, beloruski in ukrajinski partizani tega nikakor niso bili pripravljeni storiti. V nekaterih primerih so v partizane odšle cele skupine Judov, kot je bila na primer celotna beograjska sekcija judovskega mladinskega gibanja Šomer a-cair. Od teh, ki so odšli v partizane, jih je vojno preživel 3254. To pomeni, da je približno vsak peti ali šesti jugoslovanski Jud, ki je preživel holokavst ali šoo, aktivno sodeloval v NOB. Med jugoslovanskimi Judi je bilo 10 narodnih herojev in 149 nosilcev spomenice 1941.

Po vojni se je Martina poročila z inženirjem Markovičem in je delala kot stevardesa pri Jatu. Na predlog Josipa in Benamina Beherana ter Danila Fogla je bila leta 2000 Martina Levec Marković imenovana za pravičnico med narodi.

Dr. Klemen Jelinčič Boeta

JUDJE NA SLOVENSKEM OD ANTIKE DO DANES

POZNA ANTIKA

Zgodovino Judov na Slovenskem lahko začnemo v času rimske Akvileje, kjer lahko govorimo o judovski skupnosti v mestu že v 2. stoletju (Bratož 1981: 205, op. 3). Tudi širjenje krščanstva v Akvileji in iz nje je neločljivo povezano s tamkajšnjimi Judi (Biasutti 1977; Biasutti 2005: 1–19). Zanimivo je ne samo to, da je akvilejska cerkev nekatere judovske značilnosti ohranila še dolgo, ampak tudi to, da so podeželski prebivalci Furlanije praznovali soboto še ob koncu 8. stoletja in še celo leta 1603. Sinagoga je zagotovo delovala vsaj do leta 388, ko so jo uničili vojaki Teodozija I. (Biasutti 2005: 33–38). V Gradežu se je ohranil nagrobnik pokristjanjenega Petra, sina Juda Olimpa iz okoli leta 465 (Stafuzza 1984: 120). Na podlagi besedila, ki je na njem, lahko domnevamo, da je bila v mestu večja judovska skupnost (Maieron Lenissa 1998: 72). V notranjosti imamo iz 4. do 6. stoletja oljenko z judovskim svečnikom, ki je bila najdena pri Divači (Knific in Sagadin 1991: 68), na osnovi imen z nagrobnikov domnevamo, da so se Judje pojavljali tudi v Teurniji in Virunumu (Babad 1945: 16), in na osnovi novcev na področju Lipniškega polja na Štajerskem (GJ I 1: 155). Zadnji podatek o Judih je z nagrobnika iz Pulja iz leta 641 (Leon 1938: 357).

JUDJE VZHODNIH ALP IN 'JUDOVSE VASI'

Po okoli 150 letih premora ponovno slišimo za Jude na zahodnem robu Karantanije, in sicer v pismu salzburškega nadškofa Arna (798–821), ki omenja judovskega ali slovanskega zdravnika (Reg I, 1, op.), in nato na njenem jugovzhodnem in severovzhodnem robu. Na jugovzhodnem robu Spodnje Panonije, v kraju Čelarevo v bližini Novega Sada je bilo odkrito avarsko grobišče s številnimi grobovi z judovskimi dodatki s konca 8. in začetka 9. stoletja (Bunardžić 1980), medtem ko so Judje na vzhodnem robu Karantanije izrecno omenjeni že v raffenstättenski mitninski uredbi iz 904–906 (Reg I, 1).

Ne dolgo zatem, neke med letoma 950 in 1000 pa najdemo Jude tudi že znotraj ozemlja nekdanje Karantanije, in sicer v sklopu tako imenovanih 'judovskih vasi', ki so kot trgovske postojanke in stalne naselbine začele nastajati ob trgovskih poteh na vzhodni meji frankovske države na območju Karantanije, Salzburškega in Saške od 9. stoletja naprej (Wenninger 1985). Poleg judovskih vasi (Judendorf) Beljaka, Brež, Leobna in dveh poleg Gradca se je ohranilo tudi šest tovrstnih imen v slovenski različici, in sicer: Ždovše (Židovišče; *Judendorf*) pri Gospe Sveti, Ždovlje (Židovlje; *Seidolach*) v Rožu in Ždinja ves (Židina vas; *Seidendorf*) v Podjuni (Wadl 1992: 19) in seveda Židovo in Židovski Vrh v Porabju ob poti na Ogrsko ter Ždinja vas pri Novem mestu. Poleg tega pa sta tu še Velikovec (leta 1105–1126 omenjen kot '*forum iudeorum*') in seveda Judenburg, ki sta se, kot kaže, razvila v mesti iz judovskih trgovskih postojank (Jelinčič 2009c: 183–192).

DIASPORA JUGOVZHODNIH ALP OZIROMA 'SLOVENSKA' ALI 'NOTRANJEAVSTRIJSKA' DIASPORA

Judovski položaj znotraj latinske Evrope je seveda temeljil na odnosu krščanstva do judovstva in ga čez celoten srednji vek označuje določena dvojnost. Tu imamo po eni strani s strani Cerkve izrazito negativen odnos, ki povezuje Jude z demonskimi silami, hudičem in pošastmi, medtem po drugi strani opazamo celo nekakšno zaščitništvo (Jelinčič Boeta 2009b).

Judje na območju Cesarstva so bili že od časa Friderika I. neposredno podrejeni vladarju in so bili kot taki označeni kot 'služabniki kraljeve komore' (*servi camerae regis*) (Stow 1992:

275). Najstarejši zakonik za Jude, ki je veljal za slovenske dežele, je vsekakor *Fridericianum*, ki je bil izdan 1. julija 1244 za Avstrijo in ga je Friderik II. Babenberški, izdajatelj zakona, pozneje razširil na celotno Avstrijo in Štajersko. Vojvoda si je pridržal izključno pravico končne sodbe in, na primer, kaznoval umor Juda s smrtno kaznijo. Poleg splošnih judovskih redov pa srečamo v celotnem srednjem veku različne privilegije, ki so bili izdani posameznikom ali skupini posameznikov, večinoma v povezavi s trgovskimi ali denarnimi dejavnostmi. Najzgodnejši privilegij, ki je ohranjen s Koroške, je iz januarja ali februarja 1328, ko ga je vojvoda Henrik Koroški izdal »*Manuelu, magistru* (torej v judovskem kontekstu rabinu) *Bonaventuri zdravniku Jakoba sinu, Aronu in Pilgrimu in Jakabu in Bonaventuri, Jeremije sinovom*« iz Čedad in Gorice za svobodno naselitev na Kranjskem in odprtje banke (GZL I/30, Reg I, 291). Judje, ki niso imeli osebnih privilegijev, so plačevali davke v skupno vsoto, ki so jo deželnemu glavarju prek pooblaščenca plačevale judovske skupnosti kot celota. Tako so, na primer, vsi notranjeavstrijski Judje Frideriku III. leta 1467 za vsaka štiri leta morali plačati 4000 goldinarjev rednega judovskega davka (Wadl 1992: 125).

Poleg splošnih zakonikov pa so se členi o Judih pojavljali tudi v različnih mestnih statutih, od katerih so se pri nas ohranili v primeru Št. Vida, Beljaka, Ptuja in Pliberka. Deli pogodb med mesti in Judi iz beneške Istre, ki so določale versko samoupravo, pravico do pokopa in sinagog ter svobodo trgovanja, so se ohranili le v primeru Poreča, Kopra in Pirana. V ptujskem mestnem statutu iz 1376 je Judom namenjenih pet členov (Kos 1998) (Jelinčič 2009c: 215–232).

V 15. stoletju opazamo veliko povezanost med skupnostmi in rabini severne Italije, Notranje Avstrije in nemških dežel (Spitzer 1991: 33–41). Jude Jugovzhodnih Alp lahko nekje po letu 1250 že označimo za Aškenaze, se pravi pripadnike judovske versko-etnične skupine, ki je nastala od 11. stoletja naprej v deželah Srednje in Vzhodne Evrope pod vplivom južnoitalijanskega judovstva s sintezo verskih in kulturnih posebnosti Judov *Loterja* ali Lotaringije, se pravi severnih dežel Francije in Porenja na nemški strani ter Judov, ki so prebivali v deželah slovanskih jezikov (in so bili deloma potomci Slovanov, ki so namesto krščanstva sprejeli judovstvo) ali kot so temu takrat rekli Judje 'Knaan' vse od Polabja, Šlezije, Češke in Moravske do Karantanije in bolj vzhodno od njih vse do Ukrajine. Namreč že iz okoli leta 1000 imamo pismo iz Soluna, ki pravi, da njegov prinašalec, kakor drugi slovanski Judi, ne zna »ne hebrejsko ne grško in ne arabsko, le jezik Kanaana, ki ga govorijo ljudje njegove rodne dežele« (Weinreich 1980: 87). Kot kažejo podatki, je Zahodni Kanaan v srednjem veku igral pomembno vlogo pri judovskemu naseljevanju Srednje in Zahodne Evrope (Beider 2001: 209) in s tem pri oblikovanju Aškenazov. V skladu s tem so se tudi obredne posebnosti, kot sta bili na primer vrstni red molitev ali način izgovarjave hebrejskih besed, in pristop k reševanju pravnih vprašanj navezovali na tradicijo verskih akademij francosko-nemške šole in Kanaana ali slovanskih dežel. Prek učencev Jude he-Hasida iz gibanja *Hasidei Aškenaz* in njihovih učencev so se oblikovale v povezavi z že obstoječimi lokalnimi kanaanskimi Judi lokalne različice avstrijskega običaja Štajerske, Madžarske, Češke, Moravske, Šlezije ter Poljske. In ena od teh je bila tudi mariborska različica avstrijskega običaja. Višek razvoja te tradicije geografskega prostora naše obravnave vsekakor predstavlja v Mariboru rojen rabin Israel Isserlein (1390–1460) (Jelinčič 2009c: 321–341).

Tudi na osnovi več kot sto različnih izpričanih osebnih moških in ženskih imen je jasno, da so bili Judje tega prostora po večini jidiš govoreči Aškenazi, in zanimivo je, da na seznamu teh imen najdemo tudi pet slovanskih/slovenskih imen (Ibid. 341–348). Eden od rezultatov omenjenih procesov kulturne sinteze med Judi 'nemško' in 'slovansko' govorečih dežel je bil tudi nastanek jidiša, ki se je oblikoval po letu 1100 na osnovi predvsem nemškega in nato slovanskega in hebrejskega besedišča z elementi aramejščine, grščine in romanskih jezikov. Za naš čas in prostor obravnave sta vsekakor relevantni prvi dve obdobji razvoja jidiša, in sicer: najzgodnejši jidiš (do 1250) in stari jidiš (1250–1500) (Weinreich 1980: 9). Za obdobje starega jidiša je za celotno področje Koroške, Štajerske, Kranjske in Goriške že jasno, da so se Judi medsebojno sporazumevali v jeziku, katerega besedišče je v veliki meri vsebovalo besede, ki prihajajo iz srednjeveške nemščine, deloma zaradi močne povezanosti z drugimi judovskimi skupnostmi Cesarstva, deloma zaradi v sklopu splošne kolonizacije starokarantanskega ozemlja s severa od 10. stoletja naprej naraščajočega nemškega jezikovnega elementa v podeželskih in predvsem mestnih naselbinah slovansko govorečega območja, kjer je takrat prebivala tudi velika večina tukajšnjih Judov, in deloma zaradi politične dominantnosti takratne 'nemščine' na tem prostoru, ki se med drugim izraža tudi v rabi jezika pri pisanju takratnih listin. Pri vprašanih, povezanih z najzgodnejšim jidišem, pa se slika zaplete. Na tem mestu niti približno ne bomo poskušali predstaviti v zadnjem času močno oživljene razprave o nastanku jidiša, čeprav je jidiš še vedno klasificiran kot nemški jezik, in bomo na temelju mnenja, da je kateri

koli germanski, romanski ali slovanski element jidiša moč pripisati samo enemu specifičnemu jeziku ali narečju iz vsake izmed teh treh skupin, le umeten poskus ter da bi bilo za nastanek jidiša »dosti bolj razumno domnevati (kot sta menila Max Weinreich in Solomon Birnbaum), da je nastal ob stopitvi elementov, ki so izvirali iz različnih področij« (Beider 2001: 169). Tako lahko ugotovimo, da kar nekaj besed nakazuje na možnost, da je tudi srednjeveška slovenščina prispevala k nastanku jidiša. Aškenaški Judje so bili do leta 1500 vedno manjšina in so zato vedno morali biti dvojezični. Na tistih območjih, kjer je bilo že samo nejudovsko prebivalstvo jezikovno razdeljeno, so morali govorci jidiša do določene mere znati več kot en nejudovski jezik. V tem smislu je tudi popolnoma jasno, da so Judje 'slovenskih' dežel, nekje bolj kot drugje, poleg hebrejščine, jidiša, 'nemščine' in 'italijanščine' znali tudi 'slovensko' (Jelinčič 2009c: 348–355).

V 13. in 14. stoletju so pri nas nastale številne nove skupnosti, ki so, glede na svojo velikost, imele kot pomembna prizorišča vsakodnevnega življenja, kjer so se Judje srečevali, sinagogo, včasih tudi posebno šolo, rabina, svoje obredno kopališče in pokopališče. Judovske četrti ali predeli, v katerih so živeli Judi pri nas do 17. stoletja, nikoli niso bili geti in tudi pojem judovska četrt ne pomeni, da so tam živeli izključno Judje. To, da so kristjani stanovali tudi v Judovski ulici, in da so Judje stanovali tudi zunaj nje, je jasno iz številnih primerov. Izmed vseh številnih sinagog se je ohranila samo tista v Mariboru iz 15. stoletja, v kateri je danes muzej in predstavlja eno od najstarejših ohranjenih sinagogalnih stavb v Evropi.

Od skupnosti Koroške so bile najstarejše tiste v Brežah, Velikovcu in Beljaku, kjer lahko govorimo o kontinuiteti med zgodnesrednjeveškimi trgovskimi postajami in judovskimi skupnostmi poznega srednjega veka. Razen v njih so Judje živeli tudi v Št. Vidu, Celovcu, Dravogradu, Pliberku, Slovenj Gradcu, Volšperku, Krki in v Strassburgu ter na Vzhodnem Tirolskem v Lienzu in Gornji Beli. V Mariboru srečamo prvega Juda med 1274 in 1296 (GJ II 2: 522) in sinagoga je ob koncu 13. stoletja že stala (Mikuž 2000: 169). Mariborska judovska skupnost je posedovala pomembno knjižnico (PK 112) in v času rabina Isserleina (služboval med 1421 in 1450) postala ena pomembnejših skupnosti južnega dela Cesarstva. Isserlein velja za najvplivnejšega rabina Cesarstva druge tretjine 15. stoletja (GJ III 2: 1625) in zadnjega velikega rabina srednjeveške Avstrije (Eidelberg 1962: 38). Njegovi učenci so prihajali iz Avstrije, Češke, Moravske, Madžarske, Šlezije, Bavarske in Porenja (GJ III 2: 1625). S pojavom tiska in kodifikacijo judovskega prava so bili njegovi pravno-teološki odgovori vključeni v številne zbirke in njegova knjiga Trumat a-dešen je bila natisnjena v Benetkah že leta 1519 (Ibid. 1626). Njegova literatura še danes predstavlja obvezno branje na določenih judovskih verskih akademijah.

Še v poznem 15. stoletju je Radgona poleg Maribora, Gradca in Judenburga eno od štirih štajerskih mest z rabinom (GJ III 2: 1164). Poleg tega Jude srečamo na Ptuju, v Celju in v Ormožu ter v Brucku na Muri, Fürstenfeldu, Hartbergu, Leobnu, v mestu Murau in v Voitsbergu. Valvasor Jude v Ljubljani omenja že leta 1213 in 1290, kar je moč sprejeti. Poleg celjskih bratov Hačima in Muša so tudi ljubljanski Judje sodelovali pri zagotavljanju posojil za kolonizacijo Kočevskega med 1358 in 1364 s strani grofov Ortenburških (Wakounig 1983: 85). O Judih v Gorici je govor prvič leta 1288 in v Trstu po letu 1236 (Reg I, 15) leta 1348 (Stock 1979: 11). V Čedadu prvo pričevanje o Judih izvira iz 1239, ko se je srečalo rabinsko sodišče (Roth 1946: 124) vse do izгона leta 1572 (Zenarola Pastore 1998a: 34–36). Poleg tega pa srečamo Jude tudi v Krminu, Pušji vesi in Huminu. V beneški Istri od 14. do 17. stoletja zasledimo judovske naselbine v Pulju, Poreču, Umagu, Rovinju in na Cresu ter v Piranu, Izoli in Kopru. Jude v Kopru, kjer so razvili pomembno skupnost, srečamo od leta 1386 (Grison 1991: 62), v Piranu od leta 1390 in v Izoli vse do 17. stoletja (Peršič 1999: 59–136) (Jelinčič 2009c: 233–320).

JUDOVSKA SKUPNOST, DRUŽINA, GOSPODARSKO IN VSAKDANJE ŽIVLJENJE

Vse do 15. stoletja je na območju Cesarstva večina Judov živela v urbanih naseljih in v nasprotju s krščansko večino, so Judje, tudi ko so imeli določeno obliko mestnega 'državljanstva', še vedno bili izločeni. Niso imeli mestnih političnih pravic, kar je vključevalo pravico do mestnih funkcij, in niso plačevali običajnih mestnih davščin, temveč posebne davke mestnemu gospodu (Jelinčič Boeta 2009b). Poslovne vezi med obema skupinama so bile seveda pogoste. Odnosi so bili tudi tako dobri, da so včasih kristjani svoje sosede in poslovne partnerje ob praznikih presenetili z darili. Vir celo jasno navaja, da so bili trije ali štirje sedeži v mariborski sinagogi namenjeni kristjanom. Kadar je bilo mesto napadeno ali obstreljevano, so pri obrambi sodelovali pripadniki obeh veroizpovedi. Takrat so tudi Judje pomagali pri gradnji obzidja in

celo pri postavljanju straže, kar je izpričano za Gorico, Maribor in Ljubljano (Jelinčič 2009c: 446–456).

Judovska občina v srednjem veku je predstavljala osnovno strukturo judovske politične in pravne samouprave, ki so jo ti imeli v odnosu do nejudovskih oblasti. Občine so se med sabo tudi povezovale in tako za obdobje po 1421 vemo, da je bil sedež občin na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem v Mariboru (TD 220, 342). Večja ko je bila skupnost, večja je bila raznolikost njenih funkcionarjev. Iz mest na današnjem eno ali dvojezičnem slovenskem jezikovnem prostoru vemo za 20 različnih rabinov, od tega 12 iz Maribora. V besedilu rabina Kolona iz Mester iz druge polovice 15. stoletja je jasno navedeno, da sta bili sodišči v Salzburgu in Gradcu podrejeni sodišču v Mariboru in njegovim rabinom (Keil 2006: 70–71).

V obdobju med 12. in 15. stoletjem opazamo bistveno izboljšanje pravnega položaja žensk v Aškenazu, torej Cesarstvu, Franciji in Italiji (Keil 2004: 317). Poleg tega, da so Judinje delale kot trgovke, služabnice in šivilje, je velik del ženskih poslovnih dejavnosti postal povezan s posojilnimi dejavnostmi, kar ne velja samo za območje Jugovzhodnih Alp, temveč tudi za Avstrijo in druge dele cesarstva.

Judje v trgovini so omenjeni že v Rafelstetenski mitninski odredbi (Reg I, 1) in so se s to dejavnostjo ukvarjali vse do izgonov. Leket jošer, knjiga Isserleynovega učenca (LY), izrecno navaja, da so s Krete (Kandije) uvažali sladkor in riž (LY I: 74–75) in trgovali s sirom (LY II: 13), oljem (TD 206), dragimi kamni (TD 318), lesom (LY II: 61) in konji (TD 310). Obstajajo številni primeri judovskih kovcev in upravljavcev kovnic v različnih delih srednjeveške Evrope, kar velja tudi za goriške koroške deželne kneze in bamberske škofe ob koncu 13. in začetku 14. stoletja v Beljaku, Št. Vidu, Velikovcu ter Lienzu in Gornji Beli.

Iz več sto listin lahko hitro vidimo, da je bila posojilna dejavnost Judov od 13. do 15. stoletja izjemno raznolika, povezana z vsemi družbenimi sloji takratnih dežel Jugovzhodnih Alp, in je Jude privedla tudi v različna področja trgovine z zastavljenimi predmeti, vinom in nepremičninami, naj bodo to polja, hiše, njive, vinogradi ali cele posesti. Med dolžniki najdemo cerkveno gosposko: nadškofe Salzburga, škofe Krke, škofe Bamberga, različne samostane in celo župnike, plemstvo: grofe Gorice in Tirolske, grofe Ortenburg, grofe Celjske, Turjaške, Rihenberške (in prek njihove dediščine tudi Habsburške) kakor tudi meščane in celo kmete.

Poleg dveh stereotipnih dejavnosti bančnikov in trgovcev pa viri navajajo še druge dejavnosti, s katerimi so se preživljali Judje. Tu so različni poklici in funkcije, ki so bili povezani z življenjem judovske skupnosti. Po celotni Evropi v srednjem veku srečujemo judovske zdravnike in pri nas se prvič medicina izrecno omenja pri Isserleinu (PK 210). V Piranu je omenjen Marko, sin Abrahama, ki je bil celo javni glasnik (Peršič 1999: 134). V Ljubljani izvemo za judovskega mizarja (GZL XII/II: 9) in celo mlinarja (GZL XII/2). Pri spravljanju lesa s splavov v skladišča na konjih so sodelovali kot fizični delavci (TD 318). Poleg vinogradništva (TD 202), so v bližini Maribora Judi vzgajali koze (PK 129). Izdelovali so celo sir, ki so ga razpošiljali po celotni deželi (TD 206).

Hiše, v katerih so prebivali Judje, so bile večinoma v njihovi lasti (TD 336), kar pa, kot kaže, ne velja za Piran, Izolo in Koper, kjer so hiše zgolj najemali. Judje so se od svojih krščanskih sosedov razlikovali tako po kroju kot po barvi oblek, ki so jih nosili, kar je moč videti tudi iz vprašanja, ali se je Judu v primeru nevarnosti dovoljeno obleči kot Nejudu (TD 197).

Poleg običajnih pravil o košer prehrani je bila glavna značilnost takratne judovske prehrane to, da se je najbolje jedlo ob sobotah in praznikih. Vsakodnevni obroki so bili bolj skromni in so vključevali mleko, maslo (LY II: 6, 11), bel in črn kruh (LY I: 34), sir (TD 206), juhe (LY I: 60), zelenjavo (LY II: 6), kisló zelje (LY I: 124), riž (LY I: 32, 34, 35, 75) in slanike (TD 174, LY I: 52, LY II: 6). Vino je bilo bistvenega pomena, predvsem zaradi nezanesljivosti kakovosti vode; pili so ga ob vseh jedeh in celo za zajtrk (TD 31). Judje so posedovali perutnino (LY I: 65, TD 299), drobnico in govedo (TD 271, PK 167, LY II: 64, 69).

PREGONI, SLABŠANJE JUDOVskega POLOŽAJA V 15. STOLETJU TER IZGONI S ŠTAJERSKE, KOROŠKE IN KRANJSKE

Če je zemljevid dežel Cesarstva severno od Alp, kar velja tudi za ožjo Avstrijo, naravnost napolnjen z omembami pregonov Judov, je zemljevid Jugovzhodnih Alp skorajda prazen (Haverkamp 2002). Kljub temu pa položaj seveda tudi do 15. stoletja ni bil idealen (Jelinčič Boeta 2009b). V Volšperku je bilo 19. avgusta 1338 ubitih več kot 70 Judov (Neumann 1965: 398), v Dunajskih Analih za leto 1397 pa so omenjeni pregoni, ko naj bi požgali Gradec, Radgono in

Ptuj, ker niso hoteli predati svojih Judov, in naj bi prišlo do več kot tisoč judovskih beguncev. Opis je močno pretiran, vendar se zdi, da je do določenih pregonov vseeno prišlo (Brugger 2006: 219–220).

Do preobrata je začenjalo prihajati v 1360-tih letih, ko so začele popuščati cerkvene prepovedi na obresti in so postajali višji sloji vse manj odvisni od judovskega posojila, s čimer so izginila velika posojila, ki so jih vse bolj nadomeščala manjša posojila meščanom, nižji duhovščini in kmetom (Wadl 1992: 24–25). Meščani so začeli vstopati v kreditne posle, povečevala se je trgovska dejavnost meščanstva in kmetov, začele so se pojavljati prepovedi trgovanja z določenimi predmeti in določeni cerkveni sloji so okrepili svoje protijudovsko pridiganje (Mlinarič 2000: 62–67).

Leta 1404 je salzburški nadškof Eberhard III. najprej zaprl vse ptujske Jude in jih nato iz mesta izgnal, vendar so se Judje v mestu ponovno pojavili do 1446 (Jelinčič 2009c: 284–288). Leta 1410 je Jude iz Celja izgnal Grof Herman II. (Ibid. 261–263). Na Koroškem in Štajerskem se je ob vsem tem začel tudi proces izginjanja manjših skupnosti in koncentriranja v večjih. Tako so do konca stoletja izginile skupnosti v Gornji Beli, Celovcu, Volšperku, Strassburgu, Pliberku, Dravogradu in Slovenj Gradcu ter na začetku 15. stoletja celo skupnosti v Beljaku in Brežah. V istem procesu so na Štajerskem izginile skupnosti v Leobnu, Murauu, Ptuj, Ormožu in Celju. Iz Gradca so bili Judi začasno izgnani med 1438 in 1447. Tik pred izgonom tako najdemo na Koroškem Jude le še v Št. Vidu in Velikovcu, medtem ko na Štajerskem v Brucku na Muri, Gradcu, Judenburgu, Radgoni, Voitsbergu, Mariboru in Slovenski Bistrici (Ibid. 457–463).

Po Friderikovi smrti (1493) so se pod Maksimilijanom I. okrepile zahteve deželnih stanov, ki so ponudili Maksimilijanu odškodnino za izgon Judov. Maksimilijan je njihovi prošnji ugodil ter je 10. marca ukazal, da so Judje dolžni oditi s Koroške, nekaj dni za tem, 18. marca 1496, pa je ukazal tudi izgon s Štajerske (Schöggel - Ernst, 2000). Na Kranjskem so bili glavni nasprotniki judovske naselitve meščani in ne plemstvo, tako da so prošnjo po izgonu na cesarja naslovili ljubljanski meščani. Ti so nasprotovali Judom kot njihovi dolžniki in tekmeci v trgovini in Judje so bili v zameno za različne finančne obveznosti izgnani 1. januarja 1515 (Valenčič 1992: 24–28).

V Huminu zadnjič slišimo za Jude leta 1575 (Zenarola Pastore 1998b: 47). Po izgonu leta 1576 se v Čedadu omenjajo še med 1603 in 1623 (Zenarola Pastore 1998a: 36), v Krmini je judovska skupnost vzcvetela med 1547 in sredino 18. stoletja, ko so se začeli odseljevati, večinomoma v Gorico (Bianco Cotrozzi 1987, Bianco Cotrozzi 1998a: 38–43).

DIASPORA GORIŠKE, GRADIŠČANSKE IN TRSTA

Po izgonu s Koroške, Štajerske in Kranjske se je v beneško Istro, Gorico in Trst zateklo kar nekaj beguncev. Ključnega pomena je prav leto 1509, ko je Izak iz Trsta dobil privilegij za naselitev v Gorici (Altieri 1984: 145–146) in v Trstu privilegije 'zaščitenega Juda' (GJ III 2: 1482). V 16. in 17. stoletju sta te privilegije obnovila najprej njegova sinova in nato vnuka Isach iz Trsta in Isach iz Gorice, ki sta tako osnovala dve veji že z grbom opremljene družine Morpurgo (Cusin 1998: 116). Ime Morpurgo se kot priimek te družine ali kot vzdevek in nato priimek potomcev izgnancev iz Maribora pojavlja v Gorici, Trstu, Splitu, Krakovu, Jeruzalemu in še kje deloma vse do danes. V Gorici so leta 1519 odprli banko in leta 1548 je prišlo do pogodbe med Judi in lokalnimi uradniki. Leta 1535 in nato še leta 1565 je sicer prišlo do dveh poskusov izгона iz mesta, vendar je skupnost še naprej rasla (Lesizza Budin 1998: 49–50). V Trstu je leta 1556 pridobila privilegije dvornega Juda tudi družina Levi (Dubin 1999: 18). Leta 1585 se je v Gradišču ob Soči naselila družina Morpurgo (Bianco Cotrozzi 1998b: 59).

Poleg teh primerov posamičnih privilegiranih judovskih družin 16. stoletja pa v času tridesetletne vojne (1618–1648) opazimo pri vladarjih držav Svetega rimskega cesarstva težnje po vpeljevanju absolutistične uprave, pri čemer so Judje kot posamezniki zunaj uveljavljene družbene hierarhije lahko za dvor igrali še posebej pomembno vlogo. Ti so postali znani kot *Hofjuden* ali »dvorni Judje, judovski trgovski finančniki, ki so tako vidno služili srednjeevropskim dvorom sedemnajstega in osemnajstega stoletja« (Dubin 1999: 19) in so s svojo finančno in družbeno močjo izrazito podpirali številne projekte judovskega razsvetljenstva (Ettinger 1994: 782).

Ferdinand II. je leta 1624 podelil naslov dvornih Judov družinam Morpurgo iz Gradišča, Pincherle iz Gorice ter Parente iz Trsta. Eden izmed tržaških Judov, rabin M. Zion Portose, se je proslavil kot matematik. Splošni gospodarski upad Trsta v 17. stoletju, povečanje nestrpnosti zaradi turške nevarnosti ter ustanovitve cerkvenih posojilnic leta 1650 so zmanjšali nujnost

judovske prisotnosti in leta 1670 je prišlo do idej o izgonu, vendar so se te misli kasneje omejile le na naselitev v getu (Dubin 1999: 18–19). Prvi ukaz za naselitev v getu se je pojavil leta 1693, vendar ni bil izvršen vse do 1697, ko se je šestdeset do osemdeset Judov naselilo v četrti Riborgo. V Gorici so se Judi morali preseliti v geto leta 1698. Skupnost v Gradišču je to morala storiti po več kot petdeset letih pogajanj šele leta 1769, in to le do leta 1797, ko so Francozi geto ukinili.

V Trstu so po letu 1719, ko je bilo mesto razglašeno za svobodno pristanišče, začeli dobivati vse več pravic in tako je naraščalo tudi število Judov, ki so prebivali zunaj geta že pred ukinitvijo leta 1785. Tako smo Trstu v drugi polovici 18. stoletja lahko že priča nastajanju judovskih družinskih bank, katerih pomembnost je narasla še posebej v 19. stoletju. Tudi v Gorici, na primer, v 18. stoletju opazamo judovsko gospodarsko dejavnost v proizvodnji svile, zastavljalništvu in izdelovanju voska. Tovarna voska bratov Morpurgo je bila edina v mestu (Jelinčič Boeta 2009a: 231–232). Tržaška skupnost je v času Marije Terezije zaradi vseh privilegijev povečala število svojih pripadnikov za trikrat. Leta 1788 je v Trstu živelo že 728 Judov (Cusin 1998: 131). V Gorici je bila sinagoga zgrajena leta 1699 (Gruber 1996: 8) in prenovljena leta 1756 (Lesizza Budin 1998: 53), v mestu pa je bilo v 18. stoletju celo judovsko gledališče (Roth 1964: 270). Goriška skupnost je leta 1788 štela 270 oseb (Gruber 1996: 8). Kar nekaj lokalnih Judov je sodelovalo v gibanju judovskega razsvetljenstva, na primer tržaški Samuel David Luzzato, ki je bil tesno povezan z leta 1829 ustanovljenim Collegio Rabbinico v Padovi, kar predstavlja prvi moderni rabinski seminar, in pesnica Rachele Morpurgo. Neplačani rabin Gorice Izak Samuel Reggio je celo dobil vzdevek italijanski Mendelssohn (Roth, 1948: 496–498). Za leto 1800 je v skoraj kanonični knjigi *'A History of the Jewish People'* (Ben Sasson 1994: 785) Trst označen kot eno najpomembnejših središč tega gibanja v Evropi. Leta 1818 je v Trstu živelo že 2400 Judov (Dubin 1999: 21). Devetnajsto stoletje velja za zlato dobo tržaškega in primorskega judovstva nasploh, ki pa se je vse bolj asimiliralo v italijansko govoreči krog. Število Judov v mestu je naraslo do približnih 4000 in se nato tik pred preganjanji z nemško okupacijo mesta spustilo na približnih 2500 (Cusin 1998: 139).

Skupnost v Gradišču je dosegla svoj višek leta 1857, ko je štela 135 pripadnikov, vendar je do konca stoletja z urbanizacijo in preseljevanjem v Gorico začela nazadovati in je leta 1895 imela le še 29 članov ter se zato pridružila goriški občini (Bianco Cotrozzi 1998: 62–63). Goriška judovska skupnost je cvetela vse do konca Avstro-Ogrske in eden njenih zadnjih velikih predstavnikov je vsekakor filozof Karl Michaelstädter, ki je umrl leta 1910. Po uničenju prve svetovne vojne si je skupnost sicer opomogla, vendar so jo končale nemške deportacije v Auschwitz v letih 1943 in 1944. Preživelih je bilo premalo, da bi skupnost še lahko delovala, in leta 1969 se je goriška judovska občina združila s tržaško (Lesizza Budin 1998: 51, 54–55). Po drugi svetovni vojni je tamkajšnje judovsko pokopališče v Rožni dolini s svojimi okoli 900 nagrobniki od leta 1406 do druge svetovne vojne (Gruber 1996: 9) ostalo na slovenski strani.

KOROŠKA, ŠTAJERSKA IN KRANJSKA DO LETA 1918

Kljub izgonom pa stiki s temi tremi deželami niso bili prekinjeni. Poleg trgovskih stikov plemstva, na primer Turjaških, in meščanstva vse od 16. do 19. stoletja s tržaškimi, goriškimi in gradiščanskimi Judi (Valenčič 1992: 29–35, Wadl 1992: 235–240) leta 1542 naletimo tudi na omembi judovske prisotnosti v Velikovcu in nato leta 1547 v Beljaku (Neumann 1965: 409). Leta 1767 je v Ljubljani živelo nekaj Judov, ki so delali za oskrbo vojakov (Valenčič 1992: 37–38), vendar razen o tovrstnih priložnostih o nekem stalnem prebivanju na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem ne moremo govoriti vse do 19. stoletja.

Prav v Napoleonovem času leta 1809 prvič po 300 letih srečamo tudi prve stalno naseljene Jude v Ljubljani, družino bratov Heimann, ki je v mestu z osebjem ostala tudi po odhodu Francozov kljub ostremu nasprotovanju mestnih oblasti, ki se je vlekle vse do leta 1842. Judje so dejansko dobili vse državljske pravice šele decembra 1867 (Ibid. 56).

Eden od razlogov za zelo majhno priseljevanje Judov na to območje je gotovo tudi zelo odklonilen odnos določenega dela oblasti, prebivalstva in časopisja tega prostora do Judov (Slovenski narod, Slovenec, J. Vošnjak, A. Mahnič, Janez Ev. Krek, Ivan Cankar, Ivan Tavčar itd. – Valenčič 1992: 75–85), ki se je nadaljeval prek prve svetovne vojne in stare Jugoslavije vse do leta 1945. Eden od zgodnejših primerov je vsekakor besedilo Josipa Apiha iz 1886, ki je hkrati prvo slovensko 'akademsko' besedilo na temo Judov, ki dejansko poziva k antisemitizmu. »Agitatoričen naj ne bo naš antisemitizem; marveč naj v nas vspodbuja opazovanje nezdravih razmer mnogih sosednih in sorodnih narodov... – tem potom dosežemo tako stališče, da nam ne bode treba pomoči iskati pri tujih življih, najmanj pri Židih« (Apih 1886: 6).

Število Judov je ostalo nizko vse do druge svetovne vojne. Pomembna skupnost je nastala samo v Gradcu, ki je leta 1938 štela 1720 pripadnikov (Gilbert 1989: 22) in so ji bili podrejeni Judi na Štajerskem, do leta 1918 tudi tistih nekaj deset družin v Mariboru, Celju in na Ptuj. Pred drugo svetovno vojno je obstajala maloštevilna skupnost z rabinom tudi v Celovcu. Leta 1876 so bili Judi na Kranjskem podrejeni judovski občini v Trstu in od leta 1894 tisti v Gradcu. Na Kranjskem je leta 1911 živel 146 deklariranih Judov, od tega 123 v Ljubljani (Valenčič 1992: 64).

PREKMURJE

V Prekmurju so se Judje kot trgovci začeli naseljevati že na začetku 18. stoletja in tako leta 1700 najdemo v Domanjševcih 4 Jude (Kuzmič 1993: 120). V (Dolnji) Lendavi sta leta 1725 živeli dve družini oziroma sedem Judov in leta 1793 je bilo Judov v Lendavi že 23 (Gašpar in Lazar 1997: 32–35), v Beltincih 21 (Zadravec 2001: 26) in v celem Prekmurju 60 (Hudelja 1991: 53). To število se je zaradi ugodne tranzitne lege med ogrskim in avstrijskim delom cesarstva ter povezav s Hrvaško v teku 19. stoletja zelo povečalo in razvile so se skupnosti v Lendavi, Beltincih in Murski Soboti, katerih člani so se preživljali kot trgovci, gostilničarji, čevljarji, prevozniki, tiskarji, zdravniki, odvetniki, pravniki, lekarnarji. Ustanavljali so manjše industrijske obrate, prve hranilnice v Lendavi in Soboti, bili so lastniki prvih tiskarn, imeli pa so tudi mline, opekarne in obrtne delavnice (Hudelja 1991: 56). Po letu 1889, ko je bilo Judov v Prekmurju 1107 (Ibid. 53), je začelo njihovo število upadati in leta 1910 jih je bilo 1000 (Kerec 2000: 597).

V Lendavi so Judje ustanovili prvo pogrebno društvo leta 1834 (Hudelja 1991: 55), leta 1837 organizirali versko občino in leta 1840 je z delovanjem začela sinagoga madžarskega aške-nškega obreda, ki so jo kasneje preselili in leta 1866 zgradili na novo (Gašpar in Lazar 1997: 36–37). Judovska šola je v mestu delovala že leta 1845 (Ibid. 42) in pokopališče leta 1850 (Ibid. 59). V Beltincih so leta 1859 sezidali svojo sinagogo in se leta 1861 odcepili od lendavske občine, vendar je skupnost po letu 1889, ko je bila s 152 člani na svojem višku, zaradi urbanizacije in izseljevanja začela upadati in leta 1910 je bilo v kraju le še 61 Judov (Zadravec 2001: 24–26). Leta 1831 je bilo v Murski Soboti 98 Judov in leta 1853 že 180. Istega leta je v mestu že omenjena tudi sinagoga. Nova sinagoga je bila zgrajena leta 1908. Leto dni kasneje so naredili tudi načrte za novo sinagogo v Monoštru v Porabju (Kuzmič 1993: 121–123).

PRVA JUGOSLAVIJA IN HOLOKAVST

Ustanovitev Jugoslavije je močno spremenila judovski zemljevid in v državi so se tako znašle štiri skupine Judov: nemško in madžarsko govoreči Aškenazi na območju Slovenije, Hrvaške, Slavonije in Vojvodine, italijansko govoreči Sefardi, torej Judje iz Španije in njihovi potomci Dalmacije, in ladino, torej judovsko španščino govoreči Sefardi Bosne, Srbije in Makedonije, ki so se hitro organizirali v desetine različnih združenj, strank in mladinskih organizacij. Izhajale so revije in časopisi in začeli so raziskovati lastno preteklost. Že leta 1919 je bil na pobudo dr. Spitzerja iz Zagreba v Beogradu osnovan '*Savez jevrejskih opština*' (Zveza judovskih občin) SHS in nato Jugoslavije. Pri koordiniranju delovanja judovskih občin je Savez v medvojnem času uspešno organiziral socialno oskrbo za revnejše občine, tečaje hebrejščine in verouk po celotni državi, osnoval teološki seminar v Sarajevu in podpiral kulturno dejavnost. Že od leta 1924 so začeli tudi z ustanavljanjem različnih zbirk rokopisov, slik in dokumentov. Savez je bil med letoma 1933 in 1941 močno dejaven tudi pri oskrbi okoli 55.000 beguncev, ki so prek Jugoslavije bežali iz Nemčije, Avstrije in Češkoslovaške. Med jugoslovanskimi Judi je bilo močno tudi sionistično gibanje in do leta 1940 se jih je v Palestino preselilo okoli 800 (Goldstein 1988: 145). Na začetku vojne je beguncev v Jugoslaviji obtičalo 4000 (Ibid. 177).

Po prvi svetovni vojni se je v delu slovenskega časopisja nadaljevalo nasprotovanje judovskemu priseljevanju in Slovenijo je moralo nekaj Judov s tujim državljanstvom celo zapustiti. Po koncu dvojne monarhije je začelo število Judov v Prekmurju upadati in na popisu iz leta 1921 najdemo tam le še 642 deklariranih Judov (Kerec 2000: 597). Leta 1928 je bilo v soboški občini 320 članov (Kuzmič 1989: 156–157). Glede na novo državno mejo so že leta 1919 ljubljanski Judi naslovili prošnjo na Narodni svet po priključitvi k zagrebški judovski občini, kar je bilo odobreno. Mariborski Judi so se včlanili v varaždinsko občino (Goldstein 1988: 122), medtem ko se je že leta 1927 murskosoboška občina začela zavzemati za priključitev vseh slovenskih Judov, razen lendavskih, kar je bilo leta 1929 tudi uradno potrjeno (Valenčič 1992: 66). V nemirih ob revoluciji leta 1919 je bilo v Beltincih poškodovanih več judovskih trgovin in celo sinagoga, ki je leta 1932 zaradi premajhnega števila Judov že samevala. Leta 1921 so bili v kraju samo še štirje Judi in leta 1937 so porušili tudi sinagogo (Zadravec 2001: 24–26).

V dvajsetih letih 20. stoletja lahko v državah Srednje in Vzhodne Evrope z izjemo Češko-slovaške, Bolgarije in Jugoslavije opazimo močan porast antisemitskih teženj, ki so s pojavom nacizma dobile le še dodaten zagon. Jugoslavija je v tem predstavljala izjemo, saj je prišlo do omejevanja judovskih pravic šele v času Maček-Cvetkovićeve vlade 5. oktobra 1940, v kateri je bil A. Korošec minister za prosveto. Takrat so med drugim omejili vstop Judom na univerze in srednje šole. V delu slovenskega časopisja in v dejavnostih lokalnega Kulturbunda se je že obstoječ antisemitizem samo še okrepil, hkrati pa se je skokovito začelo večati število Judov, ki so prestopali med katoličane, luterance, starokatolike in pravoslavce.

V Dravski banovini je bilo po popisu leta 1938 820 deklariranih Judov, od tega 269 v Murški Soboti, 207 v Lendavi in 158 v Ljubljani. Na Štajerskem je gotovo živelo enajst družin (Hančič in Podbersič 2006: 1, 3, 11). Po podatkih Saveza iz Beograda jih je bilo leta 1940 včlanjenih v Murški Soboti 711 in v Lendavi 134, kar pa še vedno ne vključuje nevčlanjenih domačih Judov in tistih s tujim državljanstvom (Sindik 2009: 21–22). Po ljudskem štetju leta 1939 se je v Dravski banovini za Jude po veroizpovedi deklariralo 1533 posameznikov, od tega 270 v Murški Soboti in 210 v Lendavi ter 288 v Mariboru z okolico, 273 v Ljubljani z okolico in 66 v Celju z okolico (Rudolf 1939).

Einsatzgruppe za Jugoslavijo s sedežem v Beogradu je bil ustanovljen že aprila 1941. Preganje Judov se je začelo takoj. Do septembra 1941 je bilo ubitih več kot 3000 banatskih Judov in do avgusta 1942 že 10.000 srbskih Judov tudi s pomočjo nedićevcev in ljotićevcev. Na Hrvaškem so Jude pobijali ustaši že od samega začetka, še predvsem v Jasenovcu, kar velja tudi za Bosno in Hercegovino. Tretjina od 15.000 preživelih jugoslovanskih Judov je preživel, ker so šli v partizane. Skupno je v NOB-ju sodelovalo okoli 5000 Judov (Goldstein 1988: 176–192). 7 Slovencev je bilo za reševanje judovskih življenj razglašeni za 'pravičneže med narodi'.

Večino ljubljanskih Judov so italijanske okupacijske oblasti internirale že novembra 1941 ali spomladi 1942 v različne kraje Italije in v zbirna taborišča. Prek Ljubljane je v Italijo bežalo tudi veliko Judov pred ustaši. Iz Ljubljane sta novembra 1941 odpeljala dva transporta ljubljanskih Judov, prvi 8. novembra v Ferramonte di Tarsia in drugi 25. novembra v Alessandrio. Tisti Judje, ki so v Ljubljanski pokrajini preživeli italijansko okupacijo, so bili po vkorakanju Nemcev večinoma poslani v taborišča. Iz Ljubljane je tako 12. septembra 1944 v nemška taborišča s pomočjo domače policije odpeljal transport 32 ljubljanskih Judov ter njihovih družinskih članov. Večinoma niso preživeli. Ob nemški okupaciji Štajerske in Gorenjske je moč najti kar nekaj podatkov o zaplembah premoženja mariborskih Judov (Hančič in Podbersič 2006: 3–4). Aretacije prekmurskih Judov so se odvijale od 2. do 27. aprila 1944. Večino murskosoboških Judov so odpeljali v taborišče Auschwitz in od 394 odpeljanih jih je preživel le 25. Po nastanku Izraela se je 11 oseb tja tudi izselilo. V lendavski skupnosti jih je od 142 odpeljanih Judov vojno preživel 23 (Gašpar in Lazar 1997: 92–97). Izmed njih se jih je v Izrael odselilo 8 (Hančič in Podbersič 2006: 11).

ŽRTVE HOLOKAVSTA NA PODROČJU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

	Pred vojno	Umrlo med vojno	Odstotek umrlih
Banat	4.200	3.800	92,8
ožja Srbija	12.500	11.000	88,0
stara Hrvaška, Slavonija, Srem	25.000	20.000	80,0
Bačka in Baranja	16.000	13.500	84,4
Bosna in Hercegovina	14.000	10.000	71,5
Makedonija	7.762	6.982	90,0
Sandžak in Črna Gora	330	288	88,0
Slovenija	1.500	1.300	86,6
Dalmacija	400	148	37,0
Kosovo in Metohija	550	210	38,2
Skupno	82.242	67.248	81,76

Vir: Goldstein, S. 1988. Židovi na tlu Jugoslavije: 191.

PO HOLOKAVSTU IN JUDOVSKA SKUPNOST SLOVENIJE

Pred vojno je bilo v Jugoslaviji okoli 80.000 Judov, ki so bili organizirani v 121 judovskih občin; 72 aškenaških, 36 sefardskih in 13 ortodoksnih. Po vojni je bilo obnovljeno življenje v le še 32 (Goldstein 1988: 113). Od okoli 15.000 preživelih Judov se je po vrnitvi velik del moral soočiti z opustošenjem, zaplembami premoženja in spremembo sistema in v petih valovih se je med leti 1948 in 1952 v Izrael izselilo 7738 Judov. Leta 1958 je bilo v Savezu le še 6691 članov (Ibid. 212). Judovsko vodstvo v Palestini je takoj po vojni začelo organizirati nakupe vojaške opreme še predvsem iz Češkoslovaške prek Jugoslavije, v čemer je igral zelo pomembno vlogo prav slovenski poveljnik dela jugoslovanske garniture, ki je bila za to zadolžena. Zdi se, kljub pomanjkljivim raziskavam tega področja, da je prav to imelo določen pomen pri izraelski vlogi v slovenski vojni za neodvisnost v letih 1990 in 1991. Izrael je bil namreč edina država, ki je bila Sloveniji leta 1991 kljub mednarodnem embargu na prodajo orožja pripravljena prodati orožje.

Jugoslovanska različica socializma je bila namreč do Judov in sorodnih tem prijaznejša od ostalih enopartijskih sistemov in tisti Judi, ki so ostali, niso občutili nikakršnih ovir, v slovenskem časopisju ni bilo več moč zaslediti antisemitskih tematik, vendar se je ta prijaznost ohladila po letu 1967, ko začnemo zaradi povezovanja s tretjim svetom in prekinitvijo diplomatskih stikov z Izraelom poleg sprememb v medijih opazati tudi večji politični nadzor nad judovskimi občinami in tudi posamezniki, kar se je nadaljevalo še v devetdeseta leta 20. stoletja.

V Sloveniji je vojno preživel kakih 200 Judov. Občini v Murski Soboti in Lendavi nista bili obnovljeni in šele leta 1954 je nekaj posameznikov, katerih del je bil iz Prekmurja, osnovalo Jevrejsko občino v Ljubljani s podružnicami v Mariboru, Murski Soboti in Lendavi. Istega leta je bila iz partiji znanih razlogov porušena sinagoga v Murski Soboti in danes tam stoji tako imenovani Židovski blok. Tudi tamkajšnje pokopališče je bilo razdejano in so danes od njega ostali le še drobci. Enako velja za pokopališče v Beltincih. Sinagoga v Lendavi je danes muzej, kar velja tudi za zgledno urejeno pokopališče. Judovsko pokopališče v Ljubljani je bilo v šestdesetih letih premeščeno na današnjo lokacijo in ljubljanska občina je imela v celi Sloveniji tik pred slovensko osamosvojitvijo okoli 90 članov. Takrat se je na popisu za Jude po veri izreklo 199 državljanov Slovenije. Število Judov v Sloveniji bi lahko ocenili na okoli 400, po delnem poreklu pa bi lahko prišli tudi do številke tisoč ali dva tisoč.

Po osamosvojitvi in spremembi sistema je prišlo do reorganizacije občine in osnovana je bila Judovska skupnost Slovenije, število članov občine se je zvišalo na okoli 150, leta 2003 je bila odprta manjša sinagoga in skupnost deluje. Po drugi svetovni vojni zaplenjeno judovsko premoženje še ni bilo vrnjeno v celoti in pogajanja še potekajo. Nasploh so se v zadnjih letih tudi izboljšali odnosi z državo in predvsem odnos države do judovske skupnosti ter judovske dediščine pri nas. Leta 2010 je bila v Državnem zboru drugič slovesnost ob Mednarodnem dnevu holokavsta, na železniški postaji v Murski Soboti je Minister za šolstvo odkril spomenik deportiranim prekmurskim Judom in ob istem spominskem dnevu je v mariborski sinagogi Ministrski predsednik vodil spominsko komemoracijo, kar v percepciji slovenskih Judov predstavlja prelomen dogodek. Izmed slovenskih Judov danes predstavljajo okoli štiri petine Aškenazi in petino Sefardi, kar velja tudi za okoliške skupnosti. V Trstu je od okoli 1500 Judov leta 1946 danes skupnost z okoli 600 člani, na Reki ima občina okoli 100 članov, v Zagrebu okoli 1000 in v Gradcu okoli 250.

***

Po pozni antiki se začne judovska zgodovina slovenskih dežel od 10./11. stoletja naprej in v več kot petstotih letih obstoja diaspore ožje Notranje Avstrije še najbolj izstopata številna judovska prisotnost v 11. in 12. stoletju in nato sorazmerno nizko število pregonov do konca 14. stoletja, kar v določeni meri drži vse do izгона. Eden od razlogov bi bil lahko razdrobljenost posvetne oblasti, na primer v Italiji, drug bi bil lahko sorazmerna raznolikost dejavnosti, s katerimi so se Judje preživljali, na primer v Provansi in islamskem svetu, in tretji, morda, izrazito multikulturen značaj celotnega območja naše obravnave, ki velja za stičišče romanskega, germanskega in slovanskega sveta. Judi na obravnavanem območju v obravnavanem obdobju niso živeli izključno znotraj judovskih ulic, ki tudi niso bile izključno judovske. Vsaj deloma

so govorili tudi takratno slovenščino in celo nosili slovenska imena, niso bili samo lastniki hiš, v katerih so živeli, temveč so posedovali tudi zemljo, vinograde, polja in travnike in celo cele vasi, gospostva ter gradove. Prav tako Judi, ki so ob različnih priložnostih nosili orožje, niso bili poslovno dejavni le na področju trgovine in denarnih poslov, temveč so bili tudi različni obrtniki in fizični delavci, redili so živino in se celo preživljali z ruralno proizvodnjo. Značilnosti obravnavane skupine Judov tako kažejo na pravilnost poziva Eventova (1971) po raziskovanju tukajšnje srednjeveške judovske diaspore kot posebnega polja, ki ga glede na okolje ne smemo povsem enačiti s prav tako aškenaškim judovstvom severne Italije, ožje Avstrije in drugih dežel Cesarstva.

V času baroka in razsvetljenstva prav tako izstopa izjemen razcvet skupnosti Primorske, deloma fizičnih naslednic judovskih skupnosti slovenskih dežel v notranjosti, pri čemer pa je posebne pozornosti vreden tudi njihov izjemen prispevek k splošnemu judovskemu razsvetljenstvu 18. in 19. stoletja in s tem posledično tudi k razvoju judovskega nacionalnega gibanja. Prav 18. stoletje je prineslo tudi razvoj skupnosti v Prekmurju, ki je prek judovskih trgovcev, gospodarstvenikov in izobražencev enako kot pri drugih slovenskih deželah bistveno pripomogla h gospodarskem razvoju regije.

Konec Avstro-Ogrske iz zgodovinske perspektive je prinesel tudi začetek konca razcveta vseh omenjenih skupnosti, kar se je kljub izjemno raznoliki in bogati dejavnosti v času med obema vojnoma končalo s holokavstom. Holokavst za naš prostor pomeni predvsem izbris in izginotje več kot 600 let stare goriške in več kot 200 let stare prekmurske judovske skupnosti. Na območju Jugoslavije je bilo to uničenje še dodatno skoraj dokončno zapečaten s povojnimi zaplembami premoženja in izselitvijo velikega dela preživelih Judov v Izrael in drugam na Zahod. Kljub vsemu še danes obstajata skupnosti v Trstu in Ljubljani ter malo širše v Zagrebu, Gradcu in na Reki.

VIRI IN LITERATURA

VIRI IN ZBIRKE VIROV:

- GJ – Germania Judaica. Bd. I: Von den ältesten Zeiten bis 1238. Tübingen: Elbogen, I., Freimann, A. & Tykocinski, H. 1963. Bd II: Von 1238 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Tübingen: Zvi Avneri. 1968. Bd III: 1350–1519. Tübingen: Breuer, M., Guggenheim, Y. & Maimon, A. 1995.
- GZL – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. Ljubljana: Mestni muzej. 1956–1968.
- GZM – Gradivo za zgodovino Maribora. Mlinarič, J. Maribor: Pokrajinski muzej. 1975–.
- LY – Josef Jossel bar Mosche. Leket Jošer - Leket Yosher. Berlin: Freimann. 1903. Jerusalem: 1964.
- PK – Psakim u-Chtavim. Israel bar Petachia Isserlein.
- Reg I - BRUGGER, E. et al. (1997). Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter. In: (Eds.) Keil, M. & Lappin, E. Studien zur Geschichte der Juden in Österreich. *Handbuch zur Geschichte der Juden in Österreich*. Reihe B. Band 3. Bodenheim: Philo: 1–8.
- TD – Trumat a-dešen - Trumat Ha-Deshen. Israel bar Petachia Isserlein. 1: Trumat Ha-Deshen, 2: Psakim U-Chtavim, 3: Tshuvot Chadashot. Jerusalem: Shmuel Avitan. 1991.

LITERATURA:

- APIH, J. (1886). Židovstvo. *Letopis Matice slovenske za leto 1886*: 1–61.
- BABAD, J. (1945). The Jews in Medieval Carinthia. A Contribution to the History of the Jews in the Alpine Countries of Europe. *Historia Judaica* VII (1945): 13–28, 193–204.
- BEIDER, A. (2001). A Dictionary of Ashkenazic Given Names. Their Origins, Structure, Pronunciation, and Migrations. Bergenfield, New Jersey: Avotaynu Inc.
- BEN SASSON, H. H. (1994, 1969). The Middle Ages. V: Ben Sasson, H. H. (Ed.) A History of the Jewish People. Cambridge: Harvard University Press: 385–723.
- BIANCO COTROZZI, M. Del. (1987). Gli Ebrei a Cormons dal Cinquecento alla fine dell'Ottocento. *Studi Goriziani* LXV (1987)(1): 31–64.
- BIANCO COTROZZI, M. Del. (1998a). Cormons. V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art. Venice: Marsilio Editori: 38–43.
- BIANCO COTROZZI, M. Del. (1998b). Gradisca sul Isonzo. V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art. Venice: Marsilio Editori: 58–70.
- BIASUTTI, G. (1977). Aquileia e la chiesa di Allessandria. *Antichita Altoadriatiche* XII: 215–229.
- BIASUTTI, G. (2005). Il Cristianesimo primitivo nell'Alto Adriatico. La Chiesa di Aquileia dalle origini alla fine dello secolo scisma dei Tre Capitoli (Secc. I–IV). Udine: Paolo Gaspari editore.

- BRATOŽ, R. (1981). Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki. *ZČ* 35 (3): 205–221.
- BRUGGER, E. (2006). Von der Ansiedlung bis zur Vertreibung – Juden in Österreich in Mittelalter. V: Wolfram, H. *Geschichte der Juden in Österreich. Österreichische Geschichte* 16. Wien: Ueberreuter: 123–227.
- BUNARDŽIĆ, R. (1980). (Ed.). Menoroth from Čelarevo. Exhibition Catalogue. Belgrade: Federation of Jewish Communities in Yugoslavia.
- CUSIN, R. Trieste. (1998). V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*. Venice: Marsilio Editori: 109–131.
- DUBIN, L. C. (1999). *The Port Jews of Habsburg Trieste. Absolutist Politics and Enlightenment Culture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- EIDELBERG, S. (5722–1962). *Jewish Life in Austria in the 15th Century As Reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and His Contemporaries*. Philadelphia: The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning.
- EVENTOV, J. (1971). *ה-19 האמה פוס דע מדק ימים: 'א היואלסגוי ידוהי תודלות* (Zgodovina Judov Jugoslavije). Tel Aviv: Hitachdut oley yugoslavia (Udruženje Jevreja iz Jugoslavije).
- ETTINGER, S. (1994, 1976). The Modern period. V: (Ed.) Ben Sasson. H.H. (ed.). 1994. *A History of the Jewish People*. Cambridge: Harvard University Press: 727–1096.
- GAŠPAR, M. & LAZAR, B. (1997). *Židje v Lendavi*. Lendava: Lindplast, Pince.
- GILBERT, M. 1989. *Atlas of the Holocaust*. Tel Aviv: Steimatzky.
- GOLDSTEIN, S. (1988) (Ed.). *Židovi na tlu Jugoslavije*. Katalog razstave 17. Zagreb: MTM.
- GRISON, R. (1991). Gli ebrei di Capodistria e la loro attività economica in una serie documentaria inedita (XIV–XV). V: Ioly Zorattini, P. C. & Todeschini, G. 1991 (Eds.). *Il mondo ebraico: gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Eta contemporanea*. Pordenone: Studio Tesi: 57–66.
- GRUBER, R. E in S. D. GRUBER (1996). *Jewish Monuments in Slovenia*. The United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad. Jewish Heritage Center.
- HANČIČ, D. & PODBERSIČ, R. (2006). *Žrtve nacionalsocializma in boljševizma med slovenskimi Judi*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo: www.zrss.si/doc/ZGO_ZRTVE%20NACIZMA%20MED%20...
- HAVERKAMP, A. (2002). (Ed.) *Geschichte der Juden im Mittelalter von der Nordsee bis zu den Südalpen*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- HUDELJA, M. (1991). Prisotnost judovske etnične skupnosti v Prekmurju do 2. svetovne vojne. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. *Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva* 21: 53–60.
- JELINČIČ BOETA, K. (2009a). *Kratka zgodovina Judov. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva družba*.
- JELINČIČ BOETA, K. (2009b). *Judje v Sloveniji v srednjem veku. Zgodovina v šoli XVIII* (1-2).
- JELINČIČ BOETA, K. (2009c). *Judje na Slovenskem v srednjem veku*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KEIL, M. (2004). Public Roles of Jewish Women in Fourteenth and Fifteenth-Century Ashkenaz: Business, Community, and Ritual. V: Cluse C. (Ed.). *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries)*. Turnhout: Brepols: 317–328.
- KEIL, M. (2006). *Gemeinde und Kultur – Die mittelalterlichen Grundlagen jüdisches Lebens in Österreich*. V: Wolfram, H. *Geschichte der Juden in Österreich. Österreichische Geschichte* 16. Wien: Ueberreuter: 15–122.
- KEREC, D. (2000). *Judje v Murski Soboti v letih 1934–1954*. ČZN 71 (36), 4: 591–613.
- KNIFIC T. & SAGADIN M. (1991). *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*. Ljubljana: Narodni muzej.
- KOS D. (1998). *Statut mesta Ptuj 1376*. Maribor: Publikacije zgodovinskega arhiva Ptuj. Viri; 2.
- KUZMIČ, F. *Oris konfesionalne podobe Murske Sobote skozi stoletja. Znamenje* 19, 2: 172–179.
- KUZMIČ, F. (1993). *Naselitev Židov v Prekmurju in njihov razvoj do konca prve svetovne vojne. Evangeličanski koledar* 1993: 120–123.
- LEON, H. J. (1938). Book review. Frey, P. J.-B. *Corpus Inscriptionum Iudaicarum. Recueil des inscriptions juives qui vont du IIIe siecle avant Jesus-Christ au VIIe siecle de notre ere*. Vol. I. Europe. *Jewish Quarterly Review*, New Ser., 28 (4): 357–361.
- LESIZZA BUDIN, C. (1998). Gorizia. V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*. Venice: Marsilio Editori: 49–57.
- MAIERON LENISA, O. M. (1998). Grado. V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*. Venice: Marsilio Editori: 71–72.
- MIKUŽ, J. (2000). *Nekdanja židovska četrt in nekdanja sinagoga v Mariboru*. ČZN 71(1-2): 159–171.
- MLINARIČ, J. (2000). *Judje na Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*. ČZN 71(1-2): 49–70.
- NEUMANN, W. (1965, 1985). *Die Juden in Villach. Carinthia I*: 327–366. V: *Bausteine zur Geschichte Kärntens*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs: 378–415.
- PERŠIČ, J. (1999). *Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. Historia* 3. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.

- ROTH, C. (5706–1946). *The History of the Jews of Italy*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- ROTH, C. (5725–1964). *The Jews in the Renaissance*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- RUDOLF, A. 1939. Splošni pregled Dravske banovine. 1939. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine.
- SCHÖGGL - ERNST, E. (2000). Die Vertreibung der Juden aus Steiermark, Kärnten und Krain am Ende des Mittelalters. *ČZN* 71(1-2): 299–314.
- SINDIK, D. I. 2009. Pogled na prošlost Jevreja Jugoslavije. Beograd: Jevrejski istorijski muzej.
- SPITZER, S. (1991). Social and religious ties between the Jews of Austria and northern Italy during the 15th century. V: Ioly Zorattini, P. C. & Todeschini, G. 1991 (Eds.). *Il mondo ebraico: gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Era contemporanea*. Pordenone: Studio Tesi: 29–41.
- STAFUZZA, B. 1984. Gli Ebrei nel Goriziano: spigolature dagli atti dei notai dal sec. XVI al sec. XIX. V: *Gli Ebrei a Gorizia e a Trieste tra 'ancien régime' ed emancipazione*. Ed. P. C. Ioly Zorattini. *Serie monografica di Storia moderna e contemporanea* 7: 119–132.
- STOCK, M. (1979). Nel segno di Geremia: storia della Comunità israelitica di Trieste dal 1200. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia.
- STOW, K. R. (1992). *Alienated Minority: The Jews in Medieval Latin Europe*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- VALENČIČ, V. (1992). *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park.
- WADL, W. (1992). *Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter – Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv.
- WAKOUNIG, M. *Studien zu den Ortenburgern. Die ortenburgische Kolonisation der Gottschee*. Prüfungsarbeit. Wien: Institut für Österreichische Geschichtsforschung.
- WEINREICH, M. (1973, 1980). *History of the Yiddish Language*. Chicago & London: Chicago University Press.
- WENNINGER, M. J. (1985). Die Siedlungsgeschichte der innerösterreichischen Juden im Mittelalter und das problem der Judenorte. In: 16. Österr. Historikertag. Veröff. Des Verb. Österr. Geschichtsvereine 25 (1985): 190–217.
- ZADRAVEC, B. 2001. Židje v Beltincih. *Beltinci* 2001, 7: 24–26.
- ZENAROLA PASTORE, I. (1998a). Cividale del Friuli. V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*. Venice: Marsilio Editori: 32–37.
- ZENAROLA PASTORE, I. (1998b). Gemona del Friuli. V: (Eds.) Cusin, S. G. & Ioly Zorattini. *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*. Venice: Marsilio Editori.

POVZETEK

Pričujoči članek poskuša predstaviti zgodbo judovske prisotnosti na Slovenskem od pozne antike in nato od visokega srednjega veka nepretrgoma vse do danes. S tem namenom je predstavitev kratka in jedrnata ter se linearno razteza od poglavij, ki predstavljajo judovske vasi in bogato življenje srednjeveških skupnosti, prek poglavij o razvoju najprej primorskega in nato kranjskega ter prekmurskega judovstva, opisa dogodkov v času Dravske banovine in holokavsta pa vse do današnjih dni.

Dr. Klemen Jelinčič Boeta

ORGANIZIRANOST JUDOVSKÉ SKUPNOSTI NA SLOVENSKEM

JUDOVSKA OBČINA KOT OSNOVNA ORGANIZACIJSKA ENOTA

V diaspori je sicer judovsko vodstvo delovalo z odobritvijo posvetnih oblasti, vendar je vedno poskušalo ohranjati notranjo avtonomijo in pravno nadrejenost nad pripadniki judovske skupnosti. Ko je od 4. do 8. stoletja v Izraelu in Babilonu nastajal Talmud, je dajal vsem prebivalcem mesta, ki je takrat lahko bilo še povsem judovsko, pravico do organiziranja, volitev uradnikov, izdajanja odredb za verske namene in ustanavljanja sodišč po judovskem pravu ali halahi. Judovsko mesto v Talmudu je v teku stoletij postalo izenačeno z občino v diaspori. Občina je bila kot verska in interesna organizacija Judov oblikovana na osnovi modelov iz halahe, vendar tudi pod vplivi zunanjih organizacij, na področju Zahodne in Srednje Evrope še predvsem sočasno z oblikovanjem srednjeveške mestne samouprave in cehovskih združenj.

Od srednjega veka dalje je občina predstavljala osnovno strukturo judovske politične in pravne samouprave v odnosu do nejudovskih oblasti z namenom vodenja ali nadzorovanja skupnih judovskih zadev. Jude je pred oblastjo predstavljala izključno judovska občina. Znotraj tega organiziranega življenja je prihajalo do političnih odločitev o razporejanju moči in vpliva, razvoja in uveljavljanja zakonov, obdavčevanja članov z nameni varnosti, javnega dobrega, vere in izobrazbe ter vzdrževanja stikov z nejudovskimi oblastmi. Občina je predstavljala politično telo in celotno razumevanje njene politike je bilo oblikovano znotraj sistema halahe. Pojav jasno definiranih institucij judovske občine na področju Svetega rimskega cesarstva, torej tudi »slovenskih« zgodovinskih dežel, lahko opazimo od začetka 13. stoletja naprej.

SREDNJEVEŠKE JUDOVSKÉ SKUPNOSTI NA SLOVENSKEM

Če odmislimo organiziranost judovskih skupnosti Ogleja in Gradeža med 1. in 6. stoletjem, lahko na današnjem slovenskem etničnem ozemlju ali njegovem neposrednem robu govorimo o prisotnosti judovskih občin leta 1200 že v primeru Čedad, Beljaka, Brež na Koroškem ter Velikovca, kjer so bile judovske skupnosti že več generacij trdno zasidrane, leta 1300 že tudi v Št. Vidu ob Glini, Mariboru in na Ptuj, v teku 14. stoletja pa tudi v Piranu, Kopru, Ljubljani, Celju, Slovenski Bistrici in Radgoni.

Judovske občine so za vladanje določeni judovski skupnosti morale zgraditi upravni ustroj in ena najpomembnejših institucij občine je bil vsekakor občinski svet, ki so ga sestavljali najvplivnejši člani skupnosti. Ti so morali biti izvoljeni po večinskem načelu s strani vseh davkoplačevalcev, se pravi tistih, ki so imeli dovolj visoke letne prihodke, da so lahko plačevali davke v blagajno skupnosti. Svet je upravljal z denarnimi zadevami občine, vzdrževal stike z drugimi judovskimi občinami ter posvetno oblastjo ter bil skrbnik sirot, vdov in drugih finančno ogroženih članov skupnosti. Občina je bila zadolžena za zgradbe, prostore in ustanove javnega značaja (sinagoga, obredno kopališče, pokopališče, vodnjak itd.) in pobiranje prispevkov za dobrodelne namene. Prav občinski svet je bil zadolžen za pobiranje davkov, ki jih je judovska skupnost kot celota plačevala posvetni oblasti, in sicer samo najvišji deželni oblasti in ne mestom, v katerih so prebivali, saj so bili Judi na področju cesarstva neposredno podrejeni ali deželnemu knezu ali cesarski komori, kar pa je bilo v primeru »slovenskih« zgodovinskih dežel enako. Za razliko od tega pa so bili Judi na območju beneške Istre, se pravi v Piranu, Izoli in Kopru, podrejeni mestnim komunam in so davke plačevali njim in ne oblasti v Benetkah. Na področju političnega in družbenega delovanja je imel svet vso svobodo, na verskem oziroma versko-pravnem področju pa je bil podrejen lokalnemu rabinskemu sodišču ter rabinu, ki od občine ni prejemal plačila. Po sredi 14. stoletja na območju celotnega Aškenaza, se pravi Cesarstva in Poljske ter Madžarske, opazimo pri vodenju posameznih občin vse večji pomen rabinov kot pravnih izvedencev, ki so bili dobro podkovani v judovskem pravu in so bili prek nadzora porok in ločitev

vpleteni tudi v zasebno življenje vseh članov skupnosti. Iz Velikovca, Radgone, Maribora, Ljubljane, Ptuja, Kopra, Gorice in Trsta imamo do leta 1500 znanih 22 različnih rabinov.

Večja ko je bila občina, večji so bili občinski sveti in večja je bila raznolikost njenih funkcij. Na območju zgodovinskih dežel sicer ni jasno, koliko članov so imeli občinski sveti po različnih občinah, se pa funkcija pripadnika sveta v virih izrecno omenja v Velikovcu, Mariboru in Radgoni. Hazan ali kantor je bil prav tako zelo pomemben funkcionar občine in je vodil molitve v sinagogi ter v skladu s tem skrbel za običaje in obrede posamične skupnosti. Cerkovnik ali šamaš je na krščanskih sodiščih v primeru sporov med kristjani in Judi potrjeval hebrejske listine, znotraj judovske skupnosti je razglašal sodne odločitve in včasih služil kot občinski pisar. Tako hazan kot šamaš sta obstajala v vseh skupnostih s sinagogo. Vsaka občina je imela svojega blagajnika ali gabaja, ki je bil poleg blagajniških zadev tudi zadolžen za pokopališče ter različne vidike dobrodelne dejavnosti, naj bo skrb za ubožne, ostarele ali bolne. V manjših judovskih naselbinah so bile včasih vse funkcije združene v eni osebi. Do določene mere lahko to velja za Izolo, Celovec, Pliberk, Dravograd, Slovenj Gradec in Ormož, kjer judovska prisotnost ni bila številna ali dolgotrajna.

Po izgonu iz Koroške in Štajerske leta 1496 ter Ljubljane leta 1515 na Slovenskem zamrejo vse strukture judovske organizacije, razen v beneški Istri, Trstu in Gorici. Po zamrtju judovske prisotnosti v Piranu, Izoli in Kopru v teku 16. stoletja pa to velja le še za Trst in Gorico. Čeprav tako tržaška kot goriška skupnost kažeta določeno stopnjo organiziranosti že v 14. stoletju, pa lahko z rastjo teh dveh skupnosti o večjem organizacijskem razvoju začnemo govoriti šele v 16. stoletju, tako zaradi priselitve beguncev iz notranjosti slovenskih dežel kot zaradi različnih gospodarskih in političnih vzpodbud s strani cesarja. To velja tudi za Gradišče ob Soči, kjer so leta 1585 tržaški in goriški Judi osnovali novo skupnost. Do konca 18. stoletja, ko so te tri skupnosti že visoko razvite, lahko še vedno govorimo o srednjeveški organizacijski strukturiranosti vseh treh občin, katerih člani so bili izključno podrejeni najprej judovski občini in nato cesarju. To je še posebej izrazito v času geta v Trstu (1695–1785), Gorici (1698–1783) in v Gradišču (1769–1797). Do uradnega osnovanja judovske občine v Trstu na osnovi judovskega prava z vsemi organizacijskimi elementi je prišlo leta 1746.

OD FRANCOSKE REVOLUCIJE DO HOLOKAVSTA

V desetletjih po francoski revoluciji je hkrati s postopnim podeljevanjem državljskih pravic vsem državljanom in poenotenjem pravnega položaja vseh stanov (plemstva, duhovščine, meščanstva, podložništva in Judov) začelo prihajati tudi do sprememb v vlogi judovskih občin. Te so tako postopoma prenehale biti pristojne za vse vidike judovskega življenja in so počasi sprejemale vlogo verskih občin, ki so bile najprej zadolžene za vse matične zadeve njihovih članov (knjige rojstev, smrti, porok, ločitev) in nato za verske potrebe svojih članov (sinagoga, obredno čista hrana, pokopališče, skrb za revne in bolne itd.). Z 20. stoletjem je postopoma tudi članstvo v teh občinah prenehalo biti obvezno, s čimer so judovske občine vse bolj postajale še ena od mnogih oblik prostovoljnih interesnih organizacij meščanske družbe.

Prav v tem času so se začele zaradi naraščanja judovskega prebivalstva od leta 1700 naprej oblikovati tudi judovske občine v Prekmurju, in sicer v Murski Soboti, Beltincih in Lendavi. Ščasoma je nastala tudi občina v Monoštru v Porabju. V Lendavi je bilo leta 1834 organizirano pogrebno društvo, leta 1837 je bila uradno osnovana verska občina, odprta je bila javna sinagoga, leta 1843 je začela delovati judovska šola in leta 1866 so začeli graditi novo sinagogo. Leta 1861 je z odcepitvijo od lendavske nastala občina v Beltincih, ki pa je po prvi svetovni vojni zamrla. Tudi v Murski Soboti, kjer je leta 1853 stala sinagoga, je občina nastala pred sredo 19. stoletja.

Leta 1873, ko je bilo v Ljubljani že nekaj deset Judov, so na notranjem ministrstvu določili, da bodo pod tržaško občino spadali vsi kranjski Judi. Ta odredba je bila ponovljena leta 1876. Ob ponovnem organiziranju judovskih občin v avstrijskem delu dvojne monarhije leta 1890, ko so bila na novo določena ozemlja teh občin in so bili tudi vsi primorski Judi podrejeni ali občini v Trstu ali tisti v Gorici (takrat je bila ukinjena tudi občina v Gradišču ob Soči in priključena Gorici), tržaška občina kranjskih Judov ni več želela pod svojim okriljem in jim je svetovala, da se priključijo graški judovski občini. Pojavila se je ideja o ločenih občinah za koroške in kranjske Jude, vendar zaradi maloštevilnosti članov do tega ni prišlo. Koroški in kranjski Judi so bili s tem leta 1890 podrejeni verski občini v Gradcu, ki so ji morali glede na višino dohodka posameznega člana plačevati tudi letne prispevke.

Na celotnem slovenskem ozemlju znotraj avstrijskega dela države so tako obstajale le tri občine, in sicer dve na avstrijskem Primorskem v Trstu in Gorici in ena na Štajerskem v Gradcu. Poleg tega so se razvile še štiri občine v Prekmurju in Porabju, in sicer v Beltincih, Lendavi, Monoštru in Murski Soboti.

Že leta 1919, ko je bil osnovan *Savez jevrejskih opština* (Zveza judovskih občin) Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, so ljubljanski Judi zaprosili za priključitev k zagrebški občini, čemur je Narodni svet leta 1921 tudi ugodil. Štajerski Judi so se včlanili v varaždinsko občino, prekmurski Judi pa so ostali povezani v dve že obstoječi občini v Soboti in Lendavi. Leta 1927 se je murskosoboška občina začela zavzemati za priključitev vseh Judov ljubljanske in mariborske oblasti, razen lendavskih, soboški občini, kar je bilo leta 1929 tudi uradno potrjeno.

Glede na maloštevilnost članov občin zunaj Prekmurja se ob še vedno pomanjkljivih raziskavah postavlja vprašanje, do kolikšne mere so bili tudi kranjski in štajerski Judi vključeni v razmah judovskega organiziranega življenja v Jugoslaviji, čeprav je že jasno, da so tudi med njimi, tako kot v Prekmurju, delovale različne sionistične, mladinske in kulturno-ideološke skupine, prisotne po celi državi. Za Ljubljano vemo, da je bilo leta 1940 v pripravah osnivanje ločene občine.

JUDOVSKA SKUPNOST SLOVENIJE

Izmed 1533 Judov, kolikor jih je bilo po veroizpovedi prijavljenih v Dravski banovini leta 1939, kar seveda ne pomeni števila vseh Judov, jih je vojno preživel okoli 200, od katerih se jih je približno polovica preselila v Izrael ter deloma tudi v ZDA. Občini v Murski Soboti in Lendavi zaradi premajhnega števila preživelih nista bili obnovljeni. Znotraj meja Slovenije naenkrat ni bilo niti ene judovske občine. Tudi judovska občina v Gorici, katere pokopališče je po vojni prešlo na slovensko stran, je imela zaradi pobojev premalo članov za normalno delovanje in je bila leta 1969 združena s tržaško občino.

Šele leta 1954 se je nekaj preživelih posameznikov, ki so ostali v državi, deloma iz Prekmurja, odločilo, da obnovijo organizirano judovsko življenje in nastala je Jevrejska občina v Ljubljani, ki je bila avtomatično članica Zveze judovskih občin Jugoslavije v Beogradu. Zaradi maloštevilnega članstva, visoke stopnje asimilacije in želje velikega deleža slovenskih Judov po neizpostavljanju svojega judovstva v slovenski družbi zaradi nestrpnosti le-te in antisemitizma ta občina ni dosegla visoke stopnje organiziranega življenja. Razen občasnih srečanj je občina predvsem skrbela za razdeljevanje macesa za pesah, se pravi nekvašenega kruha za judovsko pasho. Leta 1989 je imela sedež v Ljubljani s tremi poverjeništvu, in sicer v Murski Soboti, Lendavi in Mariboru, in je imela skupno 83 članov.

S koncem socializma in neodvisnostjo je v Sloveniji, enako kot v drugih nekdanjih socialističnih državah, prišlo do prebujenega zanimanja za judovstvo, še predvsem med mlajšimi že zelo asimiliranimi generacijami, in do reorganizacije Judovske občine v Ljubljani. Nastala je Judovska skupnost Slovenije, ki ima danes eno judovsko občino, in sicer v Ljubljani z okoli 150 člani, kar predstavlja četrtno do tretjino vseh Judov v Sloveniji. Kupljena je bila pisarna, ki je bila kasneje s pomočjo ameriških judovskih organizacij povečana, s pomočjo britanskih Judov in Britansko-slovenskega društva prijateljstva je bil kupljen svitek Tore in odprta je bila sinagoga v Ljubljani. Imenovan je bil glavni rabin za Slovenijo, ki prihaja iz tržaške judovske občine in pripada hasidskemu gibanju Habad Lubavič s sedežem v Brooklynu. Lubavič hasidsko gibanje, ki je pred več kot 200 leti nastalo v Belorusiji, je v svetu znano kot gibanje, ki skrbi za judovske skupnosti, ki so ali visoko asimilirane in so se s tem oddaljile od klasične judovske tradicije ali pa so premajhne, da bi imele rabina iz svojih vrst. Čeprav se je velik del slovenskih Judov zavzemal za to, da bi bila občina reformistična, se pravi manj tradicionalna in bolj podobna nekaterim judovskim skupnostim v ZDA, kjer so verska pravila bolj priporočila kot obveza, je prav zaradi premajhnega poznavanja judovske tradicije med slovenskimi Judi, maloštevilnosti ter visoke stopnje asimiliranosti prišlo do odločitve, da je to tradicijo treba ponovno približati članom, sploh ker so se za to nalogo prostovoljno ponudili Habad hasidi. Narejen je bil kompromis med ultraortodoksnim gibanjem Habad Lubavič, ki zagovarja izpolnjevanje vseh vidikov judovske tradicije in nasprotuje vsakršnim poskusom asimilacije, ter reformnimi Judi, ki vidijo judovstvo bolj kot kulturo in etnično identifikacijo in manj kot zavezo po strogem izpolnjevanju verskih pravil. Tako je Judovska skupnost Slovenija postala ortodoksna skupnost, v čemer je enaka skupnostim v Italiji in Avstriji, ki pa ima ultraortodoksnega rabina in večinoma reformno članstvo.

Ljubljanska občina je organizirana enako kot vse druge občine v srednjeevropskem prostoru. Ima predsednika, izvršni in nadzorni odbor ter dodatne organizacijske oblike, ki vključujejo žensko sekcijo, mladinsko sekcijo ter odbor za izobraževanje in kulturo. Večja ko je skupnost, več je tovrstnih sekcij in odborov. V zadnjem času je bilo organizirano tudi društvo za judovsko kulturo Isserlein, ki predvsem skrbi za organiziranje praznovanj različnih praznikov v občini. Decembra 2009 je bilo prvič v samostojni Sloveniji tudi organizirano javno osemdnevno prižiganje svečk za hanuko, ki so se ga ob prižiganju zadnje svečke udeležili tudi predstavniki izraelskega veleposlaništva na Dunaju, župan mesta Ljubljane, predstavniki Državnega zbora RS, Urada za verske skupnosti Vlade RS, predstavnik Judovske skupnosti Slovenije in še trije drugi znani in ugledni gosti.

Sinagoga, ki se nahaja v pisarniških prostorih nekdanje Tobačne tovarne v Ljubljani, sprejme okoli 50 ljudi in deluje ob večjih praznikih, ko je organizirano tudi druženje po bogoslužju. Občina skrbi seveda tudi za judovsko pokopališče v Ljubljani, ki se nahaja na ljubljanskih Žalah. V sklopu občine so organizirana dodatna srečanja ob različnih priložnostih, kot je to na primer oktobra 2009 razstava judovskih fotografij z začetka 20. stoletja v sodelovanju s tržaško judovsko skupnostjo. Od leta 2007 je JSS začela s projektom zbiranja arhivskega gradiva o zgodovini slovenskih Judov, ki vključuje vsa obdobja od srednjega veka do današnjih dni, vključno s posebnim projektom zbiranja gradiva o antisemitizmu na Slovenskem. Vsake toliko izide tudi bilten ali glasilo Judovske skupnosti z naslovom Menora, ki poleg perečih vprašanj znotraj skupnosti obravnava tudi druga vprašanja iz judovskega sveta.

Na občini v organizaciji mladinske sekcije potekajo tudi tečaji hebrejščine in jidiša. Leta 2002 je bil objavljen tudi prvi slovenski prevod Hagade za pesah, ki se imenuje Ljubljanska hagada, se pravi hebrejskega besedila, ki se ga uporablja pri obredih za pasho v Ljubljani in drugje po Sloveniji. Tako kot vse judovske skupnosti v Evropi tudi JSS z različnimi dogodki sodeluje pri Evropskem dnevu judovske kulture, ki se vsako leto na prvo nedeljo v septembru odvija po celotni Evropi, tako znotraj kot zunaj EU. Pri teh in drugih dogodkih JSS sodeluje tudi z muzejem Sinagogo v Mariboru, kjer je bila med drugim leta 2009 organizirana razstava Po poteh judovske materialne dediščine na Slovenskem in leta 2010 osrednja komemoracija ob mednarodnem dnevu holokavsta, ter muzejem Sinagogo v Lendavi, kjer je bila na primer organizirana razstava o življenju lendavskih Judov.

Judovska skupnost Slovenije (JSS) je tesno povezana z Evropskim judovskim kongresom in ameriško dobrodelno judovsko organizacijo Jewish Joint Distribution Committee ali na kratko JDC, brez katere bi bilo finančno delovanje skupnosti absolutno nemogoče, saj še ni prišlo do popolne restitucije judovskega premoženja. Poleg tega JSS ohranja stike z drugimi občinami nekdanje Jugoslavije, še predvsem tistimi v Zagrebu, Beogradu in na Reki, judovsko občino na Dunaju ter, seveda, z občino v Trstu, kjer je nekaj članov tudi slovensko govorečih Judov.

***

Članek poskuša na kratko predstaviti razvoj in strukturo judovske organiziranosti na Slovenskem. Opis se začne v srednjem veku, ko se izoblikujejo še danes obstoječe oblike judovskega organiziranja, se pravi judovska občina, in se nadaljuje vse do današnjih dni z opisom organiziranosti Judovske skupnosti Slovenije in njenega sodelovanja z drugimi judovskimi občinami ter organizacijami.

LITERATURA

- JELINČIČ BOETA, K. (2009). *Kratka zgodovina Judov. Celovec – Dunaj – Ljubljana*: Mohorjeva založba.
- JELINČIČ BOETA, K. (2009). *Judje na Slovenskem v srednjem veku*. Ljubljana: Slovenska matica.
- JELINČIČ BOETA, K. (2009). *Judje na Slovenskem. Celovec – Dunaj – Ljubljana*: Mohorjeva založba.
- Splošni pregled Dravske banovine. (1939). Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine.
- <http://www.jewishcommunity.si/>

Dr. Andrej Pančur, Inštitut za novejšo zgodovino

ZGODOVINA HOLOKAVSTA NA SLOVENSKEM

11. aprila 1945 je ameriška vojska osvobodila nemško koncentracijsko taborišče Buchenwald. Eden od rešenih taboriščnikov je bil tudi komaj štirinajstletni Tamás Berthold Schwarz. Pred svojim prihodom v Buchenwald je Tamásu konec januarja 1945 komaj uspelo preživeti »marš smrti« taboriščnikov, ki so jih nacistični pazniki gnali pred prodirajočo sovjetsko vojsko. Med drugimi nesrečniki »marša smrti« ni preživel tudi njegov oče. Pred tem pa je Tamás dolge mesece skupaj z ostalimi sojetniki v nemogočih delovnih pogojih trpel v premogovniku Jawischowitz (poljsko: Jawiszowice), kjer je bila podružnica zloglasnega koncentracijskega taborišča Auschwitz. V to taborišče je Tamás skupaj s svojo materjo, mlajšo sestro in drugimi rojaki iz Prekmurja prispel že 21. maja 1944. Ob svojem prihodu v Auschwitz-Birkenau se je zlagal, da je star šestnajst let. Zato ga je nacistični zdravnik Josef Mengele poslal na delo, medtem ko je njegovo mater in sestro kot »delovno nesposobni« takoj poslal v smrt v plinsko celico.¹

S to svojo odločitvijo Mengele Tamásu ni nameraval rešiti življenja, temveč je samo hotel izkoristiti njegove delovne moči v korist nemškega rajha. Če zavezniška koalicija ne bi vojaško porazila nacistične Nemčije, bi tudi Tamás prej ko slej postal žrtev mogočnega nacističnega uničevalnega stroja. In to samo zato, ker je bil Jud. Med drugo svetovno vojno je nacistični Nemčiji ob voljnem sodelovanju njenih zaveznikov z oblička zasedene Evrope uspelo izbrisati dve tretjini (5 do 6 milijonov) judovskega prebivalstva. V primerjavi s predvojnim judovskim prebivalstvom ni holokavsta preživelo več kot 70 % Judov na Poljskem, v Pribaltiku, na Čehoslovaškem, v Grčiji in na Nizozemskem, le nekaj manj v Sovjetski zvezi in Jugoslaviji. Nasprotno v Franciji, Bolgariji, Luksemburgu in Italiji vojne ni preživela približno petina predvojnega judovskega prebivalstva, se pravi, da je večini kljub hudemu preganjanju uspelo dočakati konec vojne.² Velike razlike v številu žrtev so bile tudi med Judi v Sloveniji. Medtem ko je bilo v Prekmurju ubitih kar 85 % predvojnega judovskega prebivalstva, je bilo na ostalih ozemljih Slovenije ubitih 20 % Judov, ki so imeli jugoslovansko državljanstvo oziroma so na tem ozemlju živeli dlje časa (niso všteti begunci).³

Tako velikih razlik v številu žrtev ni mogoče razložiti samo na podlagi (ne)uspeha posameznih Judov, da ubežijo nacističnemu preganjanju. Sorodstveno povezanim judovskima družinama (katoliške vere) Falter in Monderer je tako npr. uspelo še pravočasno prodati posest in lesno industrijsko podjetje v Jurkloštru pri Rimskih Toplicah in leta 1941 pred nemškim okupatorjem prek Italije pobegniti v nevtrarno Španijo (Madrid), kjer so prvi dobili vizo za Kanado in drugi za Argentino.⁴ Ali sta bili ti dve družini bolj daljnovidni kot starši Tamása Schwarza, ki niso prodali svojega deleža v družinskem mlinu in opekarni in so vztrajali v Lendavi vse do trenutka, ko so se Nemci odločili, da vse prekmurske Jude pošljejo v smrt? Seveda ne. Sredi leta 1941 si namreč nihče niti v najbolj morečih sanjah ni znal predstavljati, da bo nacistična Nemčija kmalu začela množično iztrebljati vse Jude.

Hitler in drugi vodilni nacisti niso imeli nobenega vnaprej pripravljenega načrta, na podlagi katerega bi postopoma nameravali umoriti evropske Jude. Nacistične blodnje o rasno čistem tretjem rajhu, kjer bi lahko živeli le ljudje »arijskega« porekla, so nacistično elito spodbujale k iskanju vedno novih načinov za odstranitev Judov iz nemškega območja oblasti. Od prihoda nacistov na oblast leta 1933 pa vse do izbruha druge svetovne vojne leta 1939 je bilo množično izseljevanje Judov iz Nemčije edina možnost za »končno rešitev judovskega vprašanja«. ⁵ S sprejemanjem vedno bolj radikalnih protijudovskih ukrepov so Jude postopoma povsem izrinili iz nemške družbe in gospodarstva. Mnogi Jude so bili zato prisiljeni zapustiti Nemčijo. Nemške oblasti so Jude dobesedno silile k izseljevanju, pri čemer so jim obenem tudi zaplenili veliko večino njihovega premoženja. Po nemški priključitvi Avstrije 13. marca 1938 so nemudoma začeli preganjati tudi tamkajšnje Jude. Pri tem so avstrijski Judi v nekaj mesecih na svoji koži občutili vse tiste oblike preganjanja, ki so jih nemški Jude postopoma izkusili v nekaj letih.⁶ Na Koroškem je pred tem živelo komaj kakih 270 Judov, od tega kar 180 v Celovcu. Nacistične oblasti so na njih pritiskale tako zelo močno, da so do konca leta 1938 tako rekoč vsi pod ceno prodali svoje premoženje in zapustili Koroško. Po navadi so bili prisiljeni oditi na Dunaj, kjer so čakali

1 Beata Lazar in Mirjana Gašpar: *Židje v Lendavi*. Lendava, 1997, str. 88–91.

2 I. Koralnik: Untersuchungen über die Zahl der Juden in Europa Anfang 1931. V: *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden*, Neue Folge, 6, 1931, št. 3, str. 43; Martin Gilbert: *The Dent Atlas of the Holocaust*. London, 1993, str. 244.

3 Andrej Pančur: *Holocaust in the Occupied Slovenian Territories: The Importance of Class, Gender and Geography*, neobjavljen prispevek na konferenci, Murfreesboro, 2009.

4 Karel Gržan: *Skrivostni starodavne kartuzije: med zgodovinskimi pomniki v Jurkloštru*. Ljubljana, Jurklošter, 2006, str. 99; Milan Ristović: *U potrazi za utočištem: jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941–1945*. Beograd, 1998 (dalje Ristović, U potrazi za utočištem), str. 352–353.

5 Hans Mommsen: Auschwitz, 17. Juli 1942: Der Weg zur europäischen »Endlösung der Judenfrage«. München, 2002, str. 177–178.

6 Prim. Saul Friedländer: *Das Dritte Reich und die Juden: Die Jahre der Verfolgung 1933–1939*. München, 2000.

na priložnost, da zapustijo nemški rajh. Večini je sicer uspelo še pravočasno odpotovati, ostali pa so v izoliranih, samo Judom namenjenih hišah čakali na svojo nadaljnjo usodo. Holokavsta jih ni preživelo najmanj 45.⁷

Za nemškimi in avstrijskimi Judi so kmalu začeli preganjati še češke Jude. Ko si je Nemčija 30. septembra 1938 pripojila češke Sudete in je 15. marca 1939 zasedla še preostali del Češke (Češko-moravski protektorat), so namreč tudi češke Jude začeli družbeno izolirati in jih siliti v emigracijo.⁸ Vedno večje množice judovskih beguncev so si na vse pretege prizadevale najti zatočišče v tistih državah, kjer bi se lahko počutili varne pred nemškim preganjanjem.

Veliko beguncev je pribežalo tudi v Jugoslavijo. Na slovenskem ozemlju se jih je za daljši čas ustavilo le nekaj. Po uradnih podatkih jih je bilo leta 1937 v Dravski banovini le 16.⁹ V naslednjih letih pa se je število judovskih beguncev v Jugoslaviji hitro povečevalo. Med letoma 1933 in 1941 jih je tako prišlo več kot 55.000. Zelo veliko jih je v Jugoslavijo pribežalo prek Slovenije, vendar so se tu večinoma zadržali le krajši čas. Po navadi so se takoj ali čez kak dan napotili naprej proti Zagrebu in nato po možnosti proti drugim jugoslovanskim krajem ter končno v tujino. Ker veliko teh beguncev ni moglo oditi naprej v tujino, so za krajši ali daljši čas obtičali v Jugoslaviji. Za njih so ob pomoči mednarodnih judovskih organizacij večinoma poskrbele jugoslovanske judovske verske občine. Kar nekaj teh beguncev so nastanili v posebnih skupnih bivališčih. Leta 1940 so oblasti tudi v Leskovcu pri Krškem organizirale skupno bivališče za begunce, za katere je nato skrbela judovska verska občina iz Zagreba.¹⁰

Z naraščanjem števila judovskih beguncev je vedno več evropskih in tudi drugih držav zapiralo svoje meje. Judovski begunci so se na svoji poti srečevali z vedno novimi in novimi omejitvami.¹¹ Jugoslavija pri tem ni bila nobena izjema.¹² Nedobrodošli so bili zlasti begunci brez premoženja. In takšna je bila večina judovskih beguncev. Le redkim je uspelo pred pohlepom nacističnih oblasti večji del svojega nekdanjega premoženja prenesti s seboj v tujino. Toda kmalu tudi ti judovski begunci niso bili več zaželeni. Češki Jud Jurij Polak je skupaj s svojo družino tako med letoma 1938 in 1941 z državnimi oblastmi bil pravo papirnato vojno, da je lahko ostal v Mariboru, čeprav je bil tam zaposlen kot zaupnik ene največjih mariborskih tekstilnih tovarn (Zelenka & Co.).¹³ Tisti avstrijski, češki in nemški Judje, ki so v jugoslovanskem delu Slovenije živeli že najmanj desetletje, so si v danih razmerah seveda želeli dobiti jugoslovansko državljanstvo. Sprva so ga večinoma tudi dobili. Toda skladno s stopnjevanjem preganjanja Judov v Srednji Evropi so pristojne jugoslovanske in slovenske oblasti njihove prošnje vedno pogostejše odbile samo iz enega samega razloga: ker so bili Judje. Tako je bila samo zaradi tega, »ker je prosilec žid«,¹⁴ zavrnjena celo prošnja bogatega veleposestnika in industrialca in Loke pri Žusmu, Karla Königa.

Ker so Judje vedno težje dobili celo navadno vizo za vstop v Jugoslavijo, jih je veliko jugoslovansko mejo prestopilo ilegalno. Pri tem je bila najbolj na udaru severna meja proti nekdanji Avstriji. Nekatere zajete ilegalne begunce so jugoslovanske oblasti poslale nazaj čez mejo. Samo v redkih primerih so pogumni posamezniki preprečili izročitev ujetih judovskih beguncev. Poveljnik mariborske obmejne policije Uroš Žun je tako npr. priskrbel ustrezne listine šestnajstim ujetim dekletom iz Berlina.¹⁵ Bolj običajna pa je bila usoda, ki jo je npr. samo nekaj tednov pred začetkom druge svetovne vojne v Jugoslaviji doživela skupina avstrijskih Judov, ki so v Prekmurju ilegalno prečkali jugoslovansko mejo. Lokalni šofer jih je nato hotel odpeljati na železniško postajo v Radence, vendar so jih na mostu prek Mure zajeli orožniki ter vrnili nazaj v nemški rajh.¹⁶

Nemške oblasti niso bile prav nič navdušene, ko so morale sprejeti ilegalne judovske begunce, ki so jih jugoslovanske oblasti vrnile nazaj čez mejo. Z začetkom druge svetovne vojne se je namreč vedno bolj krčilo število držav, kamor bi se lahko zatekli Judje, ki v nemškem rajhu niso bili zaželeni. Z vedno novimi zmagami nemškega orožja pa se je hkrati zelo hitro povečevalo tudi število Judov, ki so živeli na območju razširjenega nemškega rajha in na nemških okupacijskih območjih, predvsem na Poljskem. Čeprav so nacistične oblasti še vse do leta 1941 spodbujale izseljevanje Judov iz nemškega rajha, se je takšna »rešitev judovskega vprašanja« kazala za vedno bolj nerealno. Brezpravno in obubožano judovsko prebivalstvo so začeli koncentrirano zapirati v geta, od koder so jih nato ob primerni priložnosti nameravali izseliti zunaj ožjega območja nemške oblasti. Toda vsak nov načrt o načinu in kraju izselitve (vzhodna Poljska, Madagaskar, polarna območja Sovjetske zveze) so se kmalu razblinila kot iluzija. V razmerah brezobzirne nemške okupacijske politike predvsem na Poljskem so lokalni nacistični oblastniki ob odobravanju njihovih predpostavljanih vodili vedno bolj radikalno politiko. Življenja Judov so bila vedno bolj ogrožena, toda do njihovega načrtnega iztrebljanja (še) ni prihajalo.¹⁷

7 August Walzl: Die Juden in Kärnten und das Dritte Reich. Celovec 1987, str. 138–246.

8 Livia Rothkirchen: The Jews of Bohemia and Moravia: facing the Holocaust. Lincoln, Jerusalem, 2005, str. 98–159.

9 Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Kraljeva banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek (AS 68), f. 13-13/1937, mapa 1416, številčno stanje inozemskih državljanov.

10 Ristović, U potrazi za utočiščem, str. 23–82. Ivo Goldstein: Židovi u Zagrebu. Zagreb, 2004.

11 Benz, Wolfgang: Holokavst. Ljubljana, 2000, str. 35–37.

12 Milan Ristović: »Unsere« und »fremde« Juden: Zum Problem der jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938–1941. V: Zwischen großen Erwartungen und bösem Erwachen. Paderborn, 2007, str. 191–211.

13 ARS, AS 68, f. 13/13/1941, mapa 5408.

14 ARS, AS 68, f. 8-2/1940, mapa 8784.

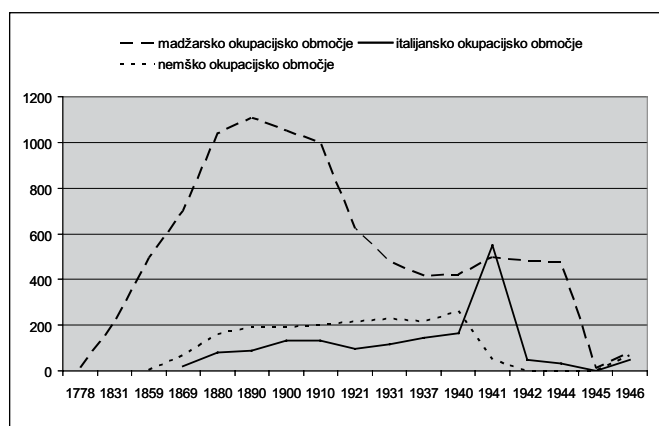
15 Kodrič, Zdenko: Iz takega testa so Žuni. V: 7 D, 13. januar 1999, str. 20.

16 ARS, AS 68, f. 13-18/1941, št. 10861.

17 Christopher R. Browning: The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish policy, September 1939–March 1942. Lincoln in Jerusalem, 2004, str. 1–212.

Toda nacistična Nemčija ni bila edina država, ki bi v tem času načrtno izključevala Jude iz družbe in gospodarstva. Nemške zaveznice so že pred vojno kot po tekočem traku sprejemale antisemitsko zakonodajo, s katero so drastično omejile pravice domačih Judov. Tako sta tudi sosednja Italija in Madžarska po letu 1938 Judom vse bolj omejevali državljske pravice in možnost svobodnega gospodarskega udejstvovanja. Podobno kot prej v Nemčiji so bili tudi na Madžarskem in v Italiji domači Judje vedno bolj izolirani.¹⁸ V tem pogledu je bilo jugoslovanskim Judom prizaneseno vse do oktobra 1940, ko je tudi jugoslovanska vlada izdala dve antisemitski uredbi. Z eno so omejili vpis judovskih učencev na univerze, visoke šole, višje, srednje, učiteljske in druge strokovne šole. Število judovskih učencev na teh šolah naj bi bilo v sorazmerju s številom judovskega prebivalstva v krajih, kjer so bile te šole nastanjene. Z drugo uredbo so Judom prepovedali odpirati živilska grosistična trgovska podjetja, judovskim lastnikom že obstoječih trgovskih obratov pa je bilo mogoče prepovedati nadaljnjo obratovanje ali pa so jim postavili komisarje za vodenje poslov.¹⁹ Zlasti slednja uredba je prizadela kar nekaj judovskih trgovcev.²⁰ Po drugi strani pa uvedba »numerus clausus« za judovske učence in študente ni veljala dovolj dolgo, da bi lahko pokazala svojo pravo moč, ki bi jo imela predvsem v okoljih z večjo koncentracijo judovskega prebivalstva. Tako je moralo npr. kar nekaj judovskih dijakov zapustiti gimnazijo v Murski Soboti.²¹

6. aprila 1941 se je z napadom sil osi na Jugoslavijo nacistično preganjanje z vso svojo silovitostjo razširilo tudi na Jude iz jugoslovanske Slovenije. Po porazu jugoslovanske vojske je nemški okupator zasedel Gorenjsko, Koroško, Štajersko in severni pas Dolenjske. To ozemlje je nemški rajh nato de facto (ne pa tudi de iure) tudi anektiral. Ostala dva okupatorja pa sta svoj del ozemlja tudi formalno anektirala. Italijanski okupator je zasedel večino Dolenjske, Notranjsko in Ljubljano, kjer je ustanovil pokrajinsko upravno enoto Ljubljanska pokrajina. Madžarski okupator je zasedel veliko večino Prekmurja. Madžarski pravni red (in s tem tudi protijudovska zakonodaja) je bil kmalu uveljavljen v Prekmurju, nemški in italijanski okupator pa sta svoj pravni red šele postopoma prenašala na okupirana ozemlja Slovenije.²²

Graf: Gibanje števila judovskega prebivalstva od njihove naselitve do holokavsta glede na posamezna okupirana ozemlja Slovenije med drugo svetovno vojno.²³

Pred drugo svetovno vojno je na ozemlju sedanje Slovenije živel zelo malo Judov. Gornji graf tako kaže naraščanje in upadanje judovskega prebivalstva na slovenskem ozemlju, ki ga je med drugo svetovno vojno zasedel nemški, italijanski in madžarski okupator. Največ jih je živel v Prekmurju, kjer so se začeli naseljevati že v 18. stoletju. Konec 19. stoletja jih je bilo že 1000, nato pa je njihovo število predvsem zaradi izseljevanja v večja mestna središča zunaj gospodarsko slabo razvitega Prekmurja začelo hitro upadati. Po zadnjem uradnem popisu prebivalstva v Kraljevini Jugoslaviji jih je bilo leta 1931 samo še 476. Velika večina jih je bila že več generacij trdno zasidranih na tem ozemlju in so kot taki skoraj vsi tudi imeli jugoslovansko državljanstvo. Povsem drugačna je bila judovska skupnost na preostalem slovenskem ozemlju. Po izgonu Judov iz Štajerske in Koroške leta 1497 ter iz Kranjske leta 1515 se namreč Judje na tem ozemlju niso smeli za stalno naseljevati vse do njihove emancipacije leta 1867. Toda tudi potem so se Judje le v manjšem številu naseljevali v teh krajih. Ti Judje so bili izrazito moderno mestno prebivalstvo, ki se je v veliki večini preselilo šele pred kratkim. Leta 1937 jih je bila skoraj polovica tujih državljanov (iz Češkoslovaške, Avstrije, Madžarske, Poljske, Nemčije, Romunije), izmed jugoslovanskih državljanov pa jih je tudi skoraj polovica šele pred kratkim prišla zunaj slovenskega ozemlja, v prvi vrsti iz sosednje Hrvaške. Pred drugo svetovno vojno jih je največ živel v večjih mestih, predvsem v Ljubljani, Mariboru, na Ptuj in v Celju.

¹⁸ Thomas Schlemmer in Hans Woller: Der italienische Faschismus und die Juden 1922 bis 1945. V: *Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte*, 2005, št. 2, str. 165–201; Rolf Fischer: *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939: Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose*. München, 1988, str. 127–189.

¹⁹ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, XI, 16. oktober 1940, št. 83, str. 862–863.

²⁰ Vlado Valenčič: *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana, 1992, str. 72.

²¹ Borut Brumen: *Na robu zgodovine in spomina*. Murska Sobot, 1995, str. 54.

²² Tone Ferenc: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: 1, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana, 2006.

²³ Statistične podatke o številu Judov do vključno leta 1937 sem prevzel iz dela: Andrej Pančur: *Judovsko prebivalstvo v Sloveniji do druge svetovne vojne. V: Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana, 2009 (dalje Pančur, *Judovsko prebivalstvo v Sloveniji*), str. 255, 271–275. Za čas druge svetovne vojne so podatki veliko manj zanesljivi in temeljijo na podatkih iz različne strokovne literature (ki je navedena v tem članku), predvsem pa na moji lastni podatkovni zbirki podatkov o judovskem prebivalstvu.

Čeprav so bili ti Judje v povprečju veliko bolj premožni kot ostalo prebivalstvo in je bilo med njimi kar nekaj premožnih posameznikov, je večina vseeno pripadala srednjemu meščanskemu družbenemu sloju. Hkrati je bila za te Jude značilna velika mobilnost. Ob popisu leta 1931 so jih statistični popisovalci sicer našli samo 344, toda njihovo število je vse do druge svetovne vojne tudi zaradi beguncev počasi naraščalo. Skupaj s pokristjanjenimi Judi je tako na ozemlju jugoslovanske Slovenije živelo približno 1000 Judov.²⁴

Iz zgornjega grafa je že na prvi pogled hitro razvidno, da je bila dinamika preganjanja Judov na različnih okupacijskih območjih zelo različna. Okupator je »rešitev judovskega vprašanja« najprej izpeljal na nemškem okupacijskem območju, nato na italijanskem in končno še na madžarskem.

Večina Judov iz nemškega okupacijskega območja je namreč pred preganjanji pobegnili že kmalu po nemškem prihodu. Kranjski judovski tovarnar Artur Heller se je tako 27. aprila 1941 skupaj s svojo družino preprosto usedel na vlak in se odpeljal v Ljubljano, ki je bila na italijanskem okupacijskem ozemlju.²⁵ S tem se mu je za las uspelo izogniti obsežnim aretacijam vseh tistih posameznikov, za katere je okupator presodil, da ne smejo postati polnopravni državljani nemškega rajha. Spodnja Štajerska in Gorenjska sta bili namreč eni od tistih okupiranih ozemelj (mdr. zahodna Poljska, Alzacija in Lorena), ki jih je nacistična elita hotela čim prej germanizirati. Na poti do »rasno čistega« nemškega rajha so najprej hoteli izgnati vse »rasno manjvredne« skupine prebivalstva in vse tiste posameznike, za katere so presodili, da bodo iz nacionalno-političnih razlogov ovirali germanizacijo. Izgnati niso nameravali samo »rasno manjvrednih« Judov in Romov, temveč v prvi vrsti tisti del nenemškega prebivalstva, ki ga niso nameravali germanizirati. Velikopotezno načrtani preselitveni načrti so se končno vedno izkazali za nerealne.²⁶ S slovenskega ozemlja jim je tako v poletnih mesecih leta 1941 v Srbijo in na Hrvaško uspelo izgnati okoli 17.500 nezaželenih ljudi. Velika večina teh izgnancev so bili Slovenci, toda med njimi so bili tudi tako rekoč vsi Judje (in tudi Sinti), ki pred tem niso uspeli pobegniti.²⁷

Ti izgnani Judje so se znašli v krajih, kjer so bila njihova življenja iz meseca v mesec bolj ogrožena. Ustaški režim na Hrvaškem je namreč takoj po prihodu na oblast Jude začel ostro preganjanje, že čez nekaj mesecev pa tudi množično pobijati. Na Hrvaško izgnani Judje so se tako prej ko slej znašli v neusmiljenem kolesju ustaškega uničevalnega stroja.²⁸ V največjem koncentracijskem taborišču Jasenovac je tako leta 1942 umrla celotna družina ptujskega Juda Ignaca Sonnenscheina. Nasprotno je družini njegovega brata Hinka nekaj časa uspelo prikrivati svojo identiteto in se izdajati za Slovence. Leta 1942 so nato dobili dokumente na švicarskem konzulatu v Zagrebu in so odpotovali v nevtralno Švico.²⁹

Tudi marsikateri judovski izgnanci v Srbiji so verjetno preživeli samo zato, ker jim je uspelo prikriti svojo identiteto. Ko so namreč prvi izgnanci prispeli v Srbijo, je bilo tamkajšnje judovsko prebivalstvo že podvrženo vsem različnim oblikam diskriminacije in preganjanja. Končno je nemška vojska jeseni 1941 nad Judi začela tako uspešno izvajati holokavst, da so Srbijo že maja 1942 označili za »prosto Judov«.³⁰ Med drugim so februarja ali marca 1942 v nemškem koncentracijskem taborišču Sajmište umrli tudi člani kranjske judovske družine Singer.

V drugi polovici leta 1941 je prišlo do dramatičnega zasuka v nacistični protijudovski politiki. Z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo se je začela totalna vojna proti »judovsko-boljševističnemu« sovražniku. Ker je bilo proti temu sovražniku ne le dovoljeno, temveč celo priporočljivo uporabiti tudi najbolj skrajna sredstva, so se selektivni pomori moških Judov zelo kmalu sprevrgli v neselektivno pobijanje celotnega judovskega prebivalstva. Z množičnim streljanjem celih skupin Judov je Nemcem in njihovim sodelavcem uspelo pobiti več kot milijon Judov. Tiste Jude, ki jih niso takoj pobili, so zaprli v prenatrpana geta, v katerih so čakali na svojo nadaljnjo usodo. Do začetka leta 1942 se je končno nacistično »reševanje judovskega vprašanja« sprevrglo v sistematično industrijo pobijanja milijonov evropskih Judov v uničevalnih koncentracijskih taboriščih.³¹

Judovskim beguncem z nemškega okupiranega ozemlja Slovenije se je tako leta 1941 samo začasno uspelo rešiti na varno. Večina jih je naprej pobegnili v Ljubljano, kjer so se pridružili množici drugih judovskih beguncev. Konec avgusta 1941 se je v Ljubljani nahajalo nekaj več kot 400 judovskih beguncev iz slovenske Štajerske in Gorenjske, iz Nemčije in Avstrije ter v vedno večji meri iz Hrvaške. Po navadi ti begunci v Ljubljani niso nameravali ostati dolgo časa, temveč so se odpravili naprej v Italijo. Kljub strogi italijanski protijudovski zakonodaji je namreč Italija predstavljala privlačen cilj za begunce, ki so bežali pred nacističnim preganjanjem. Do leta 1943

24 Pančur, Judovsko prebivalstvo v Sloveniji, str. 249–296.

25 Jože Žontar: *Kaznovana podjetnost: Kranjski trgovec in industrialec Franjo Sirc*. Ljubljana, 2005, str. 114.

26 Isabel Heinemann: »Rasse, Siedlung, deutsches Blut«: Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas. Göttingen, 2003, str. 187–356; Isabel Heinemann: die Rassenexperten der SS und die bevölkerungspolitische Neuordnung Südosteuropas. V: *Südstforschung im Schatten des Dritten Reiches*. München, 2004, str. 135–157.

27 Andrej Pančur: Judje s spodnje Štajerske in Gorenjske kot žrtve holokavsta v Evropi. V: *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana, 2008, str. 373–380.

28 Goldstein, Ivo: *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb 2001.

29 Bagarić, Marija: Obitelj Kapetanović. V: *Pravednici među narodima* [online], <http://www.geoskola.hr/hr/projekti/pravednici/kapetanovici.htm> (Pridobljeno 27. 9. 2007, 20:07).

30 Manoschek, Walter: »Serbien ist Judenfrei«: Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941–42. München, 1993.

31 Saul Friedländer: Das Dritte Reich und die Juden: Die Jahre der Vernichtung 1939–1945. München, 2006, str. 225–693.

je bila namreč stopnja italijanskega protijudovskega nasilja v primerjavi z nacistično Nemčijo izjemno majhna. V skladu s svojo rasno zakonodajo je italijanski okupator tudi v Ljubljanski pokrajini kmalu začel judovske begunce in druge Jude s tujim državljanstvom internirati v Italijo.³² Šele čez nekaj časa so začeli v internacijo pošiljati tudi nekatere domače Jude, ki so že dlje časa živeli v Ljubljani. Ob italijanski kapitulaciji septembra 1943 se je v Ljubljani nahajalo samo še zelo malo tujih Judov, nekaj Judov z bivšim jugoslovanskim državljanstvom, med katerimi jih je bilo veliko pokristjanjenih oziroma so živeli v mešanih zakonih.

Po italijanski kapitulaciji so Nemci hitro okupirali severni in osrednji del Italije. Ob izdatni pomoči marionetne fašistične republike je nemški okupator ujete Jude začel voziti v koncentracijska taborišča. Nekatere italijanske judovske skupnosti so bile dobesedno zdesetkane. Najhuje se je godilo tistim, ki so padli pod neposredno nemško oblast v operacijski coni Jadransko primorje. Od tržaške judovske skupnosti, ki je še leta 1942 štela več kot 3500 članov, holokavsta ni preživelo najmanj 764 oseb. Od več kot sto goriških Judov jih je v koncentracijskih taboriščih umrlo 45.³³ Šele septembra 1944 pa so bili aretirani tudi zadnji ostanki Judov v Ljubljanski pokrajini, ki je imela okrnjeno pokrajinsko avtonomijo. Življenja velike večine preostalih Judov so se namreč usodno zasukala šele septembra 1944. V sklopu obširnih protikomunističnih aretacij so v Ljubljani aretirali 32 preostalih Judov in njihovih nejudovskih sorodnikov in jih odpeljali v koncentracijska taborišča.³⁴

V tem času je holokavst dosegel tudi madžarske in s tem tudi prekmurske Jude. Madžari so sicer v Prekmurju podobno kot drugje na Madžarskem vodili strogo protijudovsko politiko, toda holokavsta vse do leta 1944 niso izvajali. V Prekmurju je tako kot drugje na Madžarskem do dramatičnega zasuka prišlo šele po vkorakanju nemških čet 19. marca 1944 in vzpostavitvi Nemčiji naklonjene vlade. Začele so se sistematične aretacije in koncentracije Judov v geta, od koder so jih Nemci vozili v koncentracijska taborišča. Med prvimi žrtvami so bili tudi prekmurški Judje. Aprila 1944 so madžarske oblasti aretirale 387 Judov, jih prek Čakovca odpeljale v začasni judovski geto v Nagykanizso in od tam v Auschwitz-Birkenau. Šele 20. oktobra 1944 pa so skupaj z večjo skupino Slovencev aretirali še nekaj Judov, ki so jim pred tem prizanesli.³⁵

Med drugo svetovno vojno je bilo ubitih več kot 400 prekmurskih Judov. Od najštevilčnejše slovenske predvojne judovske skupnosti jih je tako holokavst preživelo komaj 63. Nasprotno se je iz koncentracijskih taborišč vrnil večji del Judov, ki so jih aretirali v Ljubljani leta 1944. Prav tako je uspelo preživeti večini judovskih beguncev, ki so se zatekli v Italijo. Ti preživeli judovski begunci, ki večinoma niso imeli jugoslovanskega državljanstva, se po vojni po navadi niso vrnili v Slovenijo. Tisti redki Judje, ki so po vojni prišli nazaj domov, pa so kmalu nato v večjem številu zapustili Jugoslavijo in odšli zlasti v Izrael.

Do tako velikih razlik v številu judovskih žrtev na Slovenskem je prišlo zaradi povsem različne dinamike, ki so jo v različnih časovnih obdobjih pri preganjanju judovskega prebivalstva izvajale nacistična Nemčija in njene zaveznice. Toda pri tem so si bile stopnje preganjanja, ki so končno pripeljale do genocida nad judovskim prebivalstvom, bolj ali manj enake kot pri vseh evropskih Judih:

- Najprej je na podlagi različne protijudovske zakonodaje prišlo do postopne *izključitve* Judov iz družbenega in gospodarskega življenja. Ta proces se je v Nemčiji začel že leta 1933, v Avstriji, Italiji in na Madžarskem leta 1938, v Jugoslaviji pa leta 1940.
- Nezaželenih Judov so se najprej hoteli znebiti s spodbujanjem njihove *emigracije* v tujino. Judje, ki so bežali pred preganjanjem, so se tako zatekli tudi v Slovenijo. Po okupaciji Slovenije aprila 1941 pa so začeli vse bolj množično bežati proti Italiji.
- Ko se je takšna prisilna emigracija skoraj povsem zaustavila, so Jude iz Srednje in kmalu tudi Zahodne Evrope začeli *izganjati* proti vzhodu. Iz Slovenije so tako Jude izgnali proti Srbiji in Hrvaški.
- Do začetka leta 1942 se je sporadično pobijanje Judov (mdr. tudi v Srbiji) razraslo v sistematično *množično pobijanje* vsega judovskega prebivalstva. Po letu 1943 so tako v koncentracijska taborišča začeli pošiljati tudi Jude iz Italije in leta 1944 še iz Madžarske. Če zavezniške sile ne bi premagale nacistično Nemčijo, bi bili vsi evropski Judje ubiti v koncentracijskih taboriščih.

32 Klaus Voigt: *Zuflucht auf Widerruf: Exil in Italien 1933–1945*. Stuttgart, 1993, str. 211; Liliana Picciotto: *The Shoah in Italy. V: Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945*. Cambridge, 2005, str. 209–223

33 Michael Wedekind: *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«*. München, 2003, str. 361.

34 Andrej Pančur, *Judje v Ljubljanski pokrajini*, neobjavljen prispevek na konferenci, Maribor, 2010.

35 Darja Kerec: *Judje v Murski Soboti v letih 1938–1954*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2000, št. 4, str. 600–609; Franc Kuzmič: *Podjetnost prekmurskih Židov. V: Znamenje*, 1989, št. 2, str. 177; Ferdo Godina: *Prekmurje 1941–1945: Prispevek k zgodovini NOB*. Murska Sobota, 1967, str. 118.

POVZETEK

Zgodovina holokavsta na Slovenskem kaže velike regionalne razlike, ki pa jih je mogoče pravilno razložiti samo kot sestavni del zapletenega procesa, ki je končno pripeljal do genocida nad judovskim prebivalstvom Evrope. Izključevanje Judov iz družbenega in gospodarskega življenja je bilo po letu 1933 najprej omejeno na Nemčijo, s širjenjem nacistične oblasti pa se je po letu 1938 postopoma razširilo še na ostale evropske države. Nacistična Nemčija se je nezaželenih Judov najprej hotela znebiti s prisilo emigracijo. Tako so tudi v Jugoslavijo in s tem v Slovenijo začeli prihajati judovski begunci. Po porazu Jugoslavije v aprilski vojni leta 1941 je Nemčija okupirala Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, Italija Ljubljansko pokrajino in Madžarska Prekmurje. Večina Judov je pred nemškimi oblastmi pobegnila v Ljubljano, ostali pa so bili poleti 1941 izgnani v Srbijo in na Hrvaško. Italijanske oblasti so Jude iz Ljubljane internirale v Italijo. Do začetka leta 1942 se je selektivno pobijanje Judov na vzhodu in med drugim tudi v Srbiji razraslo v sistematično množično pobijanje celotnega judovskega prebivalstva v Evropi. Po nemški zasedbi osrednje in severne Italije ter Ljubljanske pokrajine so po letu 1943 v koncentracijska taborišča začeli pošiljati tudi tamkajšnje Jude. Leta 1944 je holokavst dosegel še madžarske in s tem tudi prekmurske Jude. Judovska skupnost na Slovenskem je bila med holokavstom povsem uničena.

Dr. Marta Verginella, Filozofska fakulteta v Ljubljani

ŠO'AH. MNOŽIČNO UNIČENJE JUDOVSKEGA PREBIVALSTVA V EVROPI

Mnogim posameznikom ali narodom se lahko zgodi, da imajo bolj ali manj zavestno »vsakega tujca za sovražnika«. Največkrat je tako prepričanje prisotno globoko na dnu duše kot prikrita okužba, ki se pokaže le občasno in nepovezano ter ne utemeljuje nekega miselnega sistema. Vendar pa, ko se to zgodi, ko neizrečena dogma postane prva premisa silogizma, tedaj je na koncu verige lager. Le-ta je proizvod nekega vesoljnega nazora, katerega posledice so izpeljane skrajno dosledno: dokler nazor obstaja, nam te posledice grozijo. Zgodovino uničevalnih taborišč bi vsi morali doumevati kot zlovešč znak nevarnosti.¹

Primo Levi, torinski kemik, ki je bil leta 1944 doportiran kot pripadnik »judovske rase« v Auschwitz, je v predgovoru k svojemu avtobiografskemu delu *Ali je to človek* (1947) z zgoraj zapisanimi besedami opozoril, da je bil nacistični uničevalni sistem le zadnja etapa v dolgem valu nestrpnosti, vrhunec skrbno načrtovane antisemitske politike, ki si je za svoj končni cilj postavila dokončno uničenje judovskega prebivalstva na evropskih tleh. Pri uresničitvi svojega projekta nacisti niso naleteli na kakršno koli resno oviro. Zgodovinopisje, ki se je po koncu druge svetovne vojne posvetilo osvetljevanju Hitlerjevega vzpona in preučilo nacistične zločine, se je razdelilo glede vprašanja, ali je bilo množično uničenje Judov in Judinj dosledno udejanjanje predhodnega Hitlerjevega načrta ali pa je šlo za nenačrtovano posledico antisemitske gonje, za izbiro, ki je postala aktualna šele po izbruhu vojne. Tako intencionalisti, to je zgodovinarji, ki pripisujejo odločilen pomen Hitlerju in njegovemu načrtu o iztrebitvi judovskega prebivalstva, kot funkcionalisti, ki zagovarjajo nenačrtovano stopnjevanje antisemitske politike in menijo, da so pobude za množični pobjod judovskega prebivalstva prihajale tudi iz samih birokratskih vrst, so si vendarle enotni glede potrebe po upoštevanju predvojnih dogajanj.² To, kar se je zgodilo z judovskim prebivalstvom v času vojne v Nemčiji in drugod po Evropi, je tesno povezano s predvojnimi stopnjevanjem protijudovske nestrpnosti, dolgo zgodovino protijudaizma na krščanskih tleh, a tudi z novodobnimi oblikami segregacije manjšin, predvsem pa z odvzemom civilnih in državljskih pravic judovskemu prebivalstvu, do katerega je prišlo v tridesetih letih tako v Nemčiji kot tudi v drugih evropskih državah.³

KRONOLOGIJA IZKLJUČEVANJA

Pred prvo svetovno vojno Nemčija ni poznala izrazitega antisemitizma ali vsaj ne izrazitejšega od tistega, ki je bil prisoten v Franciji, Avstriji ali pa v Rusiji. Stopnja integracije judovskega prebivalstva je bila zadovoljiva. Judje so se po letu 1871 vključevali v nemško družbo kot polnopravni državljani. Nemški konservativni krogi so jih sicer še vedno obravnavali kot predstavnike nevarnega rodu, ki s svojimi »nevarnimi razvadami« ogroža nemški narod, vendar diskurz o škodljivem judovstvu ni imel zakonodajne podlage.⁴ Pred izbruhom prve svetovne vojne so izrazito antisemitsko in rasistično držo kazali le ozki krogi nemške družbe. Tako meni Saul Friedländer, ki v svoji poglobljeni študiji o nemškem odnosu do judovstva pred drugo svetovno vojno gladko ovrže tezo Davida Goldhagana in njegove razvpite knjige *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and Holocaust*,⁵ češ da je bil v Nemcih že pred Hitlerjem ukoreninjen »eliminacionistični antisemitizem«. ⁶ Bližji Golhagnu je Wolfgang Benz, ko v *Holokavstu* omenja nemško tradicionalno sovraštvo do Judov, ki naj bi se hranilo s »spaćeno podobo vsemu nemškemu sovražno tolpe tujerodnih, zajedalskih mešetarjev in oderuhov, ki jo je bilo mogoče uporabiti kot politični instrument«. ⁷

V času weimarske republike je v Nemčiji živel 525.000 Judov in Judinj (0,76 odstotka celotnega prebivalstva). ⁸ Mnogi med njimi so pridobili vidno vlogo v javnosti in politiki, v gospodarstvu in kulturi. Število pomembnih književnikov, glasbenikov, slikarjev judovskega porekla je bliskovito naraščalo. Modernost se je še posebej v najpomembnejših nemških mestih pove-

1 Levi, Primo 2004: Ali je to človek. Premirje. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 7–8.

2 Termina *intencionalisti* in *funkcionalisti* je leta 1981 prvič uporabil angleški zgodovinar Timothy Mason v razpravi *Intention and Explanation*. Vprašanje o vzrokih »končne rešitve judovskega vprašanja« se je odprlo že na nürnberškem procesu v letih 1945–1946, vendar je v zgodovinarskih krogih do šestdesetih let prevladalo mnenje, da je Hitler že leta 1920 ob ustanovitvi nacionalsocialistične stranke načrtoval uničenje judovskega prebivalstva. Po objavi razprav *Der Staat Hitlers* Martina Brosyata (1969) in *The Twisted Road to Auschwitz* Karla C. Schleunesa (1970) se je oblikovalo novo mnenje, in sicer da množično uničevanje judovskega prebivalstva ni bilo rezultat dolgoročnega Hitlerjevega načrta, temveč posledica delovanja birokratskih struktur, ki so si prizadevale povečati svojo oblast in pridobiti Hitlerjevo naklonjenost. Christopher Browning, zagovornik »tretje poti«, trdi, da čeprav Hitler ni premočno uresničeval svojega protijudovskega načrta, je vendar imel ključno vlogo pri množičnem pobijanju Judov, ki se je začelo odvijati v času največjega nemškega zmagoslavja. Pri njem ni sodeloval le birokratski aparat, pridružili so se mu tudi navadni vojaki, tisoči in tisoči izvrševalci množičnih usmrtitev.

3 Glej Arendt, Hannah, 2003, Izvori totalitarizma. Ljubljana: Študentska založba.

4 Tivolski konservativni program (1892) je zahteval izključitev vseh Judov iz vlade in pomembnih kulturnih institucij. Več o nemškem antisemitizmu pred prvo svetovno vojno glej: Mosse, L. George 1966: *The Cultural Origins of the Third Reich*. New York: Grosset & Dunlap.

5 Knjiga je izšla leta 1996 v New Yorku pri založbi A. A. Knopf.

6 Friedländer, Saul 1977: *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution, 1933–1939*. New York: Harper Perennial. Citirano po italijanski izdaji iz leta 2004: *La Germania nazista e gli Ebrei. Gli anni della persecuzione, 1933–1939*. Milano: Garzanti, str. 95.

7 Benz, Wolfgang: *Holokavst*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2000, str. 23.

8 Prav tam.

zovala z judovstvom. Judovska podpora liberalnim levičarskim strankam je sprva povečevala antisemitizem desnice, pozneje ko se je sredi dvajsetih let politični boj začel zaostrovať, pa se je poglobil tudi razkorak med liberalnim političnim vodstvom in judovskim članstvom. Čedalje pogostejše identificiranje Judov z voditelji oktobrske revolucije je povečevalo strah pred judovskim vplivom ne le med konservativno usmerjenimi volivci, temveč tudi med liberalnimi.

V pronicljivi analizi vzpona nacizma in predhodnih etap množičnega pobijanja judovskega prebivalstva se Friedländer sprašuje, kdaj se je Hitlerjeva patologija, ki je Juda oklicala za parazita in najhujšega sovražnika arijske rase, preoblikovala v skupinsko patologijo.⁹ Kajti ko so na začetku dvajsetih let Judje postali žrtve prvih nacističnih izgrediv, se je večina nemškega prebivalstva še vedno držala zmernih oblik antisemitizma; nenaklonjenost judovstvu ni pomenila fanatičnega nasprotovanja niti spoja tradicionalno krščanskega protijudovstva z rasiističnim antisemitizmom, ki je v tridesetih letih pridal morilskemu besu ideološko poslanstvo. Sredi tridesetih let nemška javnost ni podpirala ekstremnega antisemitizma, za katerega se je zavzemal *Sicherheitsdienst* SS. Konservativni krogi niso odobraval nasilnih dejanj Hitlerjevih pristašev, še manj so simpatizirali s fizično ugonobitvijo Judov. Podpirali pa so njihovo segregacijo, ki se jim je zdela povsem sprejemljiva obramba pred čezmernim judovskim vplivom v nemški družbi.

Pomenljivo je, da je Hitler svojo protijudovsko nastrojenost skrival pred javnostjo vse do leta 1935. O »neizprosni odstranitvi vseh Judov«, ki jo je omenjal leta 1919 v pismu Adolfu Gemlichu, ni govoril javno. S svojo apokaliptično vizijo protijudovskega boja je seznanjal le svoje najbližje sodelavce, medtem ko se je v političnih nastopih, tudi zaradi mednarodnih odzivov na posamezne protijudovske izgrede, držal pragmatičnosti. Bolj kot nenadzorovane ekcese nasilja je podpiral pravno zakonito preganjanje judovskega prebivalstva. Vedel je, da nemška družba ni naklonjena čezmernemu judovskemu vplivu v kulturi in ekonomiji in da podpira prepoved priseljevanja judovskega prebivalstva iz Vzhodne Evrope, da pa tudi soglašala z ukinitvijo naturalizacije, za katero so se po prvi svetovni vojni odločali Judje, priseljeni v Nemčijo.

Ko so marca 1933 nemške oblasti začele omejevati delovanje nemških državljanov judovske vere in jih odpuščati iz državne uprave, je nemška javnost podprla izključevalno politiko. Odvetniki judovskega porekla, zaposleni v državnem aparatu, so bili prisiljeni k odstopu in poskrbljeno je bilo tudi za njihovo izključitev iz nemškega odvetniškega združenja. Podobna usoda je doletela zdravnike, zaposlene v državnem zdravstvu. 25. aprila 1933 je bil sprejet zakon o prenapolnjenosti nemških šol, ki je omejil vpis judovskih dijakov in študentov na vseh šolah in univerzah. Od septembra 1933 je za judovsko prebivalstvo veljala prepoved o posedovanju kmetij. Mestne oblasti v Kölnu so marca 1933 Judom prepovedale obiskovanje športnih objektov in 4. aprila je nemška boksarska zveza izključila iz svojih vrst vse člane judovskega porekla in vere. Med 26. in 27. aprilom je bil v Frankfurtu odstranjen kip nemškega pesnika judovskega porekla Heinricha Heineja.

Protijudovsko nasilje se je začelo širiti po vsej državi po Hitlerjev prevzemu oblasti 30. januarja 1933. Ostri odzivi iz tujine, še posebej iz ZDA, niso preprečili nadaljnjih izgrediv. 1. aprila 1933 so nacisti izvedli bojkot judovskih trgovin, ki pa ni povsem uspel. Nemške stranke so še naprej kupovale v judovskih trgovinah.

Ministrstvo za propagando je pod vodstvom Goebbelsa začelo omejevati sodelovanje Judov in Judinj v kulturnem življenju. Prepovedalo je njihovo članstvo v novinarskem združenju. Zaradi vse očitnejše diskriminacije v akademskem okolju so leta 1933 začeli Nemčijo zapuščati pomembni izobraženci judovskega porekla. Nekateri so kot vneti nemški nacionalisti še vedno zaupali konservativnemu delu vlade in verjeli, da bo predsednik države Paul von Hindenburg vendarle zaustavil nacistične ekcese.

Pomladi leta 1933 so se judovske organizacije začele povezovati tako na kulturnem kot socialnem in gospodarskem področju. V kulturna judovska društva so se včlanjevali judovski umetniki, glasbeniki, režiserji, igralci ipd., ki so bili odpuščeni v državnih in drugih nemških kulturnih institucijah. Po letu 1936 je kulturno delovanje judovskega prebivalstva potekalo v popolni izolaciji. Bilo je še posebej živahno v Berlinu, kjer je bila kulturna ponudba zaradi velikega števila judovskih umetnikov raznovrstna in izjemno kakovostna.

Iz sistematičnega pregleda dokumentarnih virov je razvidno, da izločitev judovskega prebivalstva iz posameznih segmentov družbenega in kulturnega življenja ni izvala solidarnosti z nemške strani. Redki Nemci so v nacističnih zakonih iz leta 1933 zaznali premise za nadaljnjo protijudovsko nacistično politiko, še manjše pa je bilo število takih, ki so se protijudovski gonji uprli. Ko so nacisti začeli sežigati knjige judovskih avtorjev, ni nihče med nemškimi intelektu-

⁹ Friedländer, Saul 2004: *La Germania nazista e gli Ebrei. Gli anni della persecuzione*, cit., str. 107.

alci povzdignil svojega glasu. Univerzitetno okolje je ostajalo »kultivirano protijudovsko« in večinoma je podpiralo idejo nemškega preroda, ki so jo širili nacisti. V širših plasteh nemškega prebivalstva sta prevladala koristljubna računica in neprikrito prepričanje, da je Nemčija izpostavljena »judovski nevarnosti«, pred katero se mora obvarovati.

Podobne poglede sta v Nemčiji delili tudi katoliška in protestanska Cerkev, ki sta se odzvali le na kršenje pravic krščenih nearijcev, to je tistih, ki so iz judovske vere prestopili v katoliško ali protestantsko vero, ne pa na zakone, ki so judovsko prebivalstvo čedalje bolj izključevali iz nemške družbe. V očeh katoliške in protestanske Cerkve so bili Judje krivi za nabolj uničujoče pojave moderne civilizacije. Katoliški krogi, ki so odkrito nasprotovali nekrščanskim prvinam nacističnega programa, so podpirali nacionalsocialistični boj proti ateističnemu boljševizmu in negativnemu vplivu Judov v tisku, gledališču in literaturi.

Hitler je že od leta 1933 računal na cerkveno in akademsko podporo pri udejanjanju nacistične protijudovske politike. Nemška javnost ni nasprotovala deportacijam prvih judovskih skupin v dachausko taborišče, ki je bilo sicer sprva namenjeno internaciji nemških političnih sovražnikov, predvsem komunistov. Podobno se ni vznemirjala ob splošnem popisu junija 1933, ko so oblasti v posebne kartone vpisovale biološki in socialni položaj posameznega nemškega Juda oz. Judinje.

Skrb za čistost nemške rase je v tridesetih letih postala državna domena. 14. julija 1933 je začel veljati zakon, ki je določal sterilizacijo vseh tistih, ki so boleli za genetsko epilepsijo, shizofrenijo, genetsko slepoto, hudimi oblikami alkoholizma itd. Politiko obvezne sterilizacije – v letih 1933–1937 je bilo steriliziranih 20.000 oseb – so nemške oblasti kronale leta 1941 z zakonom o evtanaziji, ki je omogočil usmrtitev prizadetih in umsko bolnih. Čeprav so bili vzroki in cilji sterilizacije in evtanazije deloma drugačni¹⁰ od tistih, ki so privedli do množičnega pobijanja judovskega prebivalstva, so vendarle imeli skupno osnovo v težnji po ohranjanju čistosti nemškega *Volksgemeinschafta*.

Popis v Nemčiji živečih »tujih ras« se je začel po odobritvi zakona o zaščiti zdravja nemškega ljudstva z dne 18. oktobra 1935. Mesec dni za tem je obveljala prepoved občevanja »s cigani, črnci in njihovimi bastardi«. Septembra 1935 so z nürnberškimi zakoni Judje postali drugorazredni državljani. Pripravljena je bila pravna podlaga za pospešeno izločitev judovskega prebivalstva iz nemške družbe, za njegovo celovito segregacijo in brezpravnost. Nemške oblasti so prepovedale sklepanje zakonskih zvez med Judi/Judinjami in Nejudi/Nejudinjami. 14. novembra 1936 je judovsko prebivalstvo izgubilo svoje civilne pravice in je moralo zapustiti svoja delovna mesta v javni upravi. Po 21. decembru je država odpustila vse judovske zdravnike, odvetnike, profesorje, učitelje, ki so bili kljub številnim omejitvam še vedno zaposleni v državnem aparatu. Septembra 1937 so judovski zdravniki izgubili dovoljenje za opravljanje svojega dela v zdravstvenih zavarovalnicah, nekaj mesecev za tem jim je bilo prepovedano opravljanje zdravniškega poklica. S poglobitvijo gospodarske krize so Judje postali glavni krivci vseh gospodarskih in finančnih težav, ki so pretresale Nemčijo in Evropo. Čedalje večji segment nemške javnosti je v njih prepoznaval svetovno nevarnost, ki se je po eni strani spajdašila z boljševizmom, po drugi pa zavladata kapitalizmu ter kot absolutno zlo grozila nemškemu narodu. 24. novembra 1938 je Himmler v listu *Das Schwarze Korps* zapisal, da je iztrebitev judovskih podljudi tako kot drugih kriminalcev življenjska potreba Nemčije.

Nemška javnost je z izjemo nekaterih evangeličanskih pastorjev in katoličanov z območja Aachna podpirala nürnberške zakone. Mnogi Nemci in Nemke so bili prepričani, da bo novi pravni položaj judovskega prebivalstva zaustavil val protijudovskega nasilja. Celo mnogi Judje in Judinje so verjeli, da bo povečana stopnja judovske segregacije ustvarila boljše pogoje za sožitje z nemško večino. Podobno so upali sionistični krogi v Palestini, ki so se bali čezmerne priselitve nemških Judov na palestinska tla. Med letoma 1933 in 1936 se je v Palestino priselilo približno 28.000 nemških Judov, med letoma 1937 in 1941 pa okoli 18.000. Britanske oblasti, ki so imele mandat v Palestini, so po maju 1939 omejile število možnih judovskih priselitev na 75.000 oseb v roku petih let.

Nacistične oblasti so izseljevanje judovskega prebivalstva iz Nemčije po eni strani spodbujale, po drugi strani pa ovirale s številnimi administrativnimi preprekami, saj so hotele preprečiti odliv judovskega kapitala na tuje. Nad izseljevanjem nemškega judovskega prebivalstva niso bile navdušene niti številne evropske države, ki so se v tridesetih letih soočale s hudo gospodarsko krizo in so se najbolj bale priselitve obubožanih Judov. Belgija je na primer z administrativnimi ukrepi omejevala nastanitev judovskega prebivalstva, medtem ko je Švica Judom preprečevala prestop švicarske meje. ZDA so pri priseljevanju nemških Judov upošte-

¹⁰ Medtem ko naj bi Nemčiji judovsko prebivalstvo predstavljalo aktivno grožnjo, »ker si je hotelo podrediti človeštvo«, so umobolni, homoseksualci ter pripadniki nižjih ras kot Romi in Slovani predstavljali pasivno grožnjo. Friedländer, Saul 2007: *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939–1945*. New York: Harper Collins. Citirano po italijanski izdaji iz leta 2009: *Gli anni dello sterminio. La Germania nazista e gli Ebrei (1939–1945)*. Milano: Garzanti, str. 16.

vale razpoložljive kvote. Lažje je bilo z izselitvijo v Francijo, kjer je bilo pred drugo svetovno vojno 330.000 Judov, od katerih je bila polovica tujcev. Od 55.000, ki se jih je priselilo v letih 1933–1939, se je le manjšini uspelo umakniti pred nemško zasedbo Francije in deportacijo, ki so jo na začetku leta 1941 začele izvajati tudi vichyske oblasti.¹¹ V Veliko Britanijo se je do leta 1938 zateklo približno 11.000 Judov in Judinj, po »kristalni noči« pa še nadaljnjih 40.000.

V tridesetih letih je bil antisemitizem v porastu po vsej Vzhodni Evropi. Na Poljskem, kjer je živel 3,1 milijona Judov, niso bili pripravljeni sprejeti novih judovskih priseljencev, tudi tistih ne, ki so se po prvi svetovni vojni preselili iz Poljske v Nemčijo. V večjih poljskih mestih, kjer je judovsko prebivalstvo štel več kot četrtno celotnega prebivalstva, se je antisemitsko vzdušje stopnjevalo in bilo deležno cerkvene podpore. Po letu 1935 se je na podeželju začelo obdobje pogromov in ob porastu protijudovskih izgrediv so se poljske oblasti začele pogovarjati s francoskimi o možni premestitvi poljskih Judov na Madagaskar, ki je bil takrat pod francosko kolonialno upravo.¹²

Atentat na Ernesta von Ratha, tajnika nemškega poslaništva v Parizu, 7. novembra 1938, ki ga je izvedel judovski študent Herschel Grunspan v znak protesta proti surovemu izgonu poljskih Judov iz Nemčije, je postal povod za organiziran vsedrjavni nacistični pogrom. V noči med 9. in 10. novembrom je bilo v Nemčiji aretiranih 30.000 Judov, uničenih 7500 judovskih trgovin, požganih in porušeni večina nemških sinagog ter pomorjenih več stot Judov in Judinj. Po noči, ki je zaslovela kot »kristalna noč«, sta se začela proces arianizacije nemškega gospodarstva in materialna razlastitev judovskega prebivalstva. Vse nepremičnine v judovski lasti so bile prisilno arianizirane. Leta 1938 so bile za Jude uvedene posebne osebne izkaznice, njihovi potni listi so morali biti označeni z rdečim J, da bi bili na mejnih prehodih lažje prepoznavni. Kljub vse bolj poostrenemu nadzoru je leta 1939 od 75.000 do 80.000 Judov in Judinj uspelo zbežati iz Nemčije. Hitler ni več skrival svojih namer. Nastopal je v vlogi narodnega odrešitelja in božjega poslanca. 30. januarja 1939 je javno razglasil, da bodo v primeru izbruha svetovne vojne zanj krivi Judje in da jih bo zato čakala iztrebitev.

Z nadaljnjim omejevanjem civilnih pravic so nemške oblasti Judom prepovedale pravico do voznškega dovoljenja, pozneje še do posedovanja prevoznih sredstev, uporabe prevoznih sredstev, vstop v javne lokale in hotele. Z 20. decembrom 1938 je bilo za obubožene nemške Jude in Judinje uvedeno prisilno delo. 1. septembra 1939 je prišlo do omejitve gibanja, dve leti kasneje je bilo za judovsko prebivalstvo, starejše od šestega leta, obvezno nošenje prišite rume- ne »Davidove« zvezde. Po dosegi brezpravnega položaja in razlastitvi nemškega judovskega prebivalstva, ki je po popisu iz leta 1939 štel 190.000 pripadnikov in pripadnic, je nacistični vrh začel načrtovati možnost judovske getoizacije in deportacije.

DOKONČNA REŠITEV JUDOVskega VPRAŠANJA

Po priključitvi Avstrije nemškemu rajhu marca 1938 so nacisti začeli izvajati protijudovsko politiko koreniteje in brez pravnih formalnosti, ki so jih upoštevali pri preganjanju judovskega prebivalstva v Nemčiji. Razlastitev judovskega premoženja in prisilno emigracijo so izvedli v nekaj mesecih. »Racionalna politika«, ki sta jo vodila Eichmann in Göring v Avstriji, je postala model za reševanje judovskega vprašanja tudi na drugih območjih, priključenih rajhu. Takoj po prihodu nemških oblasti v Alzacijo, Loreno in Zgornjo Šlezijo je bilo za judovsko prebivalstvo uvedeno prisilno delo. Do junija 1941 je bil odhod Judov in Judinj iz rajha in ostalih zasedenih območij še možen, čeprav zelo otežkočen. Načrt o izselitvi nemških Judov na Madagaskar, o katerem so ob koncu tridesetih let veliko govorili tudi nacisti, se je po zasedbi Českoslovaške in napadu na Poljsko pokazal za neuresničljivega, ne nazadnje tudi zato, ker bi njegova uresničitev izpostavila nemško ladjevje napadom britanske mornarice.

Zaradi naraščajočega števila judovskega prebivalstva pod nemško oblastjo,¹³ še posebej po zasedbi Poljske, so nemške oblasti začele izdajati navodila o koncentriranju Judov in Judinj na posamičnih mestih. Sledilo je odpiranje in ograževanje getov, ki so postali kraji prisilnega in nadzorovanega bivanja. Geti so bili sprva mišljeni kot vmesne postaje pri prisilnem premeščanju judovskega prebivalstva, dejansko pa so zelo hitro postali kraji bede, suženjskega dela v korist *Wehrmachta*, bolni in izjemno visoke smrtnosti.

V Varšavi, kjer je živel 350.000 Judov in Judinj, so nemške oblasti novembra 1940 ogradile judovsko četrt z zidovi in bodečo žico, Vanjo so prisilno namestile celotno varšavsko judovsko prebivalstvo. Do leta 1942 je judovskemu svetu,¹⁴ ki je bil uradni sogovornik nacističnih oblasti, uspelo s finančnimi izplačili in materialnimi podkupninami preprečiti deportacijo varšavskega

11 Francoski škofi so avgusta 1940 pozdravili izkjučitev judovskega prebivalstva iz javnega življenja in tudi do konca vojne niso obsodili judovskih deportacij v nacistična taborišča.

12 Friedländer, Saul 2004: La Germania nazista e gli Ebrei. Gli anni della persecuzione, cit., str. 224.

13 Poleti 1940 je bilo v Hitlerjevem primežu 3,2 milijona Judov in Judinj, na Nizozemskem 140.000, v Belgiji 65.000, v obeh delih Francije 330.000, 7000–8000 na Danskem in 1700 na Norveškem. V rajhu jih je ostajalo 250.000–280.000, na vzhodnem območju t. i. protektorata 90.000, na Slovaškem 90.000, na območju bivše Poljske in vzhodnih zasedenih ozemljih pa 2,2 milijona.

14 Institucija judovskega sveta (*Jude-nrat*) je nastala po Heydrichovem ukazu 12. septembra 1939, ki je zahteval oblikovanje svetov judovskih starešin, katerih naloga je bila nadzorovati in organizirati življenje v getih. Judovska predstavništva so bila v getih podvržena nadzoru nemških oblasti.

judovskega prebivalstva. Za preživetje otrok in starejših v varšavskem getu je bila odločilna judovska socialna samopomoč. Veliko huje je bilo v drugih poljskih getih, kjer je prevladovalo revno judovsko prebivalstvo. V Lodž, kjer je bil geto odprt aprila 1940, so nemške oblasti deportirale tudi 20.000 Judov iz Nemčije, Dunaja, Prage in Luksemburga,¹⁵ novembra pa tudi 5000 Romov z Gradiščanskega, med njimi tudi veliko otrok, ki so jih januarja 1942 odvedli v uničevalno taborišče v Chelmnno (Kulmhof).

V Nemčiji se je eliminacija romskega prebivalstva začela leta 1939 in je bila sočasna množičnim usmrtitvam nepokretnih in umobolnih. Od izbruha vojne do avgusta 1941 jih je bilo pobitih 70.000.¹⁶ Po zasedbi Poljske se je najprej začelo sistematično pobijanje poljske elite. Iztrebljanje Judov in Judinj je takrat potekalo še s prekinitvami, odvisno od posameznih okoliščin, odnosa večinskega prebivalstva in namer nemških oblasti. Na Heydrichov ukaz so enote *Einsatzgruppen* med prodiranjem v notranjost sovjetskega ozemlja morale pobijati Jude, pristase komunizma in člane Rdeče armade ter tajno spodbujale pogrome, pri katerih so sodelovali krajani, tako Poljaki kot Ukrajinci, Latvijci, Estonci in Litvanci. 17. julija 1941 je bil izdan ukaz o usmrtitvi vseh vojnih ujetnikov judovske vere ali porekla. V Belorusiji, kjer so nacistične oblasti ponekod ustanavljale tudi gete, je prihajalo do čedalje pogostejših množičnih pobojev. Z nemško priključitvijo novih sovjetskih ozemelj je pod nacistično oblast prišlo 2 milijona Judov in Judinj, medtem ko je enemu milijonu in pol uspel beg v notranjost Sovjetske zveze. Na vzhodnih zasedenih območjih je bilo do konca leta 1941 pobitih 600.000 Judov in Judinj.¹⁷

Medtem ko so enote SS popolnoma samostojno zagotavljale red na komaj zasedenih območjih in so po Himmlerjevem ukazu prešle od selektivne k sistematični usmrtitvi Judov, se je v rajhu nadaljevala medijska protijudovska kampanja, ki je med nemškim ljudstvom širila prepričanje, da v Evropi ni nikjer prostora za Jude.¹⁸ Poročila o pregonih in spontanih pobojih Judov iz najrazličnejših predelov Evrope, do katerih je prišlo tudi neodvisno od nemških povelj, so krepila prepričanja o potrebi po dokončni rešitvi judovskega vprašanja. Načrtovalci judovskih usmrtitev so začeli iskati nove načine pobijanja, ki bi nemške eksekutorje obvarovale pred kakršno koli moralno dilemo. Sistematičnost judovske iztrebitve je bila očitna še posebej po Babjem Jaru, ko je bilo pri Kijevu 29. septembra 1941 pobitih 33.700 Judov in Judinj. Usmrčeni so bili tako odrasli kot otroci, ženske in moški, zdravi in bolni.

Priprave za nov način iztrebljanja z uporabo plina so se začele na poljskem ozemlju, v Belzecu, Sobiboru, Treblinki in Majdeneku, kjer so v letih 1941 in 1942 začela delovati prva uničevalna taborišča.¹⁹ V Chelmnno so deportirance usmrtili kar v tovarnjakih, v katere so spuščali ogljikov monoksid, plin, ki so ga nacisti poprej uporabili pri izvajanju evtanazije.

V Auschwitzu v neposredni bližini Katovic, kjer je nastalo najpomembnejše nacistično uničevalno taborišče, so prve plinske celice začele delovati na začetku leta 1942. Pri množičnem pobijanju deportirancev iz nemških in poljskih mest so začeli uporabljati plin zyklon B, ki ga je nemška industrija proizvajala za dezinfekcijo prostorov. O plinskih celicah in krematoriju v Auschwitzu so upravitelji taborišča govorili kot o posebni namestitvi (*Spezialeinrichtungen*), tako kot so bile eksekucije v Rusiji poimenovane posebno ravnanje (*Sonderbehandlung*).

Takoj potem ko so Judje in Judinje izstopili iz vagonov v Auschwitzu, so jim pripadniki SS zasegli vso lastnino. Sledila je selekcija. Večina deportiranih je bila odvedenih v plinske celice, manjšina pa je vstopila med taboriščno delovno silo, ki so jo izkoriščale tovarne I. G. Farben, Krupp, Siemens-Schuckert, postavljene na območju Auschwitza. Del deportiranih Judov, ki ni bil določen za takojšnjo usmrtitev, je bil dodeljen tudi v posebne skupine, t. i. *Sonderkommandos*, ki so skrbele za praznjenje plinskih celic in prevažanje trupel v krematorijske peči. Uničevalni stroj so v končni fazi poganjale njegove žrtve.²⁰ Del deportirank so nacisti obdržali pri življenju zaradi potreb medicinskega eksperimentiranja. V Auschwitzu je bilo steriliziranih približno 1000 Judinj.

Jean Améry, ki se je kot avstrijski Jud zatekel leta 1938 v Belgijo, kjer so ga nacisti ujeli in odvedli najprej v nemško taborišče Buchenwald, potem pa še v Bergen Belsen in Auschwitz, je zapisal, da je bilo mučenje nasprotnikov bistvo nacističnega sistema in samega tretjega rajha.²¹ Primo Levi je v *Potopljenih in rešenih* opisal razčlovečanje, ki so ga doživeli vsi, ki so vstopili v Auschwitz.²² Tistim, ki so morali po prihodu naravnost v plinske celice, so bile najprej odvzete obleke, po njihovi smrti pa še lasje, zlati zobje in nakit. Z zaseženim blagom so enote SS financirale lastno dejavnost, podpirale pa tudi svoje domače, nameščanje *Volksdeutscherjev* v vzhodnih pokrajinah, delovanje tovarn, državnega aparata itd.

Sistem uničevanja je deloval brezhibno. Človek, ki je izstopil iz vagona jutraj, je bil zvečer upepeljen. Njegove obleke so bile pregledane, sortirane in pripravljene za prevoz v Nemčijo.

15 Tako v getih kot v uničevalnih in koncentracijskih taboriščih so se srečevali vzhodni in zahodni Judje. Vzhodni Judje (aškenazi) so govorili *jiddish*, nekateri tudi hebrejsko, ostajali so zvesti verski tradiciji, medtem ko so bili zahodni (sefardi) večinoma sekularizirani. Razlika je bila tudi v socialni pripadnosti. V Zahodni Evropi so bili Judje pretežno pripadniki srednje in visoke buržuazije, na Vzhodu pa so mnogi živeli v revščini in šele v času med obema vojnoma so izboljšali svoj gospodarski položaj ter delno spremenili svoje vedenjske vzorce. Ne gre pozabiti, da so bili mnogi vzhodni Judje versko ortodoksni in moteči za nacistično zaradi nošnje tradicionalnih oblačil in svojega zunanjega videza.

16 Proti evtanaziranju bolnikov je bil še posebno odmeven nastop münsterskega škofa von Galena, ki je 3. avgusta 1941 razkril sistematični poboj umskih bolnikov in prizadetih ter bistveno pripomogel h prenehanju izvajanja t. i. operacije T4. Friedländer, Saul 2009: Nazi Germany and the Jews 1933–1945. New York: Harper Collins, str. 233–234.

17 Prav tam, str. 200–258.

18 Friedländer omenja kot edinstven primer solidarnosti z judovskim prebivalstvom, podporo, ki so je bili deležni nekateri profesorji judovskega porekla na nizozemskih univerzah, in stavko, ki so jo proti brutalni judovski politiki organizirali februarja 1941 delavci v Amsterdamu in sosednjih mestih. Prav tam, str. 198–199. Glej tudi Friedländer, Saul, 2009: Gli anni dello sterminio, cit., str. 165–166.

19 V Belzecu, kjer je bilo usmrčenih 550.000 Judov in Judinj, je delovalo uničevalno taborišče do konca 1942, Sobibor je ostal dejaven do jeseni 1943, v Treblinki je uničevalna dejavnost prenehala poleti 1943.

20 Bauman, Zygmunt 2006: Moderna in holokavst. Ljubljana: Claritas, str. 185–231.

21 Améry, Jean 1999: At the Mind's Limits, London: Granta Publications, str. 24 in str. 30.

22 Levi, Primo 2003: Potopljeni in rešeni. Ljubljana: Studia humanitatis, str. 17–26.

Novost nemškega uničevalnega sistema po Raulu Hilbergu ni bila v množičnem pobijanju, niti ne v samem taborišču ali v namestitvi uničevalnega stroja, temveč v povezavi koncentracijskega taborišča s plinsko celico.²³

Po letu 1939, ko so nemške oblasti deportirale milijone oseb v nemška taborišča, je bil njihov glavni namen izkoristiti delovno silo sovražnikov Hitlerjeve Nemčije. Končni cilj deportacij nemških ter vseh drugih evropskih Judov in Judinj pa je bilo njihovo uničenje. Himmler je 6. oktobra 1943 nemškemu generalom, zbranim v Posnu, povedal, da je usmrtitev judovskih žensk in otrok neogibna zato, »da se ne bi lahko maščevali nad našimi otroki ali vnuki. Treba je bilo sprejeti težko odločitev, da bo to ljudstvo izginilo z obličja Zemlje«. Goebbels, ki se je srečanja udeležil, je tri dni za tem zabeležil v svojem dnevniku, da namerava Himmler rešiti judovsko vprašanje do konca leta: »Predlaga najbolj težko in radikalno rešitev: iztrebiti radikalno Jude [Kind und Kegel]. Zagotovo je rešitev logična, čeprav brutalna. Moramo prevzeti odgovornost, da rešimo to vprašanje v našem času. Prihodnje generacije ne bodo pristopile k problemu s pogumom in gorečnostjo, ki sta nam lastna.«²⁴

Šlo je za tisto vneto, ki so jo nacisti kazali pri deportiranju Judov in Judinj tudi v okoljih, ki sami deportaciji niso bila posebej naklonjena, kot na primer na Nizozemskem, ali pa v okoljih, ki je zaradi bližajočega se konca vojne niso hotela izpeljati. Na Madžarskem je Hitlerjev zaveznik Horthy kolebal, zato pa so bili toliko bolj učinkoviti nacisti, ko so pod Eichmannovim vodstvom izpeljali deportacijo 438.000 madžarskih Judov in Judinj v Auschwitz. Maja 1944 je v Auschwitzu ob krematorijskih pečeh v posebnih skupinah delalo v dveh izmenah 878 deportirancev. Brez prestanka so polnili štiri krematorijske peči, ki so sežigale do 4400 trupel dnevno. Po prihodu madžarskih Judov, med katerimi ne gre pozabiti na skupino 367 deportiranih Judov in Judinj iz Prekmurja, od katerih jih je preživel samo 25, je bilo maja in junija 1944 ubitih do 10.000 oseb dnevno.

Po izračunih Raula Hilberga, ki temeljijo na večdesetletnem preučevanju nacističnega dokumentarnega gradiva, je število judovskih žrtev glede na vzrok njihove smrti naslednje: več kot 800.000 jih je umrlo v getih, 1.300.000 so jih pobili pripadniki *Einsatzgruppen* in pripadniki drugih kolaboracionističnih enot. 2.700.000 jih je umrlo v uničevalnih taboriščih, 300.000 v ostalih koncentracijskih taboriščih, 1 milijon v samem Auschwitzu.²⁵

Dogajanja zlasti na Poljskem, ob Baltiku in v Ukrajini, pa tudi v Franciji, na Hrvaškem in drugod po Evropi potrjujejo, da judovskega iztrebljanja ne moremo obravnavati kot izključno nemškega pojava, kajti njegovo udejanjanje je bilo odvisno tudi od sodelovanja krajevnih oblasti in kolaboracionističnih vlad, pa tudi od same pasivnosti judovskega prebivalstva. Dejstvo je, da nobena socialna skupina, noben poklicni ceh, nobena Cerkev ni stopila v bran preganjenega judovskega prebivalstva. Mnogi pa so se medtem okoristili z razlastitvijo judovskega premoženja. Če je vse do leta 1943 ali prvih mesecev leta 1944 za večino ostajal neznan cilj deportacij Judov iz Zahodne Evrope, Skandinavije in Balkana, pa je bila končna postaja nemških in vzhodnih Judov znana mnogim. Pred koncem 1942 in najkasneje na začetku 1943 se je velik del nemškega, ukrajinskega, poljskega, beloruskega in baltiškega prebivalstva seznanil s tragično usodo judovskega prebivalstva, tako kot so za njo zvedeli v Švici, Veliki Britaniji in ZDA. Švedska vlada in njeni veleposlaniki so bili med redkimi, ki so se postavili po robu nacistični protijudovski politiki in so konkretno prispevali k reševanju danske judovske skupnosti, norveških Judov in tudi posameznikov v drugih evropskih državah.

ŠO'AH ALI HOLOKAVST?

Čeprav je malo katera tema sodobnega zgodovinopisja tako podrobno razčlenjena kot nacistično uničenje Judov in Judinj (samo bibliografija o Auschwitzu šteje več kot 10.000 naslovov!), še vedno ne moremo trditi, da so vsa interpretativna vprašanja, ki zadevajo uničenje evropskega judovstva, v celoti izčrpana. Mnenja se krešajo že ob njegovem poimenovanju. Izraza iztrebljanje in »končna rešitev« (*Endlösung*), ki sta bila v rabi v povojnih letih, sta od poznih sedemdesetih let najprej prepustila mesto genocidu in holokavstu. Od devetdesetih let naprej pa se uveljavlja raba izraza *šo'ah*.

Poljski jurist judovskega porekla Raphaël Lemkin je že leta 1944 opozoril na potrebo po natančni pravni opredelitvi množičnih usmrtitev, ki so se takrat odvijale na evropskih tleh in ki jih je sam preučil tudi na armenskem primeru, zato da bi njihovi storilci ne ostali nekažnovani. Lemkin je termin genocid oblikoval iz besede *ghénos*, v grščini plemen, rasa in latinske besede *caede*, ki pomeni usmrtitev, uničenje. 11. decembra je 1946 je Generalna skupščina OZN s

23 Hilberg, Raul 1985: *The Destruction of the European Jews*. New York – London: Holmes & Meier Publishers; citirano po italijanski izdaji iz 1995: *La distruzione degli Ebrei d'Europa*. Torino: Giulio Einaudi, str. 941.

24 Friedländer, Saul 2009: *Gli anni dello sterminio*, cit., str. 635–636.

25 Po podatkih Institut of Jewish Affairs iz New Yorka (junij 1945) je bilo usmrčenih 5.659.600 do 5.673.100 Judov, od teh 1.250.000 znotraj sovjetskih meja. Po izračunu svetovnega judovskega kongresa iz leta 1946 pa znaša število pobitih Judov 5.978.000. Tudi po poznejših ocenah se število judovskih žrtev giblje med 5 in 6 milijoni.

posebno resolucijo 96 opredelila genocid kot zanikanje pravice do življenja celotne nacionalne, etnične, rasne ali verske skupnosti. Zaradi posega Sovjetske zveze je iz opredelitve genocida izostalo načrtno pobijanje političnih skupin, saj bi z njegovo vključitvijo lahko prišlo do razglasitve množičnih smrti ukrajinskih kulakov leta 1932 za genocidno dejanje.²⁶

Ker je bila konvencija o preprečevanju in preganjanju genocida sprejeta 9. decembra 1948, so na nürnberškem procesu od novembra 1945 do oktobra 1946 sodili nacističnemu vrhu le zaradi zločinov proti miru (*jus ad bellum*) in vojnih zločinov (*jus in bello*). Vprašanje judovskega iztrebljanja ni bilo deležno specifične obravnave. Šele leta 1961, ko je v Jeruzalemu stopil pred izraelsko sodišče Adolf Eichmann, nekdanji nacistični »specialist« za deportacijo judovskega prebivalstva v uničevalna taborišča, se je dogodil »Nürnberg judovskega ljudstva«. Izraelske oblasti so Eichmanna obsodile na smrt zaradi zločinov proti človeštvu.²⁷

Za udomačitev termina holokavst je poskrbela istoimenska ameriška televizijska nadaljevanka, posneta konec sedemdesetih let po romanu Grealda Gerna. Beseda »holokavst« izvira iz latinske oblike *holocaustum*, ki je prevod grškega izraza *holócaustos* (v pridevniški rabi je pomenil »v celoti požgano«). V svoji izvorni rabi je beseda označevala prakso nomadskih ljudstev, ki so v znamenje zahvale in sprave bogu obredno prinašala žgalne daritve. Zasluga krščanskih cerkvenih očetov, ki so jo uporabljali predvsem, da bi z njo izrazili svoje nasprotovanje temu, kar so sami imeli za okrutne judovske obrede, je, da se je beseda prijela tudi v krščanski latinski kulturi. Toda prišla se je skupaj s slabšalnim pomenom, vsebovanim v moralni obsodbi tistega, ki ponuja žgalne daritve.²⁸

Del zgodovinopisja, ki se ukvarja s sistematičnim preučevanjem antisemitizma in množičnega uničenja Judov v času druge svetovne vojne, meni, da je holokavst politično nekorektna označitev, ker je obremenjena z zgodovinsko naplavljenno semantično dediščino kulturne diskriminacije in nestrpnosti ter zato nesprejemljiva. Proti temu poimenovanju in na njegovem mestu judovski zgodovinarji uveljavljajo prav tako večpomenski biblijski izraz *šo'ah* (uničenje, katastrofa), po katerem vse bolj posegata zgodovinopisje in mednarodna znanstvena publicistika. V svetopisemski rabi *šo'ah* pomeni božjo kazen, v sodobni rabi pa naj bi napeljeval bolj na enkratnost in neprimerljivost množične usmrtitve Judov v drugi svetovni vojni. Toda ali je *šo'ah* še del zgodovine, če ga razglasimo za dogodek, ki je v njej brez primere? Ali ne pristanemo na teološko naddoločenost zgodovine, če ga razglasimo za absolutno zlo, za *unicum*, ki se ga ne da povsem popisati in pojasniti?

Mnogi zgodovinarji, ki so se pisanja zgodovine nacističnega uničevalnega stroja in nacističnega reševanja judovskega vprašanja lotili kmalu po koncu druge svetovne vojne, niso mogli skriti zgrožene osuplosti nad sistematičnostjo in obsegom izvedbe nacističnega iztrebljanja Judov in prepričani so bili, da človekove spoznavne moči ne zadostujejo, da bi prodrli do najglobljih vzvodov nacističnega uničevalnega sistema in pojasnili njegova grozodejstva. Zato, pa tudi iz bojazni pred njihovo banalizacijo in relativizacijo, so jih raje razglasili za nekaj povsem nerazložljivega.

Čas je pokazal, da Auschwitz kot simbol vrhunca človeškega nasilja vendarle ni presegel človeškega registra in ne pomeni izstopa iz zgodovine; da ni bil stvor demonskih sil, skrivnostni pojav, ki bi ga človek ne mogel razumsko pojasniti. Natančnejša osvetlitev nacistične uničevalne politike je tako potrdila, da so v taboriščih smrti ob Judih umirali tudi Romi, duševni bolniki nemške narodnosti, homoseksualci, jehovci, vojni ujetniki, politični nasprotniki, anti-fašisti vseh narodnosti, Rusi, Poljaki, Slovenci. Posebnost Auschwitza in samega industrijskega iztrebljanja Judov in Judinj je treba povezovati s poskusom biološkega preoblikovanja človeštva in sistematično težnjo po dokončnemu uničenju evropskega judovstva.

Novum nacističnega *Endlösung* je v obsodbi na smrt, ki jo je judovstvu v celoti izrekla nacistična Nemčija, in v skrajnih sredstvih, ki so jih nacistične oblasti bile pripravljene uporabiti za doseg svojega cilja. Nikoli prej ni moderna država z avtoriteto svojih voditeljev odredila popolnega uničenja nekega ljudstva, vključno z ostarelimi, ženskami, otroki, novorojenčki, in za uresničitev te odločitve uporabila vsa razpoložljiva sredstva. Če so v Buchenwaldu, znamenitem nemškem koncentracijskem taborišču in v sovjetskem lagerju Kolyma, taboriščniki umirali zaradi lakote, neživiljenjskih razmer, suženjskega dela, eksekucij, je bila večina v Auschwitz pripeljanih Judov, otrok in ostarelih, moških in žensk, poslana neposredno v smrt, v plinsko celico in krematorij.

Prelomnost nacističnega organiziranega pokola evropskih Judov je v brezprizivni smrtni obsodbi, ki jo je nacizem izrekel slehernemu Judu, tudi tistemu, ki se je odpovedal svojim korreninam in je zapustil vero svojih očetov. Drugim sovražnikom Nemčije nacisti niso naklonili

²⁶ Več o genocidih 20. stoletja: Laban Hinton, Alexander, Lewis O'Neil Kevin (ur.) 2009: *Genocide. Truth, Memory, and Representation*. Durham – London: Duke University Press.

²⁷ Več v Arendt, Hannah 2007: *Eichmann in Jerusalem*. cit.

²⁸ Verginella, Marta 2000: *Zgodovina žrtev in krvnikov*. V: Benz, Wolfgang: *Holokavst*, cit., str. 123–124; Agamben, Giorgio 2005: *Kar ostaja od Auschwitza*. Arhiv in priča. Ljubljana: Založba ZRC, str. 23–25.

tako nepreklicne smrtne obsodbe, ne Rusom, ne Poljakom, ne Slovencem, ne jehovcem, ne komunistom, čeprav jih je Hitler v knjigi *Moj boj* (1923) postavil ob bok judovskemu prebivalstvu.²⁹

POVZETEK

Tega, kar se je zgodilo z judovskim prebivalstvom v času vojne v Nemčiji in drugod po Evropi, ne moremo razumeti, če pojava ne povežemo s predvojnimi stopnjevanjem nestrpnosti do judovskega prebivalstva, z nacističnimi izgredi in in s postopno segregacijo judovskega prebivalstva. Nacistični zakoni iz leta 1933 so postali temelj za nadaljnjo izločitev judovskega prebivalstva iz posameznih delov nemške družbe, njegovo getoizacijo in deportacijo v uničevalna taborišča, ki so po letu 1941 začela delovati na zasedenih območjih Poljske. Prehod od selektivne k sistematični usmrtitvi se je zgodil po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, ko so žrtve nacističnega nasilja postale vse kategorije judovskega prebivalstva, tako odrasli kot otroci, moški in ženske, zdravi in bolni.

Po izračunih Raula Hilberga, ki temeljijo na večdesetletnem preučevanju nacističnega dokumentarnega gradiva, je število judovskih žrtev glede na vzrok njihove smrti naslednje: več kot 800.000 jih je umrlo v getih, 1.300.000 so jih pobili pripadniki Einsatzgruppen in pripadniki drugih kolaboracionističnih enot, 2.700.000 jih je umrlo v uničevalnih taboriščih, 300.000 v ostalih koncentracijskih taboriščih, 1 milijon v samem Auschwitzu.

²⁹ Statistika pobitih sovjetskih vojnih ujetnikov se giblje med dvema in tremi milijoni. Poljakov nejudovskega porekla je bilo usmrčenih od 1,8 do 2 milijona, Romov in Sintijev od 220.000 do 500.000, prostozidarjev od 80.000 do 200.000, homoseksualcev od 5000 do 15.000, jehovcev od 2500 do 5000, političnih nasprotnikov od 1 do 1,5 milijona, Slovanov od 1 do 2,5 milijona, prizadetih in duševno bolnih od 200.000 do 250.000. Skupno število žrtev nacizma in nacističnih kolaborantov, če vključimo še 5,9 milijona Judov, se giblje med 12,25 in 17,37 milijona žrtev. Več Ryan, Donna F., Schuchman, S. John, 2002: *Deaf People in Hitler's Europe*. Washington: Galaiudet University Press, 2002; Berenbaum, Micheal 1993: *The World Must Know*. Boston: Little, Brown.

Lorieta Pečoler, Osnovna šola Koseze, Ljubljana

HOLOKAVST PRI POUKU ZGODOVINE, DRŽAVLJANSKE IN DOMOVINSKE VZGOJE TER ETIKE

Obravnavanje holokavsta pri pouku ne pomeni samo, da se obsodi nacistične zločine in se spomni na več milijonov žrtev nacistične »končne rešitve«, ampak tudi, da se obsodi vsakršno odklonilno, izključujoče ali sovražno obravnavanje posameznika ali skupine na temelju rase, narodnosti, vere, spolne usmerjenosti, družbenega položaja ali političnega prepričanja. Zato tej temi pri pouku posvečam veliko pozornosti.

Da lahko temo učenci čim bolj usvojijo in ozavestijo, je ne obravnam le pri učnih urah zgodovine, ampak jo združim s predmetom državljanska in domovinska vzgoja ter etika (DDE) v 7. in 8. razredu, ki ga poučujem poleg zgodovine.

Pri takšnem medpredmetnem povezovanju se učencem snov lahko poda bolj primerjalno ter povezano in iz različnih vidikov, znanje pa je bolj povezano in celostno. Tak pristop učenec omogoča, da lahko vse informacije ki jih dobijo, povežejo v smiselno celoto in da jih lažje razumejo, osmislijo in konkretizirajo v našem vsakdanjiku.

V sedmem razredu učenci podrobno spoznajo Deklaracijo o človekovih pravicah in Konvencijo o otrokovih pravicah. Tako se srečajo z raznimi kršitvami človekovih pravic. Že pri tej učni snovi najpogosteje omenjajo holokavst kot primer kršenja človekovih pravic. V osmem razredu pri DDE pa temo holokavsta podrobno obravnavamo v sklopu poglavja Vprašanja demokracije. Obravnavanje te učne snovi poteka v povezavi z učnim sklopom iz zgodovine za 9. razred Trpljenje civilnega prebivalstva med drugo svetovno vojno in holokavst. Učenci tako v 9. razredu pri zgodovini pri obravnavanju te teme svoje predhodno znanje iz prejšnjih let samo še poglobijo, in sicer tako da pripravijo obeležitev dneva spomina na žrtve holokavsta. Splošni cilji predmeta DDE v 7. in 8. razredu osnovne šole so usmerjeni predvsem v razvijanje socialnih in državljskih kompetenc, zato se mi zdi poučevanje o holokavstu pri tem predmetu skupaj z zgodovino smiselno.

Holokavst pomeni kršenje temeljnih človekovih pravic, prav pri DDE pa se najbolj in največkrat dotaknemo posameznih členov Deklaracije o človekovih pravicah, ki se nanašajo na to problematiko. Prav tako se pri tem predmetu najbolj dotaknemo našega vsakdanjega življenja (kako dejansko je, kako živimo ...), tako da učenci na ta način najlažje osmislijo in razumejo, kaj je prav in kaj ne in zakaj je pomembno biti aktiven državljan, da se takšno kršenje človekovih pravic ne bi nikoli več ponovilo.

Izhajam iz priporočila, da je najpomembnejše pravilo pri poučevanju človekovih pravic aktivnost in vpletenost vseh učencev v učni proces. Učitelj učencem ponudi priložnosti, v katerih postanejo aktivni udeleženci učenja in udejanjanja človekovih pravic. Metodologija izkustvenega učenja temelji na učnem ciklu s petimi stopnjami: izkušnje, poročanje, refleksija, posplošitev in uporaba naučenega.¹

OBRAVNAVA UČNE SNOVI

Obravnavo in povezovanje te učne snovi sta načrtovana medpredmetno. Ker poučujem oba predmeta, si delo olajšam tako, da zaprosim za preureditev urnika tako, da imam v istem dnevu na urniku v sedmih in osmih razredih tako zgodovino kot DDE. Tako lahko načrtujem in izvedem »dvojne učne ure« posameznega predmeta.

Za obravnavanje te učne snovi je na voljo zelo veliko različnih zgodovinskih virov: pisni, slikovni, avdiovizualni ..., pa tudi pričanja še živečih očitvcev. Zelo dobrodošla je spletna stran muzeja holokavsta v Izraelu Yad Vashem. Prav tako imajo učenci o tej temi že nekaj predznanja

¹Povzeto in prirejeno po: Brandner, Patricija idr. (2005): Kompas, priročnik za učenje mladih o človekovih pravicah. Ljubljana: DZS, str. 38.

na temelju različnih filmov, zlasti o drugi svetovni vojni, v zadnjih letih pa tudi zaradi obeleževanja svetovnega dneva spomina na žrtve holokavsta. Tudi sama pri obravnavi uporabljam veliko različnih zgodovinskih virov, trudim se, da je čim več avtentičnih. Prav zato uporabljam spletno stran izraelskega muzeja Yad Vashem, kjer je na enem mestu zbranega največ dokumentiranega avtentičnega gradiva od slikovnega pa vse do videozapisov preživelih. Zelo dobrodošli pa so tudi priročniki in didaktični pripomočki, ki jih je izdal že omenjeni muzej. Pri obilici gradiva, ki je na voljo, sem pri obravnavi učne snovi pozorna, da ni obravnavana le na čustveni ravni ter da vse skupine, ki so bile vpletene v holokavst, niso obravnavane stereotipno. Z vidika človekovih pravic je pomembno tudi, da se snov aktualizira, zato učenci tudi sami poiščejo primere kršenja človekovih pravic na podlagi rase, naroda in veroizpovedi.

V tematiko človekovih pravic uvedem učence že v sedmem razredu, in sicer pri poglavju Življenje v skupnosti – narod, država, ko se z njimi začnem pogovarjati o človekovih pravicah. Učenci samostojno rešijo vajo – delovni list ALI MORDA POZNAŠ, kjer se vprašanja nanašajo na različne kršitve človekovih pravic. Vaja je tudi dobra iztočnica za ugotavljanje njihovega predznanja, da se potem snov lažje nadgrajuje in poglobi.

Človekove pravice ostajajo rdeča nit pri DDE tudi v osmem razredu. Najbolj so v ospredju pri poglavju Vprašanja demokracije. Tu se vprašanje holokavsta obravnava kot primer kršenja človekovih pravic. Učenci prav tako spoznajo bistvene značilnosti totalitarnih režimov. Na ta način se navežem na delo pri zgodovini v devetem razredu pri poglavju Svet med svetovnima vojnama – kriza demokracije, saj učenci že imajo temelj, ki ga nadgradimo (na ta način se da pridobiti tudi nekaj ur, ki jih po navadi v devetem razredu »primanjkuje«).

Holokavst učenci spoznajo s pomočjo filma Pianist (Schindlerjev seznam je za osmošolce po mojih izkušnjah še pretežak). Primerna filma sta tudi Življenje je lepo in Deček v črtasti pižami. Zaradi »dvojnih ur« si učenci film ogledajo v celoti, vmes se pri posameznih delih ustavimo in jih predebatiramo. Ob tem učenci rešujejo tudi delovni list in tako to temo poglobijo. Poglavje se smiselno sklene s tem, da učenci usvojijo temeljne pojme demokracije, preizkusijo, kako demokracija deluje v vsakdanji praksi in kakšno vlogo ima pri tem posameznik kot aktivni državljani, ki ima lahko med drugim tudi to možnost, da takšna dejanja, kot so holokavst in seveda tudi druge oblike negativnega obravnavanja posameznika, zavrne. Tako učenci za konec v obliki igre vlog izpeljejo še volitve (podobno kot potekajo parlamentarne volitve). Razdeljeni so v skupine oz. »politične stranke«. Število skupin je odvisno od števila učencev v razredu, navadno se oblikuje štiri ali pet skupin, vsako skupino pa sestavlja od štiri do pet učencev. Člani posameznih skupin pripravijo volilni program in o njem tudi razpravljajo. Prav tako pripravijo vabila za volitve, volilni seznam, osebni prostor za volitve in »identifikacijski karton« oz. osebno izkaznico. Na koncu se vsi udeležijo volitev, preštejejo glasove in razglasijo zmagovalca. Ker se točke volinega programa nanašajo na delo in življenje v šoli, katerega del so, na ta način lažje dojamajo in razumejo, kaj pomeni biti aktivni državljani oz. aktivni član šole. Točke programa so vedno sestavljene tako, da lahko s svojimi predlogi in konkretnimi izboljšavami pripomorejo k še boljšemu počutju. Njihovi najboljši predlogi so posredovani tudi vodstvu šole in učiteljskemu zboru. Ker pa so bili njihovi predlogi že uporabljeni za naše dneve odprtih vrat in so pri izpeljavi tudi aktivno sodelovali, so lahko tudi resnično spoznali, kako lahko kot aktivni državljani oz. aktivni člani šole sodelujejo pri urejanju skupnih, javnih zadev, ki so pomembne za nas vse.

Eden od volilnih programov je bil sestavljen iz naslednjih točk:

- skrb za čistočo na šoli in njeni okolici,
- zbiranje sredstev za končni izlet v 9. razredu,
- kako izvesti dejavnosti v okviru šolskega projekta »Življenje je lepo« in
- šolske uniforme – da ali ne (zadnja točka je po izboru učencev).

V devetem razredu se holokavst obravnava pri učnem sklopu Zakaj se je zgodil holokavst. Učenci naredijo sintezo vsega predhodnega znanja, ki so ga pridobili v treh letih. Ob dnevu spomina na žrtve holokavsta uredijo t. i. kotiček – razstavo na temo holokavsta, izdelajo elektronske prosojnice na to temo, prav tako pa zapišejo refleksijo o njihovem odnosu do tega pojava oz. kakšno sporočilo nosi takšno kršenje človekovih pravic.

Razstava je na ogled vsem obiskovalcem šole, učenci 6. razreda in tretjega triletja zgodovine pa imajo ob dnevu spomina na žrtve holokavsta tudi vodeni ogled po »kotičku« in na ta način obeležijo spominski dan.

Pri izvedbi naloge sodelujejo tudi učenci izbirnega predmeta vzgoja za medije, ki vsako leto ob dnevu spomina na žrtve holokavsta pripravijo radijsko oddajo in napišejo prispevek za šolsko spletno stran.

NAČRTOVANJE UČNEGA SKLOPA:

Učni temi iz učnih načrtov za zgodovino (9. razred) in DDE (8. razred): ŽIVLJENJE V SKUPNOSTI, VPRAŠANJA DEMOKRACIJE IN DRUGA SVETOVNA VOJNA
Učni sklop: Holokavst in človekove pravice
Operativna cilja iz učnega načrta za DDE, str. 11 in 27. Učenec/učenka: – razume pomen strpnosti (tolerance) med pripadniki različnih narodnosti,   – primerja demokracijo z nedemokracijskimi političnimi sistemi.   Operativni cilj iz učnega načrta za zgodovino, str. 31. Učenec/učenka: ob ilustrativnem gradivu opiše značilnosti in posledice totalne vojne.
Operativni cilji. Učenec/učenka: – argumentira, zakaj je potrebno sodelovanje med narodi in upoštevanje njihove kulture,   – razmisli in opredeli, kaj pomeni biti človek v smislu humanega delovanja,   – ob zgodovinskem viru našteje najpomembnejše človekove in otrokove pravice,   – utemelji njihov pomen za strpno in demokratično družbo,   – opiše razlike med nedemokracijskimi in demokratičnimi državami in jih našteje,   – na konkretnih primerih opiše značilnosti nedemokracijskih sistemov in v njih poišče primere kršenja človekovih pravic,   – uvede in vživi se v praktično uporabo načel družbenega sožitja: pravičnost, humanost, solidarnost, strpnost,   – našteje človekove pravice, ki so temelj demokracije,   – ob slikovnem gradivu, literarnih besedilih in drugih zgodovinskih virih samostojno poišče podatke in dokaze, kako so nacistične oblasti postopoma uvajale uredbe in odločbe o genocidu nad judovskim in romskim prebivalstvom,   – opiše načine, s katerimi so nacisti izvajali holokavst,   – razloži razvoj in potek dogodkov, ki so v Nemčiji pripeljali do holokavsta.
Ključni koncepti teme: – kršenje človekovih pravic,   – značilnosti totalitarnih režimov,   – značilnosti demokracije,   – aktivno državljanstvo za udeležanje človekovih pravic,   – pomen strpnosti za medkulturno sožitje.   Temeljni zgodovinski koncepti – človekove pravice, demokracija, totalitarni sistemi. Koncepti, ki izhajajo iz narave zgodovinske vede – dokazi na temelju zgod. virov, interpretacija.
Učne oblike: – netradicionalna frontalna,   – tradicionalna skupinska,   – individualna (domača naloga).
Učne metode: – razlaga,   – pogovor/debata,   – demonstracija,   – izkustveno učenje (igra vlog),   – delo s pisnim in slikovnim gradivom,   – delo z IKT.

Didaktični pristopi: – učno-ciljni in razvojno procesni pristop,   – kurikularne povezave,   – aktivne učne oblike (sodelovalno učenje, skupinsko in individualno delo),   – aktivne učne metode (diskusija, debata, igra vlog),   – avtentični pouk (raziskovanje s pomočjo različnih virov, zapis bistva),   – uporaba računalnika in interaktivne table.
Motivacijske tehnike: – viharjenje idej, zapisovanje misli.
Učna načela: – nazornost,   – sistematičnost,   – aktualizacija,   – vzgojnost,   – individualizacija,   – socializacija.
Medpredmetna povezava: – DDE,   – vzgoja za medije.
Ključne kompetence: – sporazumevanje v materinem jeziku,   – učenje učenja,   – socialne in državljanske kompetence.
Spretnosti: – predstavljivost,   – analiziraje dogajanja,   – vzročno mišljenje,   – ugotavljanje vloge posameznika,   – vživljanje v posameznike,   – spretnost argumentiranja oz. utemeljevanja,   – uporaba pridobljenega znanja v novih ali drugačnih okoliščinah.

POTEK UČNIH UR

Glede na to, da je obravnavanje učne snovi izpeljano medpredmetno, je predvidenih od 10 do 12 učnih ur, odvisno tudi od tega, za kateri film se odločimo. Razporeditev učnih ur je naslednja:

- 4 ure: ogled filma in analiza s pomočjo delovnega lista,
- 2 uri: totalitarni sistemi in ureditve,
- 2 uri: značilnosti demokracije in priprava na volitve,
- 2 uri: izpeljava volitev,
- 1 ura: priprave za izpeljavo na dan spomina na žrtve holokavsta.

Dejavnosti učitelja	Dejavnosti učenca
Uvodna motivacija Ogled SLIKE 1: – Slika preživelih Judov ob koncu vojne leta 1945. – morebitna dodatna motivacijska vprašanja: > Kdo je sliki, po čem to sklepaš? > Kdaj je bila posneta? > Kateri zgodovinski dogodek prikazuje? Obravnava snovi: a) holokavst: – Ogled filma Pianist po resničnih dogodkih. – Učencem predstavim življenjsko zgodbo Wladysława Szpilmana, po katerem je film posnet. Pianista je kruto in nepojmljivo tragično zaznamovalo dejstvo, da se je kot Jud znašel v najbolj krutih okoliščinah, in samo neuničljivi volji do življenja in dobroti peščice Poljakov se lahko zahvali, da je preživel nacistično okupacijo Poljske in varšavski geto. – Sprotne razlage in debate med ogledom filma, da učenci razumejo vsebino in rdečo nit filma: > kršenje človekovih pravic v povezavi s holokavstom, > dogodki in elementi filma, ki prikazujejo totalitarizem (oblika nedemokratskega vladanja). – Po končanem ogledu filma vodim debato na temo filma s pomočjo vprašanj na delovnem listu. Povzemanje učne snovi: – Bistvo holokavsta; zakaj mora biti v spomin in opomin še danes. – Temeljne značilnosti režima, ki so ga izvajali nacisti. Zaključek učnih ur Ogled SLIKE 2: – Slika preživelih, ki so nasmejani. b) totalitarni režimi: – Obravnava značilnosti totalitarnih režimov. – Izhodiščna vprašanja in slikovno gradivo so pripravljena na elektronski prosojnici: > osnovne značilnosti: kdo ima pravico vladanja, kdo odloča o pomembnih državnih zadevah, vloga posameznika v takšni družbi, pomen nadzora in propagande, > katere človekove pravice so kršene, > politični zaporniki in oporečniki v takšnih sistemih (Nelson Mandela, Jože Pučnik), > znani voditelji – diktatorji v totalitarnih družbah nekoč in danes. c) Dan spomina na žrtve holokavsta: – navodila za pripravo koticke – vsebine, ki morajo biti obravnavane: > holokavst, > kaj je dan spomina na žrtve holokavsta. Navodila dobijo učenci na začetku januarja, da imajo dovolj časa za pripravo.	Uvodna motivacija (viharjenje idej, uporaba preteklega znanja): – Učenci opišejo sliko in ponovijo, katera skupina ljudi je bila med drugo svetovno vojno najbolj preganjana. S pomočjo predznanja na kratko naštejejo in opišejo, kako so ravnali z njimi. – S pomočjo Deklaracije o človekovih pravicah pojasnijo, katera temeljna človekova pravica jim je bila kršena. Obravnava učne snovi: – Učenci si ogledajo film. – S pomočjo delovnih listov VIDEOFILM PIANIST in POVZETEK SPLOŠNE DEKLARACIJE O ČLOVEKOVH PRVICAH, ki ju rešujejo že med ogledom filma, opisujejo in so osredotočeni na: a) značilnosti totalitarnega sistema, b) katere človekove pravice so bile kršene, c) vsakdanjik Judov v getu in značilnosti geta, d) usode posameznikov, e) pomen solidarnosti in pomoči žrtvam preganjanja (»pravičniki«), f) sporočilo filma, g) njihovi občutki. – Sprotna mnenja in debate učencev. – Povzetek bistva filma: > debata s pomočjo iztočnic na delovnem listu. – Pregled zapisov na delovnih listih in morebitno dopolnjevanje. – Zapis njihovih sporočil ob ogledu filma. – Analizirajo, zakaj so preživeli Judi nasmejani. – Argumentirajo, ali so Judje kljub tragediji, ki so jo doživeli in preživeli, ohranili vero v življenje. – Utemeljujejo, zakaj je bilo to pomembno. – Učenci najprej ponovijo temeljne človekove pravice, ki so neodtujljive in priznane vsem. – Hkrati s tem ponovijo tiste skupine, narode, rase, katerim človekove pravice v zgodovini niso bile priznane. Naštevajo pa tudi primere iz sedanjosti. – S pomočjo predhodnega znanja, predvsem iz filma Pianist učenci naštevajo značilnosti totalitarnih režimov. – Sprotno reševanje delovnega lista TOTALITARNI SISTEMI. – Debata učencev na dane iztočnice. – Naštevajo najbolj znane politične zapornike in oporečnike ter njihove življenjske zgodbe. – Učenci devetega razreda z znanjem, ki so ga pridobili v osmem razredu pri DDE in v devetem razredu pri zgodovini, pripravijo koticke na temo holokavsta po lastni presoji. Domača naloga: – Zapis njihovega mnenja glede ravnanja z Judi in genocida nasploh; zakaj mora biti holokavst spomin in opomin nam vsem. – Današnji primeri genocidov in kršenja človekovih pravic.

Na dan spomina na žrtve holokavsta, 27. januarja, si učenci pri učnih urah zgodovine ogledajo kratek film o holokavstu² (DVD Raziskujem preteklost) in pričevanje Juda Yaakova Hollanderja,³ ki je kot trinajstletni fant preživel holokavst. Ker je pričevanje podnaslovljeno v angleščini, se učencem, ki ne razumejo, pripravi prevod. O njegovi zgodbi in zanj najbolj presrečljivem dogodku se tudi pogovorimo.

NEKAJ MISLI UČENCEV OB DNEVU SPOMINA NA ŽRTVE HOLOKAVSTA

- Naj se kaj takšnega nikoli več ne zgodi!
- To je bilo najbolj nečloveško dejanje v vsej človeški zgodovini. Tega, kar so preživeli Judi, si sploh ne morem predstavljati. Zato je pomembno, da se ta dan obeležuje z vsemi častmi.
- Če bi živel v tedanjem času, bi se na vse načine trudil, da bi lahko preprečil holokavst!
- Ostala sem brez besed, vendar se iz te tragedije nismo ničesar naučili. Še vedno pobijajo nedolžne ljudi, še vedno obstajajo taborišča in prisilno delo ...
- Judi so bili oropanih vseh človekovih pravic, in to samo zaradi neumne in nečloveške ideologije.
- Truditi se moramo in na vsak način preprečiti, da bi lahko še kdor koli prišel do takšne moči in da bi počel takšne stvari, kot je holokavst.

SKLEP

Holokavst se vsakega učenca dotakne na svoj način, nihče pa ob tem ne ostane ravnodušen. Še vedno je velik opomin človeštvu, še posebej zato, ker še vedno obstajajo različne oblike diskriminacije in rasizma.

Je pa holokavst tudi dobra iztočnica za to, da učenci dobijo izkušnjo, zakaj so človekove pravice pomembne in zakaj je treba verjeti v dostojanstvo in vrednost človekove osebnosti ne glede na vero, narodnost ali raso.

VIRI IN LETARATURA

Brandner, Patricija idr. (2005): Kompas, priročnik za učenje mladih o človekovih pravicah. Ljubljana: DZS.

Film Pianist (2002), Roman Polanski, Studio Canal.

Film Deček v črtasti pižami (2008), Mark Herman, studio Miramax.

Film Življenje je lepo (1997), Roberto Benigni, studio Miramax.

Frank, Anne (2007): Dnevnik Ane Frank. Natisnjeno z do sedaj neobjavljenimi odlomki. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Justin, Janez idr. (2001): Državljska vzgoja in etika. Učbenik za sedmi razred. Ljubljana: i2.

Justin, Janez idr. (2004): Državljska vzgoja in etika. Učbenik za osmi razred. Ljubljana: i2.

Prvi koraki (1999): Didaktični priročnik za poučevanje človekovih pravic. Ljubljana: Amnesty International.

Trškan, Danijela (2007): Lokalna zgodovina: učenje z odkrivanjem. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Steinfeld, Irena, (2002): How was humaly possible? A study of perpetrators and bystanders during the holocaust. Jerusalem: Yad Vashem, The international School for holocaust Studies.

Učni načrt (1999): Državljska vzgoja in etika. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Učni načrt (2000): Zgodovina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

<http://www.yadvashem.org/> , uradna spletna stran muzeja Yad Vashem (22. 2. 2010).

² Razpotnik, Jelka, Snoj, Damjan (2005): Raziskujem preteklost 9. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole. Ljubljana: Rokus, Priloga demo DVD, poglavje Druga svetovna vojna, holokavst – v opomin človeštvu.

³ <http://www.youtube.com/user/YadVashem#p/a/DB4EEE2E01DFE013/0/1PHPd67kYp0> (22. 2. 2010).

DELOVNI LISTI

DELOVNI LIST: ALI MORDA POZNAŠ ...⁴

Državo, ki krši ČP	
Skupino ljudi, ki so jo v preteklosti preganjali	
Državo, v kateri ljudje nimajo/niso imeli pravic zaradi svoje rase	
Državo, v kateri ljudje nimajo/niso imeli pravic zaradi svoje vere	
Državo, kjer si pravice različnih skupin nasprotujejo	
Organizacijo, ki se bori za ČP	
Film ali knjigo, ki govori o ČP	
Državo, v kateri ljudi mučijo	
Državo, v kateri se je položaj ljudi izboljšal	
Državo, iz katere se ljudje ne smejo izseliti	
Osebo, ki se bori za ČP	
Pravico, ki je ženskam včasih zanikana	
Pravico, ki bi jo morali imeti vsi otroci	
Ljudstvo, ki mu ne dovolijo, da bi postalo narod	
ČP, ki je zanikana ljudem v Sloveniji	
Svojo pravico, ki ti je nikoli nihče ni kršil	
Kršitev ČP, s katero imaš osebne izkušnje	

⁴ Prirejeno po: Prvi koraki (1999): Prvi koraki. Didaktični priročnik za poučevanje človekovih pravic. Ljubljana: Amnesty International.

DELOVNI LIST: POVZETEK SPLOŠNE DEKLARACIJE O ČLOVEKOVIH PRAVICAH⁵

1. Vsi ljudje so svobodni in z vsemi se mora enako ravnati.
2. Vsi ljudje so enaki ne glede na barvo kože, spol, vero, jezik in druge okoliščine.
3. Vsakdo ima pravico do življenja, do prostosti in do varnosti.
4. Nihče nima pravice s teboj ravnati kot s sužnjem niti nimaš ti pravice kogar koli zaslužniti.
5. Nihče te nima pravice raniti ali mučiti.
6. Zakon mora obravnavati vse ljudi enako.
7. Pred zakonom in pred sodiščem so vsi enaki.
8. V primeru nespoštovanja pravic ima vsakdo pravico do pravne pomoči.
9. Nihče ne sme biti po krivem zaprt ali izgnan iz svoje države.
10. Vsakdo ima pravico do poštenega in javnega sodnega procesa.
11. Vsakdo velja za nedolžnega, dokler ni spoznan za krivega.
12. Vsakdo ima pravico zaprositi za pomoč v primeru, ko mu želi nekdo škodovati, toda nihče ne sme vstopiti tvoj dom, odpirati tvojih pisem ali nadlegovati tebe in tvoje družine brez utemeljenega razloga.
13. Vsakdo ima pravico potovati po lastnih željah.
14. Vsakdo ima pravico oditi v drugo državo in zaprositi za zaščito v primeru preganjanja ali nevarnosti preganjanja.
15. Vsakdo ima pravico do državljanstva. Nihče nima pravice komur koli, ki si to želi, preprečiti spremembe državljanstva.
16. Vsakdo ima pravico do sklenitve zakonske zveze in do ustanovitve družine.
17. Vsakdo ima pravico do lastnine in do premoženja.
18. Vsakdo ima pravico do svobodne veroizpovedi v vseh pogledih in do spremembe vere, če to želi.
19. Vsakdo ima pravico izraziti svoje misli ter sprejemati in širiti informacije.
20. Vsakdo ima pravico do svobodnega in mirnega zbiranja in združevanja.
21. Vsakdo ima pravico sodelovati pri izbiri predstavnikov ali pri opravljanju javnih zadev v svoji državi.
22. Vsakdo ima pravico do socialne varnosti in do priložnosti za razvoj svojih sposobnosti.
23. Vsakdo ima pravico do dela za pošteno plačilo v varnem okolju. Vsakdo se ima pravico pridružiti sindikatu.
24. Vsakdo ima pravico do počitka in prostega časa.
25. Vsakdo ima pravico do primerne življenjske ravni in do zdravstvenega varstva v primeru bolezni.
26. Vsakdo ima pravico do izobraževanja.
27. Vsakdo ima pravico udeleževati se kulturnega življenja svoje skupnosti.
28. Vsakdo mora spoštovati »družbeni red«, ki omogoča uresničevanje pravic in svoboščin te deklaracije.
29. Vsakdo mora spoštovati pravice in svoboščine drugih, družbo in splošno blaginjo.
30. Nihče nima pravice razveljaviti katere koli pravice in svoboščine te deklaracije.

⁵ <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102> (14. 10. 2009).

DELOVNI LIST: VIDEOFILM PIANIST

Ogledali si bomo film Pianist, ki je bil posnet po resničnih dogodkih. Govori o judovskem pianistu Wladyslawu Szpilmanu, ki je živel na Poljskem. Predvsem zaradi izjemne volje do življenja in pomoči redkih Poljakov, ki jim ni bilo vseeno, kaj se z Judi dogaja, je preživel nemško okupacijo Poljske in varšavski geto.

Več o njegovem življenju si preberi na spletnih straneh:

http://www.kolosej.si/filmi/film/the_pianist/

http://en.wikipedia.org/wiki/Władysław_Szpilman

Kaj je rdeča nit oz. bistvo filma?

S pomočjo povzetka Deklaracije o človekovih pravicah izpiši, katere človekove pravice so bile Judom kršene ob okupaciji in v varšavskem getu.

S pomočjo vsebine filma opiši značilnosti režima, ki ga je izvajala nacistična Nemčija.

Kako se imenuje takšna oblika vladanja?

Kaj meniš, da je sporočilo filma?

Utemelji, zakaj morajo biti filmi na temo holokavsta v spomin in opomin vsem nam in prihodnjim rodovom.

DELOVNI LIST: TOTALITARNI SISTEMI

Kaj pomeni pojem totalitarni režim?

Na kakšen način si posameznik zagotovi oblast?

Zapiši bistvene značilnosti tega režima.

V takšnih režimih se pojavljajo tudi posamezniki ali skupine, ki kljub strogim prepovedim javno opozarjajo na kršenje človekovih pravic.

Zapiši, kdo je:

a) oporečnik:

---

b) politični zapornik:

Če poznaš takšne osebnosti, zapiši njihova imena.

Na spletnih straneh in v literaturi poišči njihove življenjepise in si izpiši bistvo!

Naštej nekaj diktatorjev iz preteklosti, pa tudi sedanjosti, ki so vladali ali vladajo v nedemokratskih družbah.

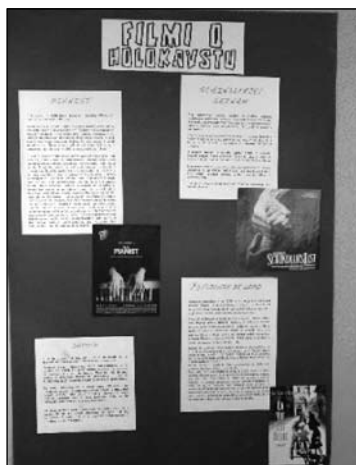

NEKAJ VTISOV IZ KOTIČKA ... (JANUAR 2009 IN 2010)

POVZETEK

Glede na analize in pogovore, ki sem jih opravila z učenci, jim je medpredmetni način poučevanja in učenja všeč, saj jim pouk popestri, učna snov se jim zdi bolj jasna in uporabna, še posebej, če so teme »življenjske«, saj se z njimi srečujejo pri vsakodnevnikih opravkih. Seveda pa tak način poučevanja od učitelja zahteva več časa za pripravo od usklajevanja učnih ciljev, iskanja primernih tem in primerov, pa vse do načrtovanja, kako ure izpeljati ter ovrednotiti.

Prav tako je učence na tak način pouka treba pripraviti, še zlasti če se učna snov o človekovih pravicah kontinuirano obravnava tri leta. Potrebna je veliko utrjevanja predvsem na konkretnih in vsakdanjih primerih, ki so učencem blizu in s katerimi se srečujejo na različne načine v vsakdanjem življenju. Ker pa se pouk z medpredmetnim povezovanjem tudi popestri, učenci v veliki večini aktivno sodelujejo, tako da je na koncu zadovoljstvo obojestransko, predvsem pa je znanje bolj poglobljeno in osmišljeno.

Suzana Cvirn Guček, Osnovna šola Savsko naselje, Ljubljana

OBELEŽITEV DNEVA SPOMINA NA ŽRTVE HOLOKAVSTA KOT MEDPREDMETNO POVEZOVANJE

UVOD

Tema holokavsta ima posebno mesto v evropski zgodovini, razprave v zvezi s spomeniki žrtvam so aktualne, vsako leto vsaj v času dneva spomina na žrtve holokavsta posvetimo nekaj misli tragični usodi ljudi, ki so izgubili življenje med drugo svetovno vojno zaradi pripadnosti narodu oz. veri. Literarna besedila s to tematiko »nudijo možnost kritičnega razmisleka o vzrokih in posledicah totalitarnih režimov, o družbeni in osebni nestrpnosti do drugih, drugačnih ljudi«. ¹ Književna besedila dajo tako konkretne podatke o osebnih izkušnjah literarnih junakov, s katerimi se lahko poistovetijo tudi mladi bralci. »V primerjavi z neliterarnimi, še posebej zgodovinskimi dokumenti o holokavstu je prednost literature o holokavstu v tem, da literarno besedilo nagovarja bralca v celoti, v njegovih čustvih, čutih in mislih.« ² Zaradi same tematike in raznolike literature in virov se je smiselno medpredmetno povezati, pri čemer so povezovalni elementi učna vsebina o holokavstu, razvijanje spretnosti in veščin dela z viri in ključni koncepti, kot so človekove pravice, totalitarna država in demokracija.

Med splošnimi cilji predmeta zgodovine v osnovni šoli je tudi spoznavanje in razvijanje razumevanja in spoštovanja različnih kultur, ver, ras in skupnosti. Učenci se seznanjajo z vlogo virov in literature pri pojasnjevanju preteklosti in se usposabljaajo za preprosto uporabo zgodovinskih kart, slikovnega gradiva in besedil. Pri tem je pomembno, da znajo besedilo prebrati in ga razumeti. Pridobivajo vrednote, pomembne za avtonomno timsko delo in za življenje v demokratični družbi (spoštovanje temeljnih človekovih pravic in dostojanstva, strpnost, odprtost, miroljubnost, poslušanje tujega mnenja in utemeljevanje svojega, medsebojno sodelovanje).

DAN SPOMINA NA ŽRTVE HOLOKAVSTA

V tednu pred spominskim dnem 27. 1. se v učnem sklopu Druga svetovna vojna začne delo pri pouku zgodovine.

Širša tema iz učnega načrta: Druga svetovna vojna (str. 30–31)
Učni sklop (zajema eno ali več učnih ur): Značilnosti nacistične in fašistične agresije
Učni problem ali ključno vprašanje (zajema eno učno uro ali le njen del): Kako je holokavst vplival na življenje judovskih skupnosti v Evropi?
Pojmi: JUDI, JUDOVSKA VERA, NACIZEM, DRUGA SVETOVNA VOJNA, KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE, HOLOKAVST, DAN SPOMINA NA HOLOKAVST, DNEVNIŠKI ZAPISI, FILM, IZRAEL, MUZEJ YAD VASHEM.
Operativni cilj iz učnega načrta (str. 31): – učenec/-ka ob ilustrativnem gradivu opiše značilnosti in posledice totalne vojne.

¹ Kač, Liljana (2005): Kako daleč je holokavst?, v: Zgodovina v šoli., letnik XIV/3–4, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 44.

² Kač: Kako daleč je holokavst?, str. 44.

Konkretizirani operativni cilji širše teme (zajemajo vsebine, spretnosti, spoznavne/miselne procese):   – učenci pojasnijo kulturo Judov in delno tudi njihovo zgodovino;   – učenci opišejo življenje judovskih skupnosti pred drugo svetovno vojno v Evropi;   – razložijo razmere druge svetovne vojne in v kontekst vojne in nacistične ideologije umestijo holokavst;   – navedejo literarna dela s to tematiko;   – poslušajo/berejo in analizirajo nekaj odlomkov Dnevnika Ane Frank;   – ogledajo si film/odlomke filma Življenje je lepo in pripovedujejo o njem;   – napišejo kratko besedilo v obliki prvoosebne izpovedi o občutjih človeka v taborišču;   – ustvarijo likovne izdelke na to temo;   – pripravijo plakat o holokavstu in razstavo likovnih izdelkov;   – na dan spomina na holokavst (27. 1.) pripravijo kratko radijsko oddajo o trpljenju taboriščnikov in holokavstu.
Standardi znanja iz učnega načrta (str. 44):   – navesti glavne vzroke in posledice druge svetovne vojne.
Pričakovani rezultati (kaj želimo, da učenci znajo, katere vrednote usvojijo, katere spretnosti obvladajo?). Učenci/-ke: – pojasnijo značilnosti judovske kulture;   – razložijo bistvo pojma holokavst in utemeljijo, zakaj pomeni enega največjih zločinov proti človeštvu;   – poiščejo dokaze in dejstva v literarnih delih (Dnevnik Ane Frank) in filmih (Življenje je lepo) z zgodovinskim ozadjem;   – pri likovni vzgoji izdelajo likovna dela na temo holokavsta in pripravijo razstavo.
Medpredmetne povezave: slovenščina, geografija, likovna vzgoja (razstava), glasbena vzgoja (šolski radio), državljanska in domovinska vzgoja ter etika.
Učbeniki, učna sredstva in didaktično gradivo: – računalnik z DVD-predvajalnikom in internetno povezavo, platno, projektor, elektronske prosojnice, film Življenje je lepo, učbenik Zgodovina 9, Dnevnik Ane Frank;   – papir, tuš, barve.
Didaktični pristopi: – učno-ciljni in procesno-razvojni pristop;   – aktivne učne oblike (skupinsko delo/delo v parih, individualno delo);   – aktivne učne metode (diskusija, igra vlog);   – diferenciacija in individualizacija pouka;   – uporaba novih tehnologij (računalnik, splet ...).
Učne oblike: tradicionalna frontalna, netradicionalna frontalna, tradicionalna skupinska/parna (delo v dvojicah), individualna (domača).

POTEK UČNEGA PROCESA

JUDOVSKÉ SKUPNOSTI V EVROPI PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Na začetku je potrebno z učenci ponoviti nekaj temeljnih dejstev o različnih verah ter jim razložiti, kaj je judovstvo, katera verstva izhajajo iz njega ... Z metodo razlage, pogovora in demonstracije je to možno narediti s PowerPoint predstavitev učitelja. Seznanijo se z judovskimi skupnostmi po vsej Evropi, z njihovim načinom življenja, različnimi poklici ... Nato učenci v skupinah/dvojicah spoznavajo življenje Judov pred drugo svetovno vojno.

Učenci se razvrstijo v skupine, vsaka od njih dobi vse ali nekaj delovnih listov. Na nalepke napišejo ime in priimek osebe z lističa, vsak učenec z lističem si na obleko prilepi ustrezno ime ter tiho prebere besedilo. Posamezni učenci se pripravijo na predstavitev izbrane osebe z lističa, prevzamejo njeno vlogo. Pri igri vlog učenec ali učenka prevzame identiteto nekoga iz preteklosti, z medosebno interakcijo prikaže realistično obnašanje v zamišljeni situaciji.³ Učenci se tako vživijo v čas pred drugo svetovno vojno.

³ Brodnik, Vilma (2001): Izkuštevno učenje in aktivno poučevanje zgodovine s pomočjo igre vlog in simulacije, v: Zgodovina v šoli, letnik X/1, str. 7.

DELOVNI LIST 1

Preberi prvi del besedila in se sošolcem predstavi kot:

Tamás Berthold Schwarz⁴

Rojen sem bil 7. julija leta 1931 v Lendavi. Moje otroštvo je bilo mirno in udobno. Živel smo na Glavni ulici 47 v Lendavi. Oče József Schwarz je bil lastnik mlina in opekarne. Mama Rozalija je sodelovala na dobrodelnih prireditvah, bila je članica Židovskega ženskega društva. Sestrica Vera se je rodila leta 1938.

Aprila leta 1944 so celo družino odpeljali v Auschwitz, vojne grozote je preživel samo Tamás Berthold, ob osvoboditvi, aprila 1945, se je vrnil v Jugoslavijo k sorodnikom. Po gimnaziji se je preselil v Budimpešto, od koder je aprila leta 1949 odšel v Izrael, postal je Yoel Shachar.

DELOVNI LIST 2

Preberi prvi del besedila in se sošolcem predstavi kot:

Erna Pogačnik (rojena Goldstein)⁵

Rodila sem se leta 1899 v Ljubljani, moja družina se je priselila z Moravske. Oče Filip je imel optiko. V prvi polovici tridesetih let smo izstopili iz judovske vere. Ob očetovi upokojitvi sem prevzela njegovo delo. Mama in mlajši brat sta umrla pred tem, drugi brat pa se je preselil na Dunaj.

Dan po napadu na Jugoslavijo se je poročila s slovenskim trgovcem Jakobom Pogačnikom, v času italijanske okupacije je z možem živela v Ljubljani, čeprav je italijanski okupator večino Judov interniral v Italijo. Tudi oče Filip je umrl naravne smrti v Ljubljani. Septembra 1944 sta bila Erna in Jakob Pogačnik v sklopu obširnih nemških aretacij aretirana še s tridesetimi preostalimi ljubljanskimi Judi. Še istega leta je umrla v taborišču Ravensbrück.

DELOVNI LIST 3

Preberi prvi del besedila in se sošolcem predstavi kot:

Robert Schacherl⁶

Rojen sem bil 12. 7. 1893 na Dunaju. Živel sem v Bratislavi na Slovaškem, v Mariboru pa sem delal kot tkalski mojster in bival na Jelačičevi ulici 12. Na ozemlju Jugoslavije sem neprekinjeno živel od leta 1921.

Prošnjo za priznanje jugoslovanskega državljanstva zase in za svojo družino (Karolina, rojena Nadherny, žena, rojena 13. 1. 1896 na Dunaju; Getruda, rojena 21. 12. 1920 na Dunaju; Valter, rojen 15. 1. 1925 v Celju; Irena, rojena 7. 12. 1933 v Mariboru; Helmut, rojen 24. 3. 1935 v Mariboru) je vložil šele po uničenju Češkoslovaške leta 1939. O njem je v dokumentih pisalo, da je prosilec po poreklu slovaški Jud, da je v moralnem in političnem smislu zanesljiv, da je prišel v Jugoslavijo zaradi eksistence, saj mora s svojo plačo preživljati tudi številno družino. Ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu Robertu Schacherlu ni priznalo jugoslovanskega državljanstva in mu je zaračunalo 20 dinarjev takse. Judi, ki niso bili premožni in so bili po vrhu še zaposleni v poklicih, v katerih je bilo dovolj domače delavne sile, so imeli za ugodno rešitev take prošnje zelo malo možnosti.

V gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor: Okrajna komisija za vojno škodo Maribor (1945–1946) so shranjeni sklepi o cenitvi vojne škode, ki so bili izdani v letih 1945 in 1946, tudi za:

Šaherl (Filip) Robert, 12. 7. 1893, tekstilni mojster, češke narodnosti, Stritarjeva 26, Maribor, 48 mesecev v izseljenstvu.

SKLEPI:

- škoda zaradi omejitve osebne svobode: 134.400.-
- škoda zaradi zlorabe delovne sile: 26.000.-
- škoda zaradi pomanjkanja: 65.000.-
- škoda na imovini: 10.600.-
- SKUPAJ: 236.000.-

⁴ Gašpar, Mirjana (1997): Židje v Lendavi, Lendava: Lindplast, Pince.

⁵ Pančur, Andrej: neobjavljen članek Judje iz čeških dežel.

⁶ Pančur, Andrej: neobjavljena raziskava o judovskem premoženju; ARS, AS 68 KBUDB, Oddelek II, f. 8-2/1939, št. 24908.

DELOVNI LIST 4

Preberi prvi del besedila in se sošolcem predstavi kot:

Paul Parin⁷

Moj oče izhaja iz bogate judovske družine, ki se je v drugi polovici 19. stoletja naselila v Trstu in ustanovila uvozno družbo za kavo. Leta 1901 je kupil posestvo v Savinjski dolini.

Rodil sem se 20. septembra leta 1916 v graščini Novi Klostër v Spodnji Savinjski dolini, kjer sem preživel svoje otroštvo. Obiskoval sem gimnazijo v Gradcu, jeseni leta 1937 sem odšel v Zagreb. Po priključitvi Avstrije Nemčiji sem šolanje nadaljeval v Švici. Odločil sem se za študij medicine.

V času druge svetovne vojne se je kot zdravnik prostovoljec pridružil jugoslovanskim partizanom.

Po vojni se je v Švici specializiral na področju nevrologije in psihoanalize, leta 1949 je postal član Mednarodnega združenja psihoanalitikov. Leta 1958 je bil soustanovitelj psihoanalitičnega seminarja v Zürichu, kjer je predaval do leta 1983. Med letoma 1967 in 1970 je bil predsednik Švicarskega združenja za psihoanalizo. Raziskovalna potovanja po zahodni Afriki, ki jih je opravil skupaj s svojo ženo Goldy Parin-Matthey in Fritzem Morgenthalerjem, so postala podlaga etnopsihoanalize v nemškem prostoru. Do leta 1990 je deloval kot psihoanalitik, nato pa se je izkazal zlasti kot pisatelj in je poleg številnih znanstvenih del objavil tudi več kritičnih esejev o politiki in kulturi.

Leta 1986 je dobil literarno nagrado Ericha Frieda. Pet let zatem je dobil od Nemške akademije za jezik in prozo nagrado Sigmunda Freuda za znanstveno delo, dve leti kasneje pa tudi prestižno dunajsko nagrado z istim imenom.

Paul Parin je od leta 1995 častni doktor univerze v Celovcu. Leta 2004 je dobil častno članstvo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Umril je 18. maja 2009 v Zürichu.

DELOVNI LIST 5

Preberi prvi del besedila in se sošolcem predstavi kot:

Elizabeta Fürst (rojena Deutsch)⁸

Rojena sem bila leta 1928 kot hči lendavskega gostilničarja Aladarja Deutscha. Dobro smo živeli, toda nismo bili bogataši. Po materini smrti leta 1937 sem devetletna ostala sama z očetom, mojo še ne dveletno sestro Judito pa so poslali k stari materi na Madžarsko, v Zalaegerszeg.

Z začetkom okupacije leta 1941 so očetu odvzeli gostilno in kegljišče ter s tem vir preživetja. Žid ni smel imeti gostilne v mestu. Leta 1943 je končala meščansko šolo, potem je zaradi **numerusa claususa** za Jude niso sprejeli na gimnazijo. Za Jude so veljale nekatere prepovedi, na primer prepoved kopanja v mestnem kopališču. S 1. aprilom 1944 so bili Judi v Lendavi prisiljeni nositi Davidovo zvezdo.

26. aprila 1944, okoli 9. ure zjutraj, so na dom družine Deutsch prišli madžarski žandarji in jih obvestili, da se morajo zglasiti v sinagogi. S seboj so lahko vzeli le najosnovnejše. Naslednji dan so Elizabeto Fürst, skupaj z drugimi lendavskimi Judi odpeljali v Čakovec in nato v Nagykanizso, kjer so jih nastanili v šolski zgradbi. Od tam so Nemci naprej odpeljali ljudi med 17 in 60 let v Auschwitz, med njimi tudi njenega očeta Aladarja Deutscha. Po treh tednih so odpeljali tudi ostale, sestre so ločili takoj ob prihodu v taborišče. V Auschwitzu je Elizabeta Fürst preživela šest tednov. Potem so jo odpeljali v taborišče Gelsenkirchen ob nizozemski meji, v mesto, ki je bilo skoraj popolnoma porušeno, bombardirano. Tam so čistili ruševine. Kasneje je prišla še v taborišče Thürlingenebe, dvanajst ur na dan je delala v tovarni streliva. 13. aprila 1945 so jetnike osvobodili. Elizabeta Fürst se je skupaj s prijateljico Margito Szanto 25. junija 1945 vrnila v Lendavo. Leta 1947 se je 19-letna Elizabeta poročila s preživelim internancem Janezom Fürstom. Elizabeta Fürst se je preselila v Mursko Soboto.

⁷ Parin, Paul (1989): Zanesljiva znamenja spreminjanja, Leta v Sloveniji, Ljubljana: MK.

⁸ Gašpar, Mirjana (1997): Židje v Lendavi, Lendava: Lindplast, Pince; Starman, Hannah: http://www.inv.si/psja/spomin/furs_ziv.htm.

DELOVNI LIST 6

Preberi prvi del besedila in se sošolcem predstavi kot:

Sigmund Freud⁹

Rodil sem se 6. maja leta 1856 v Příboru (Freiburgu) na Moravskem, na severu Avstro-Ogrske.

Moji starši so bili Judi, tudi sam sem ostal Jud. Pogosto smo se selili. Moj oče Jakob Freud, rojen leta 1815, je bil trgovec. Ko mi je bilo približno tri leta, je v industrijski panogi, v kateri je delal moj oče, nastal polom. Izgubil je vse premoženje, prisiljeni smo bili zapustiti dotedanje prebivališče in se preseliti v veliko mesto. Potem so prišla dolga in težavna leta. Odšli smo na Dunaj.

Leta 1873 sem začel študirati medicino, doktor sem postal leta 1881. Leta 1930 sem v Frankfurtu prejel Goethejevo nagrado za delo na področju psihologije.

Marca 1938. se je avstrijski nevrolog in utemeljitelj psihologije Sigmund Freud s pomočjo svoje pacientke princese Marie Bonaparte z družino prek Pariza odpravil v London, kjer je 23. septembra 1939 umrl. Njegova družina je ostala v Londonu. Tudi hči Anna Freud je nadaljevala očetovo delo.

Ko besedila preberejo vsi učenci v skupini, vsak predstavi »svoje« življenje, nato pa skupaj odgovorijo na naslednja vprašanja o predstavljenih osebah.

VPRAŠANJA

1. Od kod izhaja tvoja družina? Kaj je po poklicu tvoj oče?
2. Kje si se rodil?
3. Kje živiš?
4. Kaj si po poklicu?
5. Kako si preživel leta pred vojno?

Kaj se je z osebo in njeno družino zgodilo ob okupaciji oz. po vojni?

Vsaka skupina nato predstavi svoje ugotovitve o predstavljenih osebah, kdo so bile, kje so živele, katere poklice so opravljale ..., v nadaljevanju pa tudi, kakšno usodo so doživele med vojno in po njej. Pomembno je poudariti, da so bili Judi iz gmotno različnih družin, različnih poklicev ... Nikakor niso bili samo bogati bankirji. Učenci ugotovijo, da so Judi živeli po vsej Evropi, tudi na območju današnje Slovenije. Po popisu iz leta 1937 je pred drugo svetovno vojno na slovenskem ozemlju maloštevilno judovsko prebivalstvo živelo v nekaterih mestih in njihovi okolici, in sicer v Murski Soboti (257), Lendavi (160), Ljubljani (138), Mariboru (85), Celju (21) ter še v nekaterih manjših krajih. V Prekmurju jih je bilo 417, v ostalih krajih pa 361, skupaj torej 778.¹⁰ »Med holokavstom je bila dokončno izbrisana velika večina prekmurskih Judov, Judje iz ostale Slovenije pa so si kot begunci in izgnanci bolj ali manj uspešno poskušali rešiti golo življenje.«¹¹ V času nacizma je bilo življenje judovskih skupnosti grobo pretrgano in uničeno, danes so v večini primerov od njih ostala samo njihova imena. Seznanijo se tudi s prav posebnim spomenikom v Jeruzalemu, in sicer z Dolino skupnosti.¹²

HOLOKAVST

Naslednjo uro učenci spoznajo izraz holokavst. Nato tisti, ki so se pripravili na samostojno predstavitev, predstavijo nekaj tem. Učenec kot aktiven soustvarjalec pouka tako lahko sodeluje pri usvajanju nove snovi. Izbira predstavitve neke teme je tako vedno dobro sprejeta, učenci si temo izberejo samostojno, izbirajo npr. med temami Hitlerjev totalitarni režim in »rešitev judovskega vprašanja«, Varšavski geto, Auschwitz ...

V nadaljevanju si ogledajo fotografije, ki so nastale v Auschwitzu. Metodo dela s fotografijami uporabimo za pomoč pri usvajanju nove učne snovi. Na spletni strani muzeja Yad Vashem je objavljen album slik, ki so edini fotografski dokument prihoda Judov v taborišče. Možen je ogled predstavitve (http://www1.yadvashem.org/exhibitions/album_auschwitz/multimedia/index.html), ki traja 5 minut in 38 sekund, ali posamičnih strani albuma (http://www1.yadvashem.org/exhibitions/album_auschwitz/page01.html). Prikazana je selekcija po prihodu, registracija in razporeditev po barakah, tudi zbiranje imetja.

⁹ Babin, Pierre (1994): Sigmund Freud: tragična osebnost v dobi znanosti, zbirka Mejniki, Ljubljana: DZS.

¹⁰ Pančur, Andrej (2009): Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije do druge svetovne vojne, v: Podobe modernizacije, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, str. 271–275.

¹¹ Pančur (2009): Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije, str. 296.

¹² The Valley of Communities je spomenik v okviru parka muzeja Yad Vashem v Jeruzalemu. Več kot 5000 imen judovskih skupnosti Evrope in severne Afrike je vgraviranih v 107 visokih kamnitih zidov. Fotografije spomenika si je mogoče ogledati na spletni strani muzeja Yad Vashem.

Lilly Jacob je bila tja kot 18-letno dekle z vso svojo družino pripeljana z Madžarske spomladi leta 1944. Takrat je svoje starše in mlajše brate videla zadnjič. »Pri proučevanju fotografij se morajo učenci najprej naučiti brati fotografijo, to je ugotoviti čas in kraj nastanka, avtorja fotografije in velikost fotografije, potem pa opisati, kaj je v ospredju, v ozadju in v sredini fotografije, ter razložiti namen fotografa in nazadnje vrednost fotografije.«¹³ Fotografije je posnel eden od SS vojakov (Ernst Hofmann ali Bernhard Walter) konec maja oz. v začetku junija 1944. Namen fotografij ni čisto jassen, je pa zelo zanimiva zgodba odkritja albuma, saj ga je Lilly Jacob po naključju našla v taborišču Dora-Mittelbau daleč od Auschwitza. Na njih je spoznala sebe, svojo družino in druge znanke. Album je bil uporabljen tudi kot dokaz na sodnem procesu v Frankfurtu v šestdesetih letih.

DELOVNI LIST

ALBUM FOTOGRAFIJ

Ogledal si si fotografije dogajanja v taborišču Auschwitz, ki so nastale spomladi 1944. Odgovori na spodnja vprašanja.

1. Kaj in koga prikazujejo fotografije?
2. Kaj se je zgodilo z večino ljudi na fotografijah?
3. Ali se ljudje tega zavedajo? Po čem to sklepaš?
4. Zakaj je ta album poseben?

Učenci nato s pomočjo karte v učbeniku¹⁴ ugotovijo, koliko Judov v odstotkih je umrlo v času druge svetovne vojne po državah. Ob koncu ure učenci s pomočjo učiteljevih vprašanj ponovijo snov obeh ur.

POVEZAVE Z DRUGIMI PREDMETI

V tednu pred dnevom spomina na žrtve holokavsta se učenci s to tematiko srečujejo še pri drugih predmetih. Pri slovenščini tako berejo odlomke iz knjige Dnevnik Ane Frank, pri likovnem pouku pripravijo razstavo, pri glasbi pa spominsko oddajo za šolski radio.

SLOVENŠČINA

- Spoznajo Dnevnik Ane Frank. Učenci, ki so ga prebrali, ga v obliki govornega nastopa predstavijo sošolcem.
- Preberejo nekaj odlomkov, po branju v obliki pogovora obnovijo odlomek, pripovedujejo o dogodkih v skrivališču v knjigi, o čustvih človeka, ki se skriva ...
- Napišejo kratko besedilo v obliki prvoosebne izpovedi o občutjih človeka v taborišču.

OGLED FILMA

- Učenci si ogledajo film oz. nekaj odlomkov filma Življenje je lepo.
- Po ogledu filma se o njem pogovarjajo, ločijo umetniške prvine v filmu od zgodovinskih dejstev, s pomočjo predznanja povedo, kakšno je bilo življenje v fašistični Italiji pred vojno, kaj se je dogajalo ob deportacijah v taborišča ...
- V obliki prvoosebne pripovedi zapišejo svoja čustva, svoje misli ...

LIKOVNO USTVARJANJE

- Učenci s črnim tušem narišejo prizore težkega življenja v taboriščih.
- Učenci naslikajo barvne prizore osvobojenega taborišča, osvobojene ljudi na ulicah mest ...

ZBIRANJE PRISPEVKOV ZA RAZSTAVO IN PRIPRAVA RADIJSKE ODDAJE

- Učenci zberejo izdelke za razstavo, oblikujejo napise ...
- Pripravijo prispevek za šolski radio.

OTVORITEV RAZSTAVE IN SPOMINSKA ODDAJA OB DNEVU SPOMINA NA HOLOKAVST (ŠOLSKI RADIO) 27. JANUAR

- Učenci pripravijo razstavo in kratko spominsko radijsko oddajo za celo šolo.

¹³ Danijela Trškan (2001): Metoda dela s slikovnim gradivom pri pouku zgodovine, v: Zgodovina v šoli, letnik X/1, str. 3.

¹⁴ Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, Rode, Marjan (2002): Koraki v času – 20. stoletje. Zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke. Ljubljana: DZS, str. 82.

SKLEP

Učenci obravnavo druge svetovne vojne sprejmejo z velikim zanimanjem. V tednu pred dnevom spomina na žrtve holokavsta je zato smiselno v pouk poleg frontalne oblike vpeljati tudi druge aktivnejše oblike dela, zaželeno so tiste, pri katerih je učenec soustvarjalec pouka (predstavitel, delo v skupinah ...) z različnimi metodami (delo s pisnim in/ali slikovnim gradivom, delo z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, npr. internetom, videoposnetki).

Medpredmetna povezava v okviru tako zastavljenega projekta zahteva sodelovanje in natančno načrtovanje učiteljev različnih predmetov, kar poveča kakovost in trajnost pridobljenega znanja učencev in zmožnost njihovega samostojnega in kritičnega mišljenja. Medpredmetno povezovanje je tako zelo uporabno tudi pri obravnavi zgodovinskih dejstev, saj učenci svoje znanje tako povežejo in si podatke bolj zapomnijo.

VIRI IN LITERATURA:

- Babin, Pierre (1994): Sigmund Freud: tragična osebnost v dobi znanosti. Zbirka Mejniki. Ljubljana: DZS.
- Brodnik, Vilma (2001): Izkustveno učenje in aktivno poučevanje zgodovine s pomočjo igre vlog in simulacije. V: Zgodovina v šoli. Letnik X/1, str. 7–10.
- Brodnik, Vilma (2008): Pouk zgodovine v evropskih oddelkih. V: Zgodovina v šoli. Letnik XVII/3–4, str. 6–12.
- Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, Rode, Marjan (2002): Koraki v času – 20. stoletje, Zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke, Ljubljana: DZS.
- Film Življenje je lepo (La vita è bella). Režiser Roberto Benigni. Miramax, 1998.
- Frank, Anne (1994): Dnevnik Ane Frank, Ljubljana: MK.
- Gašpar, Mirjana (1997): Židje v Lendavi. Lendava: Lindplast, Pince.
- Jelinčič Boeta, Klemen (2009): Kratka zgodovina Judov. Celovec: Mohorjeva založba.
- Kač, Liljana (2005): Kako daleč je holokavst? Literatura holokavsta pri pouku nemščine in holokavst pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik XIV/3–4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 43–48.
- Pančur, Andrej (2008): Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju: neobjavljen elaborat.
- Pančur, Andrej (2009): Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije do druge svetovne vojne. V: Podobe modernizacije. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Parin, Paul (1989): Zanesljiva znamenja spreminjanja, Leta v Sloveniji. Ljubljana: MK.
- Pressler, Mirjam (1999): Pripoved o Ani Frank. Tržič: Učila.
- Trškan, Danijela (2001): Metoda dela s slikovnim gradivom pri pouku zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik X/1, str. 3–6.
- Šobajić, Vladimir (1982): Judje in Izrael. Ljubljana: MK.
- Učni načrt (2000): Zgodovina. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- http://www.inv.si/psja/spomin/furs_ziv.htm (11. 2. 2010)
- <http://www.paul-parin.info/nachruf/60-nachruf> (20. 1. 2010)
- <http://odmev.zrc-sazu.si/zrc/modules.php?name=gener&mode=nagrajenci&leto=2004>
- http://sl.wikipedia.org/wiki/Sigmund_Freud
- http://www1.yadvashem.org/exhibitions/valley/home_valley.html – The Valley of Communities (20. 1. 2010)
- http://www1.yadvashem.org/exhibitions/album_auschwitz/index.html, http://www1.yadvashem.org/exhibitions/album_auschwitz/multimedia/index.html – album fotografij (20. 1. 2010)
- <http://www.yadvashem.org/>
- <http://www1.yadvashem.org/education/entries/english/3.asp> – Auschwitz-Birkenau (15. 1. 2010)
- <http://www1.yadvashem.org/education/entries/english/19.asp> – Anne Frank (15. 1. 2010)

POVZETEK

Učne ure pri več predmetih v tednu pred dnevom spomina na žrtve holokavsta tako učence spodbudijo k spoznavanju in razvijanju razumevanja in spoštovanja različnih kultur, ver, ras in skupnosti, učenci razmišljajo o preteklih dogodkih in jih povežejo s sedanjimi. Predvsem pa s tem dosežemo glavni cilj raziskovalnega in muzejskega centra Yad Vashem v Jeruzalemu, ki je namenjen ohranjanju spomina na evropske judovske skupnosti, ki jih po holokavstu ni več.

MEDPREDMETNO POVEZOVANJE IN FLEKSIBILNI PREDMETNIK PRI POUKU ZGODOVINE NA TEMO HOLOKAVST

UVOD

Pri tem, kako obravnavati občutljivo tematiko, kot je holokavst, sta me vodila dva cilja. Poiskati sem želela odgovor na dve ključni problemov:

- a) Zakaj se učni načrti in s tem posredno tudi učbeniki tako bežno dotikajo te teme? Imamo premalo gradiva in virov ali je tema tako zanemarljiva in obstranska, da je ni vredno omenjati? Se učitelji te teme izogibamo zaradi občutljivosti tematike ali premajhne usposobljenosti?
- b) Se bo slovenski izobraževalni sistem dovolj odprl in omogočil učiteljem ter posredno s tem tudi učencem, da drugače, predvsem medpredmetno pristopimo k določenim temam? Smo učitelji na to pripravljeni? Si želimo takih pristopov? Smo voljni delati z učitelji drugih predmetov? Seveda je v ozadju tudi šola – institucija, ki mora biti pripravljena podpreti sedaj sicer že uzakonjene spremembe.

V pričujočem članku želiva pokazati, na kakšen način sva se lotili izziva.

Za 9. razred osnovne šole sva pripravili učno uro Življenje v getu v času nacizma. Tematiko bomo obravnavali v dveh strnjenih šolskih urah ob prisotnosti učiteljev zgodovine in angleškega jezika (ker imamo na šoli organiziran nivojski pouk angleškega jezika, bosta navzoča dva učitelja tega predmeta).

NAČRTOVANJE OBRAVNAVE UČNEGA SKLOPA

HEMA NAČRTOVANJA UČNEGA SKLOPA:

Izbirna širša tema: SVET MED OBEMA VOJNAMA
Učni sklop: NACIZEM
Učni problem: ŽIVLJENJE V GETU
Operativni cilji. Učenci/učenke: a) pri zgodovini: – pojasnijo, da se je z nürnberškimi zakoni začelo uradno preganjanje Judov;   – razložijo, da po letu 1935 beležimo vane judovskih izseljencev in hkrati s strani nacistične Nemčije izolacijo Judov v getih;   – v pisnih in fotovirih poiščejo podatke, s pomočjo katerih opišejo življenje v getih ter dokaze, s pomočjo katerih pojasnijo slabe življenjske razmere;   – opredelijo bistvo besede holokavst;   – znajo se vživeti in razpravljati o človeških dilemah, s katerim so se soočili prebivalci geta;   b) pri angleškem jeziku učenci/učenke: – berejo krajše zgodbe;   – razložijo bistvo neznanega besedila;   – dokažejo razumevanje z odzivi na vodene naloge, z odgovori o besedilu na ustna ali pisna vprašanja v angleščini, s pripovedovanjem o prebranem v slovenščini ali v angleščini;   – z iztočnicami (obravnavana tematika) napišejo krajše funkcionalno besedilo (slogani).
Ključne kompetence: – sporazumevanje v slovenskem in angleškem jeziku;   – učenci gojijo čut za socialne stiske;   – izražajo samoiniciativnost pri iskanju rešitev vezanih na različne človeške dileme.

Ključni koncepti teme: človekove pravice, totalitarni režim.

Koncepti, ki izhajajo iz narave zgodovine: večperspektivnost, različne interpretacije, dokazi iz zgodovinskih virov.

Medpredmetne povezave:

angleški jezik, geografija, državljanska in domovinska vzgoja ter etika

Didaktični pristopi:

- kurikularne povezave;
- aktivne učne oblike;
- aktivne učne metode;
- avtentični/alternativni pouk;
- diferenciacija pouka.

POTEK UČNEGA PROCESA

UVODNA MOTIVACIJA

(Avtorica fotografije: Nadja
Baša, Jeruzalem, februar
2009.)

Učencem pokažem fotografijo in z njimi vodim pogovor:

- Opišite, kaj vidite na sliki.
- Ali katera oseba izstopa; zakaj?
- Koliko je, po vašem mnenju stara fotografija?

Povzetek:

Fotografija je bila posneta v Izraelu, državi, kjer je večinski judovski narod. Zgodovina tega naroda je zelo dolga, zanimiva v svoji pestrosti, del nje pa predstavlja največje grozote v zgodovini človeštva.

Napoved učnega cilja v obliki ključnega vprašanja:

Kakšno politiko je vpeljal Hitler pri reševanju judovskega vprašanja?

Danes se bomo pogovarjali o usodi Judov v nacistični Nemčiji in nato po vsej Evropi. S svojo rasno teorijo, ki je povzdigovala čisto arijsko raso, je Adolf Hitler med letoma 1938 in 1945 razvil svojevrsten način sistematičnega iztrebljanja judovskega prebivalstva, kasneje znanega kot holokavst.

OBRAVNAVA NOVE UČNE SNOVI

Z učenci kratko ponovim snov prejšnje šolske ure o Weimarski republiki in vzponu Hitlerja na oblast. Poudarki so:

a) pojav in krepitev antisemitizma:

- Hitlerjeva rasna teorija naleti na plodna tla; v svoji knjigi je o Judih zapisal: »Je in ostaja večni parazit, zajedavec, ki se vedno bolj razširja kot škodljiv bacil, brž ko mu to omogoča ugodno rastišče.« (Mai, Manfred 2005: Svetovna zgodovina na kratko. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 126.)
- za težave Nemčije so nacisti obtoževali Jude in sindikate; začnejo s preganjanjem;
- 1935 – nürnberški zakoni: Judom odvzamejo državljanstvo, zasežejo lastnino in jim preprovejo poroke z arijci. Številni Judi se, do začetka vojne, izselijo;
- z 9. na 10. november 1938: kristalna noč: napad na judovske trgovine (7000) in sinagoge po vsej Nemčiji, umorijo 90 Judov in več kot 20.000 jih odpeljejo v taborišča;
- cilj je popolno izobčenje Judov, izhod iz getov, v katerih živijo, je otežen.

Učiteljica angleščine poda navodila za nadaljnje delo v angleščini, za učno šibkejše učence jih prevedem v slovenščino. Učenci se bodo razdelili v devet skupin. Vsaka skupina bo dobila besedilo – zgodnico v angleščini, ki pripoveduje o življenju v getu, ter vprašanja, vezana na zgodnico, z besediščem. Učenci bodo po končanem delu predstavili ključne ideje zgodnice in izoblikovali angleško-slovenski slovarček. Pogovor bo potekal v angleškem jeziku, slovenščina bo uporabljena le za prevod besed in besednih zvez (glej prilogo št. 1: **Zgodbe iz življenja v getu**).

Učencem razdelim delovne liste, na katerih bodo povzeli poročanje skupin. Razložim jim navodila, ki se glasijo: »Pozorno spremljajte poročanja posameznih skupin in dopolnjujte miselni vzorec na delovnem listu.« Poročanje skupin poteka pred tablo, tako da na tabli sočasno nastaja tudi angleško-slovenski slovarček (glej prilogo št. 2 – delovni list: **Življenje v getu**).

Z učenci pregledamo delovni list in dopolnimo manjkajoča dejstva. Z naraščanjem Hitlerjevih apetitov po novih ozemljih se je število Judov, obsojenih na izgon, trpljenje in smrt, povečevalo. Nacistična politika do judovskega vprašanja je med drugo svetovno vojno dobila nove razsežnosti. Julija 1941 je Hitler izrekel »dokončno rešitev« judovskega vprašanja, s katero je dal zgraditi številna koncentracijska taborišča smrti, opremljena s plinskimi celicami. Čeprav se zavedam, da številke ne morejo govoriti o grozotah, iz njih ni slišati otroškega joka, ne krikov mater, ko so jim iz naročja iztrgali otroke, in ne vpitja moških, ko so na njih izvajali »zdravstvene poizkuse«, pa vendarle – število pobitih Judov v holokavstu in koncentracijskih taboriščih zgovorno priča o največjem genocidu vseh časov.

Učenci pod mentorskim vodstvom učiteljice angleščine v parih ali samostojno izoblikujejo mirovne slogane v angleškem jeziku, ki naj bi ljudi pozivali k strpnosti in sprejemanju drugačnosti. Slogane izpišemo na tablo in se o njih pogovorimo. Sledi še povzemanje učne snovi s pomočjo vprašanj za usmerjanje razmišljanja in pogovora:

1. Razloži pomen besed:
  - antisemitizem
  - holokavst
  - geto
  - genocid
2. Katere pravice so z nürnberškimi zakoni odvzeli Judom?
3. Kako se je po kristalni noči stopnjeval pritisk na Jude?
4. Okoli varšavskega geta so »Nemci zgradili 4 m visok in 18 m dolg zid. Prostorska stiska je neznosna. Za vstop in izhod iz geta je potrebna posebna izkaznica. Na vseh vratih so nemške straže. Kljub temu pa se Judom, predvsem otrokom, zmeraj znova posreči priti iz geta, da bi dobili hrano, čeprav Nemci vsakogar, kogar zalotijo, takoj ustrelijo. Količine živil so strahotno omejene, Judje sploh ne dobivajo mesa, mleka, masti in jajc. Vsak dobi le 2 g kruha na mesec. Tudi tisti Judje, ki delajo zunaj geta, so plačani z getskim denarjem, zanj pa ne morejo kupiti ničesar. Stotine jih pomre od lakote kar po cestah.«

(Kronika človeštva. 1996. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 953.)

Iz besedila izpiši ključne besede, s pomočjo katerih boš znal/-a:

- opisati podobo geta,
  - omejenost gibanja,
  - pomanjkanje in posledice le-ega.
5. S pomočjo dodatne literature ali z uporabo interneta, poišči in naštej vsaj tri mesta, v katerih so Nemci ustanovili judovski geto.
  6. Zgodbi, ki si jih slišal/-a danes, so bile vse, razen ene, pisane s stališča Judov. Meniš, da je prav, da na zgodovinske dogodke gledamo le s stališča enega naroda? Svoj odgovor utemelji.
  7. Kaj meniš, kdo je najbolj skrbno zbral dokaze o obstoju holokavsta? Odgovor utemelji.
  8. Ali lahko danes govorimo o »sodobnih getih«? V namig ti je priložena fotografija.

SKLEP

Eden temeljnih ciljev poučevanja zgodovine je usposobiti učence, da znajo kritično pristopiti k posameznim zgodovinskim temam, predvsem v smislu boljšega razumevanja sodobnega sveta. Zavedati se moramo, da je mogoče zgodovinske dogodke razlagati na različne načine, iz različnih zornih kotov, predvsem pa da so v interpretacije vključeni posamezniki, ki lahko nanje gledajo zelo subjektivno, morda celo čustveno.

Ustrezen pedagoški pristop k obravnavanju spornih in občutljivih tem je zato toliko bolj pomemben. Učitelji vemo, da imamo v razredu učence, ki bodo lahko zelo različno dojemali obravnavano snov. Ali se bodo preveč identificirali z žrtvami in s tem doživljali določene travme ali pa »uživali« v drugi skrajnosti, ko bodo »očarani« nad oblikami in metodami nasilja, ki ga bodo videli na fotografijah ali prebrali v virih. Zaradi tega mora biti učitelj zelo tenkočuten in mora ubrati pravo smer. Seveda ne moremo mimo dejstva, da smo tudi učitelji le ljudje, ki

Poljska	3 milijone
Sovjetska zveza	1 milijon
Madžarska	450.000
Romunija	370.000
Pribaltske države	240.000
Nemčija	180.000
Nizozemska	105.000
Češka	90.000
Francija	70.000
Jugoslavija	62.000
Grčija	60.000
Slovaška	60.000
Avstrija	60.000
Belgija	50.000
Bolgarija	11.000
Italija	9000
Luksemburg	3.000
Danska	1000
Norveška	1000
SKUPAJ	5.822.000

(Velika družinska
enciklopedija zgodovine
2006. Ljubljana: Mladinska
knjiga, str. 233.)

(Avtorica fotografije: Nadja
Baša, Izrael, februar 2009.)

se nas določena tematika bolj ali manj čustveno dotakne. Preseči svoje lastne meje občutenj, pa ni lahko. Temu se sicer lahko izognemo z navajanjem golih statističnih podatkov, datumov, dejstev, vendar ali bomo s tem dosegli razumevanje celostne podobe tematike?

Rada bi opozorila na dejstvo, da učitelji ne le izobražujemo, temveč tudi vzgajamo. Z obravnavo tovrstne tematike imamo spekter vrednot, ki jih lahko približamo učencem. K problematiki bi lahko pristopili z raziskovanjem človeških dilem, na katere so naleteli očitvidci holokavsta (Jud – razbili so mi trgovino, pobrali imetje – se izselim ali ostanem; nacist – lačen otrok je zbežal iz geta – ga ustrelim ali ne?).

Izvedla sem že nekaj medpredmetno oblikovanih učnih ur zgodovine v kombinaciji z geografijo, tehniko in tehnologijo ter glasbeno vzgojo. Analize so pokazale, da je sicer prvotno zmedo učencev, ko je učno uro vodila sedaj ena, potem pa druga učiteljica, kmalu zamenjala pričakovano nečesa novega, drugačnega, zanimivejšega. Tako so lahko zgodovino tudi »otipali« z veščinami tehnike in tehnologije ali zapeli v drugačnem ritmu in slogu. Tudi njihovo trajnejše znanje je bilo bistveno večje in kakovostnejše.

Z medpredmetnim povezovanjem se šolski predmeti zlijejo v celoto, kar učencem olajša razumeti povezanost znanj. Menim, da na ta način učenci lažje postavljajo vzporednice in iščejo prepletenost snovi, ki jim je posredovana med poukom, kar vodi k boljšim strategijam pomnjenja in razumevanja snovi.

Na podlagi vseh dosedanjih izkušenj lahko trdim, da je slovenski izobraževalni sistem na novi prelomnici, ko bo moral pouk potekati drugače, celoviteje in bolj kakovostno.

PRILOGA ŠT. 1: ZGODBE IZ ŽIVLJENJA V GETU

1ST STORY

»I was four years old when the war broke out in September, 1939. German soldiers in gray uniforms arrived in our town. The first thing they did was to impose the curfew. From eight o'clock in the evening it was forbidden for anyone to leave their home. Whoever was caught outside after eight o'clock was punished.

One day, I watched my mother sewing yellow cloth stars on my father's coat and on her own.

»Mother, what are you sewing?« I asked.

»It's a yellow star that has to be attached to our clothes when we leave the house,« she answered.

»Everyone needs to do this?« I asked.

»Only Jews,« she answered.

»Why?«

»That's what the German soldiers have forced us to do.«

»But why?«

»So that they will know who the Jews are,« Mother said impatiently.

»But why is it important to know who's Jewish?«

»I DON'T KNOW. That's what they ordered, and that's what we are doing.«

(Hannah: I wanted to fly like a butterfly. Jerusalem: Yad Vashem.)

Questions:

Which two new rules did Jews who lived in Poland have to accept?

Did they understand these rules? Explain your answer.

Which regime entered their lives?

Task:

Using the material create a David's star and put it on your cloth. Try to imagine the World War Two. This sign makes you different from the others. You have to follow different and stricter rules.

- How do you feel?
- Do similar national differences happen nowadays too? If yes, find an example.
- Are today's nations protected from this kind of violence? How?
- Find the meaning of the word CURFEW and an explanation in the text.

2ND STORY

THE TRANSPORT OF JEWS FROM DUSSELDORF TO RIGA SALITER'S REPORT (ONE OF THE OFFICERS)

11–17 December 1941

The Jew transport planned for 11 December 1941 included 1007 Jews of various ages – from babies to 65-years-olds. On the way from the slaughterhouse yard to the platform, a male Jew attempted to commit suicide by throwing himself in front of the streetcar but he survived.

Departure of the transport was planned for 9:30 but the loading of the Jews did not begin until 9:00. Some cars were overloaded and a heating system didn't work while in some others it was very hot.

We arrived in Riga at 21.50. The train was kept at the station for one and a half hours. The train stood there without heat. The temperature outside was minus 12. The Jews were closed in a ghetto surrounded by barbed wire. At this time, there were only 2500 male Jews who were being used for labor. The remaining Jews were used elsewhere or shot by the Latvians.

(Prirejeno iz gradiva seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

Questions:

1. What is the story about?
2. Who wrote it?
3. How did the Jew transport go on?
4. Why did they do it?
5. Is there anything emotional in the text? Explain your answer.
6. Find in the text the expression meaning NAREDITI SAMOMOR:
Find the meaning of the word BARBED:
The opposite of male is:

3RD STORY

Marisha went through the gate, and I followed her, as the Watchman greeted her.

»Where are you going?« he asked me.

»To school, to the first grade,« I said proudly, and continued walking. The Watchman blocked my way. »No, not you.«

»But I am six already ... really I am!«

»You are a Jew,« he said. »Jews have no right to learn. No Jews in our school. Go home!«

I looked around. Marisha and the other children stood there listening. The school bell rang. Marisha, with the other children, ran into the building. I turned around, and walked away. Standing in the street outside, I held on to the fence of the school. I watched Marisha. She entered the school building and disappeared.«

(Hannah: I wanted to fly like a butterfly. Jerusalem: Yad Vashem.)

Questions:

1. Which 2 identities did a girl create?
2. How was a question of Jewish children education »solved«?
3. What turned out in a friendly relationship between a Jewish and non-Jewish girl?
4. How would you change the ending of the story? What can we expect from a friend?
5. What is the meaning of the word WATCHMAN?
What does a school bell do?

4TH STORY

»In the city of Warsaw no one knew that Mother and I were Jews. We stayed at 64 Zel-zenah Street where the Skovroneck family lived on the sixth floor. Mr. Skovroneck was an electrician and Mrs. Skovroneck sold soap in the marketplace. Their two daughters, Hanka, who was thirteen, and Basha, who was ten, were in the school.

For two years we lived with them.

For two years we did not leave the building.

For two years I did not walk around the apartment.

For two years I did not go near a window ... I would always crawl underneath.

For two years Hanka and Basha did not bring home any friends.

It was strictly forbidden to tell anyone that we were in the apartment. It was a secret that was a matter of life and death.«

(Hannah: I wanted to fly like a butterfly. Jerusalem: Yad Vashem.)

Questions:

1. What is the story about?
2. Which rules were set in Skovroneck's family to preserve safety?
3. What did Hanka and Basha have to sacrifice because they were hiding Jews?
4. What would you miss the most if you were Hannah?
5. If you have a secret that is A MATTER OF LIFE AND DEATH, what kind of secret is it?

5TH STORY

OVERCROWDING

November 17, 1940

The ghetto's area is far too small for a half-a-million people as only a few streets have been designed as the Jewish district.

If you stand on a balcony and look down on the ghetto streets stretching in front of you, you see nothing but a vast wave of thousands of people. Almost everyone is dressed the same, nothing elegant, and every face wears the same expression of Jewish sorrow.

(Prirejeno iz gradiva seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

Questions:

1. Which nationality is the author of the text?
2. Where was he living at the time when the story was made?
3. How would you describe a ghetto?
4. How are people who lived in the ghetto presented?
5. Find another word for: VAST SORROW:

6TH STORY

HUNGER

February 5, 1941

Through a window in a store I can see the reflections of many people. I can see a poor man entering the store to buy little bread. In the street he impatiently puts a piece of bread in his mouth. An expression of joy spreads over his face but there is no more bread. Now his face expresses disappointment. He puts his hand in the pocket to look for some money /.../ not enough to buy anything. All he can do now is to lie down in the snow and wait for death. Hunger will destroy them, and one morning another body of an old man with a blue face will be found lying in the snow.

May 20, 1941

This is my second spring in the ghetto. In the vegetable wagons in the streets one sees only dirty turnips and last year's carrots. Next to them there are wagons full of stinking fish. These fish are the most important piece of food in the ghetto. It is the only one that the Germans allow to be sold freely.

(Prirejeno iz gradiva seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

Questions:

1. What is the story about?
2. What kind of food could you buy in the ghetto?
3. Was there a lot of hunger in the ghetto? Explain your answer.
4. What were the consequences of monotonous and poor diet in the ghetto?
5. Try to guess what people did if they wanted to get some »better« food.
6. The opposite of the word DISAPPOINTMENT is:
The verb from this term is:
The basic form of the verb SOLD:

7TH STORY

FOOD SMUGGLING

February 15, 1941

Yet, in spite of everything, we survive. The sewer pipes have not been cut off, and through the openings they get in small bags of flour, sugar, cereal, and other articles. During dark nights they take advantage of holes in the gates, bombed houses, cellars of these houses which form long tunnels leading to other houses. The greatest part of the smuggling is carried on through these tunnels.

February 26, 1941

Until now the Warsaw ghetto was not completely closed. There was some traffic between the ghetto and some other quarters. Jewish smugglers were partners with smugglers from other quarters. So the ghetto was filled with good things, and high prices frightened no one.

(Prirejeno iz gradiva seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

Questions:

1. How was food smuggled into the ghetto?
2. Why did they do this?
3. Explain a word »black market«.
4. Find in the text a word describing a part of house:
Explain the word smuggle:
Find some expressions with the word traffic:

8TH STORY

CHILDREN

November 5, 1940

They have begun sending children of various ages to peddle in the streets. I saw a boy of six selling »badges of shame«, doing this »business« with great pleasure. Little vendors like these are hard to catch because they are quick to escape from the police.

In some part of the street you can see a group of children ranging in age from four to ten. They sing, and their voices are pleasant and their songs are full of Jewish sorrow and grief. The music touches your hearts and at times someone drops a penny into the hands of the little singers.

(Prirejeno iz gradiva seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

Questions:

1. What is the story about?
2. How did children help to survive in the ghetto?
3. What were their songs about?
4. Is child's work present nowadays too? Explain your answer.
5. State a declaration which forbids child's work in the modern world.
6. Find a synonym for the word VENDOR:
Find the meaning of the word PEDDLE:

9TH STORY

ORKA

My name is Orka Nahelnik, actually this is my nickname. In Yiddish, Orka means thief. I will tell you how I became a thief.

The home where I grew up was traditional. My father was a miller. Many of the Jewish townspeople worked in those types of jobs, baker, butcher, carpenter, tailor and miller. After elementary school where they taught me Yiddish and Hebrew, my parents sent me to study in the city of Lumza, which was a big city for me. I was a rebel by nature and the temptations in the big city were great so you understand ...

Instead of becoming successful in the rabbinical world as I studied Jewish and biblical literature I became a thief.

I learned to escape from place to place without leaving tracks, I was one of the quickest pickpockets.

(Prirejeno iz gradiva seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

Questions:

1. Who is the main character in the story?
2. List some occupations which Jews did before the beginning of the Second World War.
3. What was the stress of Orka's education in his birth town?
4. Which occupation was Orka supposed to do after studies?
5. Find the expression meaning UPORNIK:
What is the noun from the word TRADITIONAL:
Make a comparison with an adjective QUICK.

VIRI IN LITERATURA

Gradivo seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.

Hannah: I wanted to fly like a butterfly. Jerusalem: Yad Vashem.

Mai, Manfred (2005). Svetovna zgodovina na kratko. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Steinfeldt, Irena (2002). How was it humanly possible? Jerusalem: Yad Vashem.

Rapoport, Safira (2002). Yesterdays and then Tomorrows. Jerusalem: Yad Vashem.

Stradling, Robert (2004). Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Velika družinska enciklopedija zgodovine (2006). Ljubljana: Mladinska knjiga.

PRILOGA ŠT. 2: ŽIVLJENJE V GETU

OPIS GETA:

OTROCI V GETU

ANTISEMITIZEM

ČRNI TRG

GETO JE

PROBLEM OSKRBE

DAVIDOVA ZAVEZA

DODAL BI ŠE:

(Gradivo seminarja: The ICHEIC Program for Holocaust Education in Europe. Seminar for Educators from Slovenia. Yad Vashem 15.–25. februar 2009.)

POVZETEK

Z gotovostjo lahko trdim, da lahko veliko zgodovinskih učnih tem približamo učencem in dijakom z medpredmetnim povezovanjem, saj se jih na ta način »dotaknemo« iz različnih zornih kotov in bolj poglobljeno. Sodobna svetovna povezanost izobraževalnih procesov nas na neki način tudi sili, da obvladamo nekatere svetovne jezike, predvsem angleščino. S prilagojenimi besedili lahko k temu počasi navajamo že osnovnošolske otroke. Spodbujanje k uporabi angleškega jezika pri pogovorih in obravnavah različnih tem, tudi zgodovinskih, pri učencih aktivira celostno znanje jezika, ne le posamezne elemente slovnice, besedotvorja, besedišča, glasoslovja, čemur so po navadi namenjene klasične ure angleščine. Na ta način je učencem predstavljena splošna uporabnost jezika v različnih situacijah, ne le v razrednem okolju.

Glede same teme bi rada dodala, da učenci bistveno bolj čuteče, problemsko in posredno tudi vzgojno dojemajo drugačen pristop k obravnavani tematiki. Največkrat začnemo slovenski učitelji razlagati »splošne značilnosti« nekega zgodovinskega pojava, dogodka, mišljenja. Povsem drugače in po mojem mnenju bistveno bolje pa je, da stvar obrnemo. Izhajajmo iz osebe, ki ima ime in priimek, obraz (po možnosti dodamo fotografijo, dokument ...), dom, družino, in na podlagi »usode« te in morda še nekaterih oseb sklepamo na splošne značilnosti. Poskusite, prepričana sem, da vam bodo rezultati všeč.

Dora Košak

TERENSKO DELO NA OBMOČJU BIVŠEGA DELAVSKEGA TABORIŠČA NA LJUBELJU, PODRUŽNICE MAUTHAUSNA

UVOD

Da bi doživeli dogodivščino, se moramo odpraviti zunaj šolskih zidov, tja, kjer lahko zgodovino »potipamo, povohamo, si jo ogledamo in jo začutimo«. Tako se nam zgodovina vtisne globoko v spomin in postane nekaj resničnega, otipljivega. Holokavst, koncentracijska taborišča in nacistični teror si zaradi svoje pomembnosti in simbolike zaslužijo, da si jih vtisnimo globoko v spomin, saj se razizem in nestrpnost še vedno širita med ljudmi. Samo tako se lahko namreč uresniči goreča prošnja »Nikdar več koncentracijskih taborišč!«.

Taborišče na Ljubelju, podružnica Mauthausna, je edino nemško koncentracijsko taborišče na slovenskih tleh in hkrati ena najbolj ohranjenih podružnic matičnega taborišča Mauthausen.¹ Z malo truda lahko ta zgodovinski spomenik postane tudi edinstvena raziskovalna točka za učence in dijake, kjer lahko na terenu spoznajo kompleksno delovanje taborišča in življenja v njem, ne da bi pri tem zapustili meje Slovenije.

Ker sem se veliko ukvarjala z zgodovino taborišča na Ljubelju in ureditvijo zgodovinskega parka, v članku ponujam idejo za izvedbo zgodovinskega terenskega dela na Ljubelju, s čimer bodo učenci поблиže spoznali videz in ureditev koncentracijskega taborišča, njegov prostor in namen ter pri tem na terenu spoznali pomen varstva kulturne dediščine.

*Slika 1: Pogled na še
nedograjeno taborišče
na južni strani leta 1943.
(Fototeka Muzeja novejšje
zgodovine Slovenije)*

TABORIŠČE NA LJUBELJU

Delavsko taborišče na Ljubelju je bilo ustanovljeno zaradi gradnje tunela, ki bi Nemcem omogočil prevoz večjega števila motoriziranih vojaških enot in boljše povezave Reichsgaua Koroška z Gorenjsko, ki je po kapitulaciji Jugoslavije pripadla nacistični Nemčiji. Taborišče Mauthausen je internirance nudilo na voljo podjetju Universale iz Celovca, ki je za najem te delovne sile plačevalo vodstvu taborišča.

Na Ljubelju sta obstajali dve koncentracijski taborišči, in sicer južno na slovenski in severno na avstrijski strani predora. Prvi kaznjenci iz Mauthausna so na Ljubelj prispeli junija 1943. Med interniranci na Ljubelju je bilo največ Francozov, Poljakov, Rusov in Jugoslovancev. Čeprav število internirancev, zabeleženih na Ljubelju, ne presega številke 1300, nas njegova majhnost ne sme zavesti v prepričanje, da je bilo interniranjem življenje pod Alpami zaradi tega udobnejše in lepše. Nemci so taborišča ustanavljali in jih organizirali po istem principu in notranji ureditvi. Tako se tudi taborišče na Ljubelju po okrutnosti ne razlikuje od velikih taborišč, saj so se poleg težkega dela interniranci prav tako soočali tudi z nasilnimi starešinami barak, slabo hrano in obleko, prizaneslo pa jim ni niti mrzlo gorsko podnebje. Taborišče na Ljubelju je imelo tudi bistvene prvine koncentracijskih taborišč, kot so z bodečo žico in s stražnimi stolpi ograjen taboriščni del, esesovski del, taboriščna bolnišnica ali revir, in navsezadnje so za potrebe taborišča uredili tudi zasilni krematorij.

TERENSKO DELO IN METODE

Zgodovinsko terensko delo je pomemben sestavni del pouka, saj učenci pri tem razvijajo mišljenje z opazovanjem, primerjanjem in sklepanjem, razvijajo mišljenje ter sposobnosti samostojnega učenja in raziskovanja.² Prav tako pa spodbuja učenceve čustvene in konkretne predstave, povečuje interes za ogledovanje in preučevanje terenskih značilnosti ter prispeva k

¹ Košak, Dora (2009): »Postoj, popotnik, spomni se zločina«. Zgodovina ureditve spominskega mesta bivšega koncentracijskega taborišča na Ljubelju. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

² Trškan, Danijela (2008): Lokalna zgodovina – učenje z odkrivanjem. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, str. 79.

³ Prav tam.

poglobitvi in trajnejšemu pomnjenju učne vsebine.³ Pri tem uporabimo terenske metode, ki so opazovanje (zapisovanje, risanje, fotografiranje, snemanje), odkrivanje (merjenje, intervjuji) in postavljanje hipotez oz. domnevanje.⁴

Priprava na terensko delo se začne v razredu, kjer je pred odhodom treba razjasniti temeljne pojme, kot so uničevalno taborišče, koncentracijsko taborišče, delavsko taborišče, in se dotakniti avstrijskega taborišča Mauthausen in življenja v njem. Da na terenu ne izgublamo časa, učence razdelimo v skupine že pred odhodom, prav tako pa tudi vsako skupino že prej seznanimo z njenim raziskovalnim področjem in zadolžitvami po končanem terenskem delu.

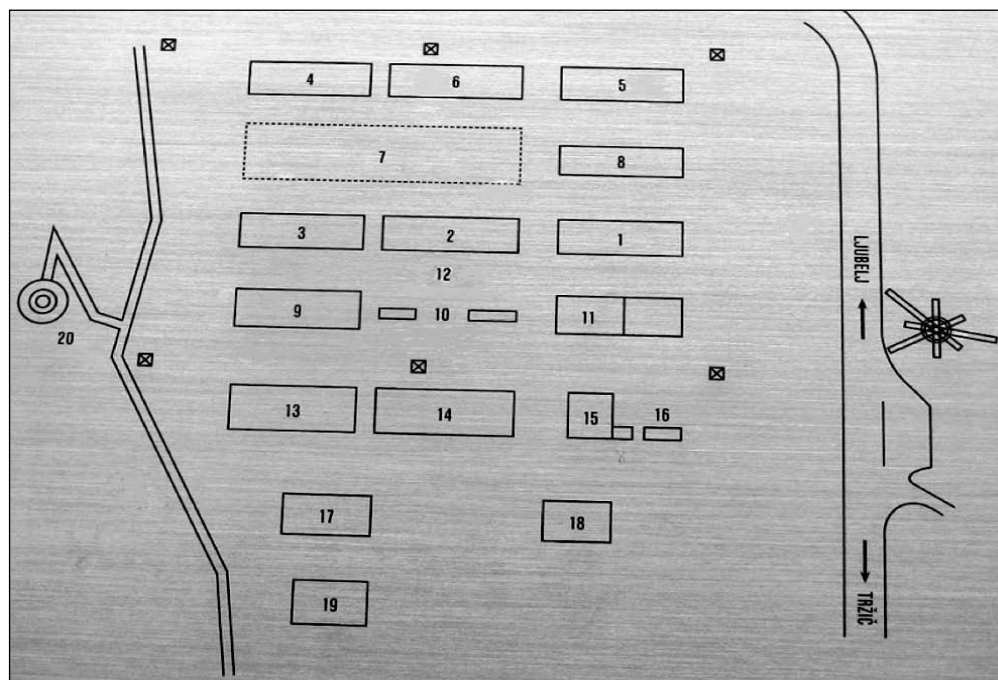
Zelo pomemben je seznam pripomočkov, na katere je treba učence še dodatno opozoriti. Pri opisanem terenskem delu bodo učenci potrebovali meter, fotoaparater, barvice in pisala. Predvidevati je treba tudi, da je teren zaradi gorskega podnebja pogosto blaten, zato je zelo pomembna primerna obutev.

Preden se odpravimo na teren, se lahko s Turistično-informacijskim centrom Tržič, dogovorimo za vodeni ogled spominske sobe Mauthausen, ki je v kleti bivše vojaške mejne stražnice, današnjega gostišča Koren. Učenci bodo tako videli redke ohranjene predmete iz koncentracijskega taborišča, kot so taboriščna obleka, pisma internirancev, delovni pripomočki, in dobili tudi osnovne podatke o taborišču, ki jim bodo kasneje omogočali lažjo orientacijo na terenu. Po natančnih navodilih o varnosti in spoštljivem odnosu do spominskega parka jim razdelimo delovne liste skupaj s starimi fotografijami, taboriščnim tlorisom, načrtom terena in drugim gradivom, ki ga bodo potrebovali pri raziskovanju.

Terensko delo se konča s poročanjem na terenu samem, delo pa se nadaljuje v šoli, kjer učenci s pomočjo zbranega gradiva in druge literature na primer izdelajo modele barak ali taborišča, plakate, spletno stran na internetu, razstavo, zapišejo scenarij za krajši televizijski dokumentarec ali pa svoje raziskovano področje primerjajo z drugimi taborišči.⁵ Pomembno je tudi, da učenci povedo svoje mnenje o terenskem delu in ovrednotijo svoje delo.⁶

Slika 2: Pogled na južno
zaporniško taborišče v ozadju
in civilni del taborišča v
ospredju. (Fototeka Muzeja
novejše zgodovine Slovenije)

Slika 3: Shema taborišča
na južni, slovenski strani.
Informacijska tabla na
Ljubelju (foto: Dora Košak)

- 1-5 stanovanjski blok
- 6 umivalnica in pralnica ter
čevlarska in krojaška
delavnica v podaljšku na levi in
desni strani
- 7 prostor za nogometne in
boksarske tekme
- 8 dve drvarnici
- 9 sanitetna baraka

- 10 2 straniščni baraki
- 11 kuhinja, skladišče, prostor za
starešino taborišča, pisarja in
tolmača
- 12 zbirno mesto
- 13 baraka za SS-moštvo
- 14 baraka za SS-moštvo, brivnica
in skladišče orožja
- 15 kopalnica

- 16 stranišče
- 17 jedilnica in klubski prostori
- 18 oficirska baraka, komandant
taborišča, pesjak in pralnica
- 19 ambulanta
- 20 krematorij
- a, b, c, d, e, f stražni stolpi

4 Trškan, Danijela (2003): Učenje z odkrivanjem in terenske metode dela. V: Zgodovina v šoli. Letnik XV/3-4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 59.

5 Trškan, Daniela (2008): Lokalna zgodovina z odkrivanjem – učenje z odkrivanjem, str. 79.

6 Trškan, Daniela: Učenje z odkrivanjem, str. 59.

PRIMER ZGODOVINSKEGA TERENSKEGA DELA NA LJUBELJU

Naloge, predstavljene v nadaljevanju, so razdeljene v štiri sklope, za štiri skupine učencev, in sicer Domovanje in zbor, taboriščni prostor, »Temna luknja« in pot do nje ter »Revir« in krematorij. Sklopi so oblikovani tako, da zajamejo del taboriščne infrastrukture in del taboriščnega življenja. V vsakem sklopu učence spodbujamo k razmišljanju o predstavitvi in ohranjanju kulturne dediščine. Spodbujamo jih, da uporabljajo tako fizične aktivnosti (iskanje, merjenje in primerjanje) kot tudi izjave prič in ugotovitve zgodovinarjev, s tem pa jih navajamo k razmišljanju, samostojnosti, spodbujamo razvijanje čustvene inteligence ipd.⁷

NAČRTOVANJE UČNEGA SKLOPA:

Širša tema iz učnega načrta za osnovno šolo: Druga svetovna vojna
Učni sklop (zajema eno ali več učnih ur): Okupacijski režimi
Učni problem ali ključno vprašanje (zajema eno učno uro ali le njen del): Nacistična koncentracijska taborišča
Operativni cilji iz učnega načrta za osnovno šolo: Učenec/učenka ob ilustrativnem gradivu opiše značilnosti in posledice totalne vojne
Konkretizirani operativni cilji širše teme (zajemajo vsebine, spretnosti, spoznavne/miselne procese). Učenci/učenke: – opazujejo, zapisujejo, rišejo, fotografirajo ostanke in rekonstrukcije stavb, opreme in delovišča na območju spominskega parka na Ljubelju,   – odkrivajo, merijo, primerjajo, sklepajo in postavljajo hipoteze o velikosti revirja in barak, njihovi namembnosti ter o njihovi notranji ureditvi danes in med drugo svetovno vojno,   – ugotovitve primerjajo in preverjajo hipoteze s pričevanji preživelih taboriščnikov, rekonstrukcijami stavb na območju ter tlorisom območja,   – pripravijo izvirne rešitve in predloge za ureditev delov taborišča na Ljubelju (barake, prostora kazenskega taborišča, delovišča in spominskega obeležja pri krematoriju).   – na območju se orientirajo s pomočjo karte,   – poiščejo ostanke bivšega koncentracijskega taborišča s pomočjo dodatnih virov in literature,   – razmislijo in utemeljijo, kako so bile s taborišči kršene človekove pravice.
Standardi znanja iz učnega načrta. Učenci/učenke znajo: – opisati glavne značilnosti treh totalitarnih sistemov,   – navesti glavne vzroke in posledice druge svetovne vojne.
Pričakovani rezultati. Učenci/učenke: – se s pomočjo karte orientirajo na območju spominskega parka na Ljubelju,   – se v pomen varovanja kulturne dediščine vživijo tako, da pripravijo izvirne načrte z izboljšavami predstavitve spominskega parka na Ljubelju javnosti,   – primerjajo in razložijo dejansko stanje v spominskem parku s podatki iz gradiva s pričevanji preživelih taboriščnikov ter podatkov, zbranih z zgodovinskimi metodami dela,   – zberejo podatke s pomočjo zgodovinskih terenskih metod dela in ohranjenih pričevanj,   – razložijo, katere človekove pravice so bile kršene v taboriščih.
Medpredmetne povezave: matematika, geografija in slovenščina
Didaktični pristopi: Uporabljeno je sodelovalno učenje in metode zgodovinskega terenskega dela: opazovanje (zapisovanje, risanje, fotografiranje), odkrivanje (merjenje), postavljanje hipotez oz. domnev.
Potek učnega procesa: uvajanje, zgodovinsko terensko delo, preverjanje

⁷ Trškan, Daniela (2008): Lokalna zgodovina z odkrivanjem – učenje z odkrivanjem, str. 79.

Dejavnosti, vezane na organizacijo učnega procesa:

Dejavnosti učitelja Pred odhodom – Pripravi delovne liste z zemljevidom, tlorisom taborišča z barakami, deloviščem, potmi in drugimi gradivi (pričevanja) in navodili z aktivnostmi in nalogami za zgodovinsko terensko delo. – Učence pripravi na zgodovinsko terensko delo, jih opozori na varnost in primerno obnašanje med potekom zgodovinskega terenskega dela ter na primerno opremo – fotoaparati, pribor za merjenje, pisanje, risanje, lahko tudi daljnogledi. – Oblikuje skupine učencev. – Dogovori se za ogled spominske zbirke Mauthausen. – Učencem razdeli zvezčiče z delovnimi listi in gradivi za zgodovinsko terensko delo.	Dejavnosti učencev – Preberejo gradivo in navodila za delo na terenu.
Na terenu – Spremlja učence pri ogledu spominske zbirke. – Opozori učence na nevarnosti. – Spremlja delo učencev in jim po potrebi pomaga. – Vodi prvi del poročanja skupin s poudarkom na vtisih.	Na terenu – Ogledajo si spominsko zbirko Mauthausen. – Odidejo na terensko delo in ga izvajajo v skladu z delovnimi listi. – Poročajo o vtisih. – Pripravijo se na poročanje pri pouku.
Po terenskem delu pri pouku – Vodi poročanje skupin in povzema učno snov.	– Poročajo vsi člani skupin, vsak je pripravil poročilo o svoji nalogi. – Pripravijo razstavo fotografij, skic in izvirnih načrtov za izboljšanje predstavitev spominske zbirke na Ljubelju.
– Za zaključek vodi pogovor o kršenju človekovih pravic v taborišči.	– Pojasnijo in utemeljijo, katere človekove pravice so bile kršene v taboriščih.

DELOVNI LIST ŠT. 1: DOMOVANJE IN ZBOR

Najpomembnejša prostora internirancev sta bila stanovanjska baraka, v kateri so jedli in spali, ter zborni prostor, kjer so se odvijala vsakodnevna štetja. Vaša naloga je, da s pomočjo izpovedi francoskega interniranca Gastona G. Charleta, načrta barake v Mauthausnu in fotografij taborišča iz tistega časa raziščete ta dva prostora in odgovorite na zastavljena vprašanja.

1. STANOVANJSKE BARAKE

»Jetniških blokov je bilo šest. Eden je bil za ambulantno. V enem so bile kuhinje. In še majhna baraka, kjer je bila hkrati umivalnica in pralnica.«⁸

a) Kako so danes označena mesta barak/stanovanjskih blokov?

b) Iz katerih materialov so bile barake narejene? Pomagaj si z načrtom in s fotografijami.

Stanovanjske barake so imele dva prostora – jedilnico in spalnico. V spalnicah je ležalo povprečno po 100 kaznjencev (poleti leta 1944 se je število močno povečalo) na nadstropnih lesenih pogradih, širokih od 80 centimetrov do meter in dolgih okrog dva metra, ki so stali v treh ali štirih vrstah. Slamarice so bile napolnjene tudi z oblanci. Ležali so v spodnjem perilu – majici in dolgih spodnjih hlačah. V spalnici niso kurili, peč je bila le v jedilnici, vendar največkrat hladna.⁹ **Christian Arnoux o prihodu na Ljubelj:** »V primerjavi z bloki (barakami) v Mauthausnu je bilo taborišče na Ljubelju lepo. Vse je bilo novo. Celo v sobi, imenovani 'Wohnstube', je bila celo čisto prava miza. Kapi so imeli svoje območje, ki jih je 'Wohnstube' ločil od 'Schlafstube'. V 'Schlafstube' so bila ležišča slab meter široka in približno dva metra dolga in razporejena v tri vrste in napolnjena s slamo. Prav tako so bile v barakah blazine, odeje in prav tako tudi majhna peč, ki je stala na sredini kapovskega prostora.«¹⁰

c) Barake so bile v vseh taboriščih zgrajene na isti način. Izmeri barako številka 3. Nariši njen tloris.

d) V tloris nariši opremo prostorov in opiši, zakaj se je posamezni prostor uporabljal.

e) Po opisih skiciraj pograd, na katerem so spali interniranci.

f) Če bi bilo v baraki točno 100 internirancev, koliko prostora v spalnici je imel en interniranec?

2. »APELPLATZ«

Vsa taborišča, tako večja koncentracijska in uničevalna taborišča kot tudi manjša delavska taborišča, so imela prostor, primeren za redno preštevanje ujetnikov in izvrševanje raznovrstnih javnih kaznovanj. Ta prostor se je imenoval zborni prostor ali »Apelplatz«. Tudi na Ljubelju ga je moč najti.

Na vsakodnevni preštevanji (apelih) so jih klicali samo s številkami, seveda v nemščini. Zato je bilo zelo pomembno, da se je vsak takoj naučil svojo številko v nemškem jeziku, kajti če se nanjo ni odzval, je bil pretepen.

g) Na skici taborišča poišči zborni prostor. Ali lahko izmeriš njegov obseg?

h) Kako dolgi so bili po tvojem mnenju vsakodnevni apeli? Svoje razmišljanje tudi obrazloži.

i) Razmisli in zapiši, zakaj so v taborišču tako vestno izvrševali apele.

Ali se vam zdita stanovanjska baraka in zborni prostor v spominskem mestu dobro predstavljena? Posvetujete se v skupini in skicirajte načrt, kako bi ju bolje predstavili obiskovalcem.

8 Charlet, Gaston G (1966): Kaznilnica v snegu. Ljubljana: Borec, str. 25.

9 Tišler, Janko in Rovšek, Jože (1995): Mauthausen na Ljubelju, koncentracijsko taborišče na slovensko-avstrijski meji. Celovec: Slovenska posvetna zveza in založba Mladinska knjiga – Ljubljana, str. 83.

10 Zausnig, Josef (1995): Der Loibl-Tunnel, Das vergessene KZ an der Südgrenze Österreich. Celovec: Drava, str. 49.

DELOVNI LIST ŠT. 2: TABORIŠČNI PROSTOR

Taborišče na Ljubelju je bilo sestavljeno iz dveh taborišč, južnega na slovenski in severnega na avstrijski strani. Južno taborišče pa je bilo razdeljeno na kazensko taborišče, esesovsko taborišče in taborišče za civilne delavce, ki se je nahajalo na nasprotni strani ceste. Vaša naloga je, da natančno preučite taboriščni prostor južnega kazenskega taborišča.

1. TABORIŠČNI PROSTOR

Gaston G. Charlet: »Taborišče je imelo obliko kvadrata s stranico sto metrov. Na vsakem oglu se je dvigal stražni stolp z žarometi in mitraljezom. Okrog taborišča je bila dvojna ograja iz bodeče žice, pritrjena na velike, globoko vkopane drogove. Ponoči so tipali po 'zaledju' tega dvojnega plotu snopi svetlobe.«¹¹

- a) Poišči potek žične ograje in jo vriši v svoj načrt.
- b) Izmeri eno stranico. Ali je bila izjava bivšega interniranca o njegovi velikosti pravilna?
- c) Žično ograjo okrog taborišča naj bi v spominskem parku ponazarjal nasad smrek. Ali so zasajene pravilno?

»Naslednje jutro so interniranci okrog sebe videli dvojno bodečo žico na visokih in globoko vkopanih lesenih drogovih, na katerih so bile pritrjene močne električne svetilke. Ob žici so videli šest stražnih stolpov, v katerih so stali esesovski stražarji. Na vogalih so bili na trinožcih premični mitraljezi, v dveh vmesnih pa je bila straža samo ponoči in oborožena z brzostrelkami.«¹²

- d) S čim so stražni stolpi ponazorjeni v spominskem mestu?
- e) Preštej število stražnih stolpov in ga primerjaj s številom stražnih stolpov na fotografiji taborišča in na načrtu spominskega mesta. Ali se števila ujemajo?
- f) Na koliko mestih so še vidni ostanki stražnih stolpov? Izberite si enega ter ga skicirajte in izmerite.

V skupini sestavite in predstavite najmanj tri ideje, kako bi prostor taborišča lahko naredili še bolj privlačen in poučen za obiskovalce spominskega parka.

2. POBEGI

Interniranci so ves čas upali, da bodo partizani osvobodili taborišče. Vendar do tega ni nikoli prišlo. Zakaj se to ni zgodilo, nam razodene pričanje Gastona G. Charleta: »Partizani so nam sporočili, da bi bila večja akcija nesmiselna – ne samo zato, ker bi bil napad na taborišče tvegan, ampak tudi zato, ker bi bili tisti, ki bi ušli krogom iz mitraljezov in pušk, zvečine preslabotni za prenašanje nevarnosti ob umiku v gore in premalo pripravljeni na nestalne pohode z ilegalnimi enotami. Zato so nam svetovali, naj poskusimo z manj tveganimi pobegi, omejenimi na skupine ali skupinice; v njih naj bodo samo taki, ki so še dovolj pri moči in sposobni za boj, da ne bodo nepotrebno breme tistim, ki jih bodo sprejeli.«¹³

- a) Premisli, kakšne težave je moral premagati interniranec, ki je želel pobegniti. Pri tem se ne pozabi ozreti naokrog.
- b) Zakaj so se po tvojem mnenju interniranci po begu pridružili partizanom?

Iz taborišča na Ljubelju je pobegnilo 24 internirancev, ki jim je pobeg uspel predvsem zaradi pobočij gora, pomoči posameznih kmetov, sreče, moči in iznajdljivosti. Esesovci so se za vsak pobeg maščevali. Poglejmo, kako pobeg treh Rusov opisuje francoski interniranec Gaston G. Charlet: »Dvesto jetnikov, ki so se po nočnem delu izčrpani vrnili v severno taborišče, je moralo celih dvanajst ur stati mirno, negibno. Če so komu zaradi spanca in lakote klecnile noge, ga je zravnalo puškino kopito. Druge Ruse v tem taborišču, tudi tiste, ki so delali podnevi, so še posebej vso nedeljo mlatili in jih primorali, da so tudi ponoči stali mirno. V ponedeljek pa so na telefonski nalog iz Mauthausna zbrali vse Ruse iz obeh taborišč in jih na vsem lepem odgnali na tržiško železniško postajo, od tam pa jih je odpeljal vlak v zloglasno centralno taborišče, v tiste grozne barake, plinske celice in krematorije.«¹⁴

- c) Razmislite in zapišite, kaj so pobegi internirancev iz taborišča pomenili za naciste.
- d) Tisti, ki so pobegnili, so vedeli, da bodo, če jim pobeg uspe, zanj kaznovani njihovi tovariši, ki so ostali v taborišču. Posvetujte se v skupini in pretehtajte moralne dvome, ki so jih imeli interniranci, preden so se odločili za pobeg. Ali ste se odločili za svobodo? Zapišite svoje razmišljanje in odločitev.

11 Charlet, Gaston G.: Kaznilnica v snegu, str. 40.

12 Tišler in Rovšek: Mauthausen na Ljubelju, str. 86–87.

13 Charlet, Gaston G.: Kaznilnica v snegu, str. 56.

14 Prav tam, str. 59.

DELOVNI LIST ŠT. 3: »TEMNA LUKNJA« – DELOVIŠČE IN POT DO NJEGA

Naloga internirancev je bila izgradnja predora, ki bi omogočal hitrejši prehod motoriziranih vojaških enot ter izboljšal povezanost med Koroško in Gorenjsko. Vaša naloga je, da s pomočjo izpovedi francoskega interniranca Gastona G. Charleta in zemljevida raziščete pot do predora in območje pred predorom. Ker se boste na vašem raziskovanju večkrat prečkali cesto, bodite še dodatno previdni.

Opozorilo: Današnja cesta ne teče po isti poti, kot je tekla v času 1943–1945, ampak je bila narejena šele leta 1964.

Interniranci so na delo vsak dan odhajali iz taborišča po makadamski cesti.¹⁵ To pot opisuje tudi Gaston G. Charlet: »Hodili smo mimo cerkvice, katere zvonik se je dvigal s svojo gotsko glavo proti gorskim pečinam. Tu in tam je stalo ob cesti znamenje – svetnik iz mavca ali lesa (ali kar je od njega ostalo) – nad katerim se je košatilo zelenje kakor streha¹⁶ /.../ Pot nas je pripeljala do umetne ploščadi, kjer se je začelo gradbišče. Tu je stala orodjarna z majhnimi parnimi stroji, okrog nje pa so bile speljane tračnice s kretnicami. V ozadju je zevala temna luknja – vhod v predor, v nedra gore.«¹⁷

- a) S pomočjo zemljevida in izjave francoskega interniranca poišči markantne točke, mimo katerih so interniranci vsak dan pešali do delovišča. Ali še obstajajo? Zariši jih na svoj zemljevid in ne pozabi, da s seboj nosiš fotoaparata.
- b) Ali je pot za obiskovalce spominskega parka označena? Bi jim jo priporočili? Zakaj?
- c) Gaston G. Charlet opisuje videz ploščadi pred predorom v času svojega trpljenja na Ljubelju. Kaj na tem mestu vidiš danes? Nariši razpored stavb in zapiši njihov namen.

Gaston G. Charlet: »Čeprav so nam grozili s kaznimi, ki nas bodo zadele, če bomo sabotirali, smo ob vsaki priložnosti vtaknili črva v jabolko, če se lahko tako izrazim. Kršili smo norme, nismo se držali določil o količinah – če je bilo le moč napraviti tako, da tega ni nihče opazil. Kvarili smo delovne naprave in še mnogo drugih grehov smo si privoščili in se tako vsaj malo oddolžili za krivične zahteve do naših rok in za obupne razmere, v katerih smo živeli.«¹⁸

- d) Zakaj so interniranci sabotirali lastno delo? Svoje razmišljanje tudi obrazloži.

Meja med Avstrijo in Jugoslavijo je bila zaprta do leta 1950, nato pa je bilo potrebno še dodatnih deset let, da so začeli z obnovo ceste in predora, ki so ga med vojno gradili interniranci. Ob odprtju predora za promet se je slovesnosti udeležilo tudi petdeset bivših internirancev, ki so ob tej priložnosti ob ljubeljskem predoru odkrili spominsko ploščo.

- e) Poišči spominsko ploščo in ugotovi, katerega leta je potekalo slavnostno odprtje in katera organizacija je pritrdila spominsko ploščo.

Avtomobili se neprestano vozijo skozi predor, ki so ga s trdim delom zgradili interniranci. Ali se ljudje tega zavedajo? Sestavite predlog, kako bi popotnikom v avtomobilih povedali, kaj se je v preteklosti dogajalo na tem prostoru.

¹⁵ Tišler in Rovšek: Mauthausen na Ljubelju, str. 128.

¹⁶ Charlet, Gaston G., Kaznilnica v snegu, str. 28

¹⁷ Prav tam, str. 42.

¹⁸ Prav tam, str. 48

DELOVNI LIST ŠT. 4: »REVIR« IN KREMATORIJ

Pomemben del taborišča je bila taboriščna ambulanta, kamor so zahajali ponesrečeni in onemogli interniranci. Vaša naloga je raziskati ostanke taboriščne ambulante in krematorija, kjer so končali umrli in ubiti interniranci.

1. »REVIR«

Baraka, v kateri je bila ambulanta ali revir (sanitetni prostori), kot so jo imenovali Nemci, je imela štiri sobe: ena je bila za preglede, druga za lažje, tretja za težje bolnike, v četrto pa so ležali tisti, ki so bili določeni za krematorij oz. za vrnitev v Mauthausen ... Bolezni in nesreč pri delu je bilo med interniranci še veliko več kot med drugimi delavci na Ljubelju, kajti bili so številnejši, slabše oblečeni in hranjeni, skratka živeli so v težkih razmerah.¹⁹

Gaston G. Charlet: »Hrup v sobi št. 3 na »revirju« se je polegel. Zdaj bo Čeh začel vizito. Sobi št. 3 in 4. sta namenjeni tistim, ki jih mučijo notranje bolezni. In res je tu nekaj tuberkuloznih, ki so jim tedni – če ne celo dnevi šteti, kakšnih dvajset pa jih preboleva pljučnico in vnetje trebušne mrene /.../ Čeprav je bila bolniška baraka neudobna in temačna, je bilo tu vseeno bolje kot na gradbiščih, kjer sta ljudi neprestano pestila mraz in burja.«²⁰

- a) Na taboriščnem načrtu poišči taboriščno ambulanto in jo izmeri.
- b) V floris ambulante na delovnem listu vriši prostore in označi njihov namen.

Gaston G. Charlet: »Bili so taki, ki so trdovratno vztrajali, pa tudi taki, ki niso. Slednjim je bila namenjena bolniška baraka ali premestitev v centralno taborišče Mauthausen, kjer so jih čakala pogoltna žrela krematorijev; lahko pa jim je bil usojen tudi hitrejši konec – trideset centimetrov benzola v srce ali v pljuča.«²¹

- c) Zakaj se niso interniranci kljub fizični izmučenosti in bolečinam odločili oditi v taboriščno ambulanto, kjer bi si lahko vsaj malo povrnili moči.

2. KREMATORIJ

Gaston G. Charlet: »Krematorij v ljubeljskem taborišču ni bil na zunaj prav nič podoben tistemu v Mauthausnu. Sestavljali so ga štirje surovo sezidani stebri, na katerih so ležali železni drogovi, dva podolgoma in trije počez. Sem so polagali trupla trpinov. V bližini je bil tudi kup drv, zmeraj pripravljen za ogenj, in nekaj kangel plinskega olja. Ta naprava za sežiganje ljudi je bila v suhi strugi nekdanjega gorskega hudournika, petdeset metrov od »revirja«. Naprave ni bilo videti, a si lahko kljub temu uganil, kje je; nad njo se je namreč dvigal macesen, ki je s svojimi suhimi rebri pričal o pogostih avtodafejih.«²²

- a) Izmerite ostanke krematorija in jih skicirajte.
- b) Ali je krematorij v dobrem stanju?
- c) Se vam zdi pomembno ohraniti zasilni krematorij? Svojo odločitev tudi utemeljite.

Gaston G. Charlet : »Pretrde so bile skale, da bi izgubljali čas s kopanjem jam. Pa okostnjaki bi se ohranili v njih in ostali zgovorne priče o nezaslišanih hudodelstvih, za katere ni opravičila.«²³

- d) Zakaj trupel mrtvih in umorjenih internirancev niso pokopali, ampak so jih zažgali v zasilnem krematoriju?

Gaston G. Charlet: »Je prijatelj ali neznani sotrpini? Je Francoz, Rus, Jugoslovan? Oblački dima, ki smo jih gledali s ceste, niso povedali, kakšne narodnosti je bil mrlič. Bil je številka, ki se je zvijala med plameni in se spremenila v nič. Številka prekletnika, kakršni smo bili vsi. Kdo bo na vrsti jutri?«²⁴

- a) Koliko ljudi je bilo sežganih v krematoriju?
- b) Li so kje navedena imena umrlih internirancev? Ali se vam zdi to pravilno? Svojo odločitev tudi utemeljite.
- c) Najeli so vas, da pomagate oblikovati spominsko obeležje. Vendar se ne morejo odločiti, ali bi na novo spominsko ploščo zapisali imena internirancev ali njihove internacijske številke. Svetujte jim in oblikujte idejo, kako bi oblikovali to spominsko obeležje.

¹⁹ Tišler in Rovšek: Mauthausen na Ljubelju, str. 120.

²⁰ Charlet Gaston G.: Kaznilnica v snegu, str. 67.

²¹ Prav tam, str. 43.

²² Prav tam, str. 74.

²³ Prav tam, str. 77.

²⁴ Prav tam, str. 44.

SKLEP

Skozi pobočje Alp se vije 1561 metrov dolg Ljubeljski predor, pod katerim sameva spominsko mesto bivšega koncentracijskega taborišča na Ljubelju, podružnica zloglasnega Mauthausna. Interniranci so v težkih vremenskih razmerah, ob pomanjkanju obleke in obutve, ob slabi hrani ter pod nenehnim tepežem zgradili še danes vidni predor. Spominsko mesto pa ni le spomenik trpljenja internirancev, ki so v njem preživel dve dolgi leti, ampak tudi spomenik vsem Slovencem, ki so bili zaprti v koncentracijskih taboriščih, na kar spominja spominska klet z imeni vseh večjih koncentracijskih taborišč. Tak zgodovinski prostor je več kot primeren kraj za izvedbo zgodovinskega terenskega dela, s katerim učenci na terenu spoznajo ureditev koncentracijskega taborišča in življenje v njem, hkrati pa se soočijo tudi s pomenom varstva kulturne dediščine. Članek ponuja idejo za izvedbo terenskega dela na Ljubelju, s katerim bi učenci spoznali ureditev, namen taborišča na Ljubelju ter življenje internirancev znotraj bodeče žice. Učencem in dijakom bi tako zgodovina koncentracijskih taborišč postala nekaj otipljivega in dokazljivega, predvsem pa nekaj, kar je zares obstajalo in se ne sme več ponoviti.

LITERATURA

- Charlet, Gaston G. (1966): *Kaznilnica v snegu*. Ljubljana: Borec.
- Košak, Dora (2009): »Postoj, popotnik, spomni se zločina«. Zgodovina ureditve spominskega mesta bivšega koncentracijskega taborišča na Ljubelju. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Tišler, Janko in Rovšek, Jože (1995): *Mauthausen na Ljubelju, koncentracijsko taborišče na slovensko-avstrijski meji*. Celovec: Slovenska posvetna zveza in založba Mladinska knjiga – Ljubljana.
- Trškan, Danijela (2008): *Lokalna zgodovina – učenje z odkrivanjem*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Trškan, Danijela (2003): *Učenje z odkrivanjem in terenske metode dela*. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik XV/3–4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Zausnig, Josef (1995): *Der Loibl-Tunnel, Das vergessene KZ an der Südgrenze Österreich*. Celovec: Draava.

POVZETEK

S terenskim delom učenci razvijejo sposobnost orientacije in prostorskih predstav, navajajo se na delo v skupini oz. timsko delo ter na individualno odgovornost za svoje delo in skupinsko nalogo. Težka tema koncentracijskih taborišč pa postane bolj obvladljiva, otipljiva in dokazljiva. Učenci skozi videno in občuteno lažje oblikujejo v svoj osebni odnos do teme in ugotovijo, da so koncentracijska taborišča veliko bližje, kot bi si mislili, saj so nastala tudi na ozemlju današnje Slovenije in nas na napake človeštva opominjajo pred našimi očmi. Čeprav predstavljene naloge še niso bile uporabljene in temeljijo le na teoriji, upam, da razdalja, ki jo je treba premagati, ne bo ovira, da bi to zgodovinsko mesto začelo služiti svojemu namenu, in sicer ozaveščanju mladih o svoji težki zgodovini v upanju, da se ta ne bi nikoli več ponovila.

Mateja Grmek, Osnovna šola Miren in Šolski center Srečka Kosovela, Sežana

»SKOZI NAŠE OČI« – HOLOKAVST SKOZI OČI ŽRTEV

UVOD

Učiti o holokavstu pomeni učiti o človeku – njegovih dejanjih, mislih, pogledih na svet in motivih.¹ Učenci tako ob obravnavanju te teme ne spoznavajo samo suhoparnih zgodovinskih dejstev, ampak naletijo na različna moralna vprašanja, soočijo se z mnogimi dilemami. Prav zato je pomembno, kako učimo o holokavstu. Februarja 2009 sem se udeležila seminarja o holokavstu v Yad Vashemu v Jeruzalemu. Na seminarju nismo spoznavali samo, kaj učiti (s tem smo učitelji dobro seznanjeni), ampak predvsem kako učiti o holokavstu. V Yad Vashemu so poudarili pomen obravnavanja holokavsta s treh vidikov – z vidika preživetih, žrtev in opazovalcev. Hkrati sem ob njihovih predstavitev muzeja holokavsta in v različnih delavnicah, v katerih sem sodelovala, spoznala, kako pomembno je vključevanje zgodb, pričevanj in spominov v poučevanje.

V dveh šolskih urah sem tako želela predstaviti holokavst skozi oči žrtev. Hkrati pa sem želela, da bi učenci to težko temo spoznavali skozi besede svojih vrstnikov, torej skozi zapise otrok, ki so živeli v tem groznem času.

Vse prevečkrat pri zgodovini uporabljamo zgodovinske vire, ki so nastali na stani preživetih. Največkrat navajamo zgodovinska dejstva in pripovedujemo o tem, kaj so naredili preživetji, kakšne odločitve so sprejemali, iščemo vzroke zanje in posledice. Prav pri poučevanju zgodovine Hitlerjevega prihoda na oblast in nacistične Nemčije se ne morem znebiti občutka, da učenci, zlasti dečki, gledajo na Hitlerja z občudovanjem. Občudujejo doslednost, natančnost, učinkovitost in hiter tehniški razvoj.

UČENJE ZGODOVINE NAJLAŽE POTEKA SKOZI ZGODBE

Učenci 21. stoletja živijo v svetu, ki je prežet z nasiljem. Tega opažajo v medijih, ki iščejo samo senzacionalne novice, v filmih, ki so vedno bolj nasilni in krvavi, vse več nasilja pa je tudi v domači ulici, šoli, v domu.

Tako so učenci tudi pri urah zgodovine in geografije, ob pripovedovanju o nasilju in krivicah, ki so se godile ali se godijo drugim, precej otopeli. Zdi se jim, da se je to dogajalo daleč v preteklosti, da nima nobene zveze z njimi in da se danes kaj ne more več ponoviti. Tudi ko omenjamo primere iz sodobne zgodovine, se jim zdi to drugi svet, iz katerega so sami izvzeti. Opazila pa sem, da se čisto drugače odzovejo, če imajo osebe, o katerih govorim, imena in priimke. Če neki zgodovinski dogodek »prizemljim«, povem konkretno zgodbo o tem, kako je neka politična odločitev vplivala na »malega človeka«, in če še povem, da je zgodba resnična, učenci pazljivo prisluhnejo. Zgodbe se jih dotaknejo, pri usvajanju snovi potem aktivno sodelujejo in tudi njihovo znanje je trajnejše.

ITZHAK B. TATELBAUM: THROUGH OUR EYES²

Kako torej učiti o holokavstu z vidika žrtev, torej Judov, in hkrati skozi zgodbo oz. pričevanje? Dober primer so gotovo spomini Judov, ki so preživeli holokavst, ali dnevniki, ki so jih pisali v času holokavsta. Velik problem predstavlja izbor primernih del ali odlomkov, ki bi jih lahko uporabili v šoli, saj morajo biti ti prilagojeni starosti učencev. Spominov in dnevnikov, ki so nastali v času holokavsta ali takoj po njem, je zelo veliko. Žal je v slovenščino prevedenega bore malo. Preveden je dnevnik Ane Frank, ki pa govori le o delu dogajanja v času holokavsta, saj ga piše deklica, ki se skriva. Poleg Dnevnika Ane Frank so izšli v angleščini vsaj še naslednji dnevniki, ki so jih pisali najstniki: The Diary of Eva Heyman,³ Young Moshe's Diary,⁴ The Diary of a ghetto boy,⁵ The Diary of David Rubinowitz,⁶ The Diary of Vilna Ghetto,⁷ Hannah Senesch Her Life and Diary⁸ in The Diary of Charlotte Veresova.⁹

¹ Steinfeld, Irena (2002): How was it humanly possible? Jerusalem: Yad Vashem, str. 3.

² Tatelbaum, B. Itzhak (2004): Through our eyes. Jerusalem: Yad Vashem.

³ Heyman, Eva (1974): The Diary Of Eva Heyman. Jerusalem: Yad Vashem. O njenem življenju in dnevniku več na <http://www.ushahimuseum.org/Docs2/>.

⁴ Finkler, Moshe (1965): Young Moshe's Diary. Jerusalem: Yad Vashem.

⁵ Galinik, Werner (1947): The Diary Of A Ghetto Boy. Jewish Life Vol. 6.

⁶ Rubinowicz, Dawid (1981): The Diary Of David Rubinowicz. Redmond: Lane Communications. O njegovem življenju več na http://www.zydziwpolsce.edu.pl/rubinowicz/aindex_rubinowicz1.html. Tu so objavljeni tudi nekateri odlomki iz njegovega dnevnika. Biografija v nemščini na spletni strani http://de.wikipedia.org/wiki/Dawid_Rubinowicz.

⁷ Rudashevski, Yitskhok (1973): The Diary Of The Vilna Ghetto. Beit Lohamei Haghettaot: Hakibbutz Hameuchad.

⁸ Senesch, Hanna (1973): Hannah Senesch Her Life And Diary. New York: Shocken. Več o njenem življenju in delu na http://en.wikipedia.org/wiki/Hannah_Szenes.

⁹ Veresova, Charlotte (1965): The Diary Of Charlotte Veresova, Terezin. Prague: Council of Jewish Community in the Czechlands.

Na seminarju v Yad Vashemu sem med množico didaktične literature, ki obravnava holokavst, izbrala in kupila knjigo *Through our eyes* avtorja Itzhaka B. Tatelbauma. V knjigi so zbrana pričevanja otrok, starih od 11 do 17 let, ki so živeli in doživljali holokavst. Knjiga je razdeljena na 12 poglavij (Življenje otrok pred holokavstom, Čas sprememb v Evropi, Šolski zakon, Javno sežiganje judovskih knjig in požigi sinagog, Druga svetovna vojna, Rumena zvezda, Vsakdanje življenje v getih, Dokončna rešitev judovskega problema, Deportacije, Prihod v taborišča, Osvoboditev, Nebesa za prihodnje generacije). Vsako poglavje se začne s kratkim zgodovinskim uvodom, sledijo pričevanja otrok, ki so preživeli holokavst, ali pa odlomki iz različnih dnevnikov, ki so jih pisali judovski otroci med holokavstom. Na koncu vsakega poglavja so še vprašanja za razmislek. Avtor je v knjigo vključil pričevanja otrok iz različnih evropskih držav (Nemčija, Poljska, Madžarska, Nizozemska, Belgija ...). S tem je prikazal prostorsko in časovno razsežnost zločina. V knjigi je objavil pričevanja več kot petdesetih otrok. Knjiga je tudi bogato slikovno opremljena s fotografijami judovskih otrok iz obdobja holokavsta.

NAČRTOVANJE UČNEGA SKLOPA

Širša tema iz učnega načrta za osnovno šolo: Druga svetovna vojna
Učni sklop: Značilnosti nacizma in fašizma
Učni problem ali ključno vprašanje: Holokavst v očeh žrtev
Operativni cilj/-i iz učnega načrta. Učenec/učenka: – ob zgodovinskem zemljevidu opiše fašistično in nacistično agresijo pred izbruhom druge svetovne vojne,   – oceni vzroke in posledice t. i. politike popuščanja zahodnih demokratičnih držav fašističnim in nacističnim agresijam ...
Operativni (konkretni) cilji širše teme, ki se nanašajo na znanje in razumevanje zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov. Učenci/učenke: – ponovijo temeljna dejstva o dogodkih iz obče zgodovine (od prihoda Hitlerja na oblast do konca druge svetovne vojne),   – pojasnijo položaj Judov v Nemčiji pred prihodom Hitlerja na oblast in primerjajo življenje Judov in Nejudov v Nemčiji,   – opišejo spremembe v življenju Judov po prihodu Hitlerja na oblast,   – sklepajo, zakaj je Hitlerjeva protijudovska politika ni naletela na večji odpor tako med Judi kot Nejudi,   – razložijo, kaj je ukaz o obvezno našiti rumeni zvezdi pomenil za Jude, in sklepajo, kaj je želel Hitler doseči, ko je Judom ukazal nositi rumeno zvezdo,   – razložijo, kaj so bila koncentracijska taborišča, primerjajo delovna in uničevalna taborišča,   – naštejejo vsaj tri delovna in tri uničevalna taborišča,   – sklepajo o posledicah nacistične politike za Jude kot narod/skupnost in spoznajo različne usode Judov po drugo svetovni vojni.
Operativni (konkretni) cilji širše teme, ki se nanašajo na razvijanje spretnosti in veščin. Učenci/učenke: – iz prebranega besedila povzamejo bistvo,   – kritično presodijo ravnanja ljudi,   – razvijejo mišljenje, se usposobijo v opazovanju in primerjanju,   – oblikujejo svoje mnenje in argumentirajo svoje trditve,   – se naučijo strpnosti v pogovoru in poslušanja drug drugega.
Operativni (konkretni) cilji širše teme, ki se nanašajo na razvijanje odnosov, naravnosti, ravnanj in stališč. Učenci/učenke: – ugotovijo, kaj je predsodek, kako hitro ponotranjimo predsodke in kako težko se jih znebimo,   – pojasnijo pomen propagande, ugotovijo, kakšen pomen ima in kakšne so lahko posledice,   – pojasnijo pomen spoštovanja različnosti in temeljnih človekovih pravic,   – razlike med ljudmi dojemajo kot prednost in ne kot nekaj motečega.
Medpredmetne povezave: – geografija – poznavanje prostorskih okvirov   – državljanska in domovinska vzgoja ter etika – etično presojanje
Didaktični pristopi: aktivne učne metode (delo z besedilom in slikovnim gradivom)

POTEK UČNIH UR

Za uvod sem na spletu¹⁰ poiskala nekaj fotografij slavnih ljudi z judovskimi koreninami. Izbrala sem naslednje: Harrison Ford, Sarah Jessica Parker, Natalie Portman in Paul Newman.

Z učenci smo se ob fotografijah pogovorili s pomočjo naslednjih vprašanj:

- Kdo so ljudje na slikah? So ti ljudje dobri ali slabi? Kako lahko vemo?
- Ali lahko za neko skupino ljudi rečemo, da je samo dobra ali samo slaba?
- Vsi štirje ljudje na fotografijah imajo judovske korenine. Kaj veš o Judih?

Sledila je razlaga in opredelitev pojma holokavst. Učenci so poiskali razlago v učbeniku¹¹ in Slovarju tujk in jo zapisali v zvezek.

Obravnavanje holokavsta sem razdelila na sedem poglavij (Judi pred holokavstom, Prihod Hitlerja na oblast in prve težave Judov, Začetek vojne in stopnjevanje nasilja nad Judi, Življenje v getu, Dokončna rešitev, Deportacije, Prihod in življenje v taborišču).

Vsak učenec je v nadaljevanju učne ure prejel kuverto, v kateri je bilo sedem delovnih listkov različnih barv. Na vsakem listku so bila na začetku vprašanja za preverjanje predznanja. Sledila sta eden ali dva odlomka različnih pričevanj judovskih otrok. Učenci so tiho prebrali odlomke in poskušali odgovoriti na vprašanja, ki so bila pod besedilom. Nato smo se o prebranem pogovorili, v enem stavku povzeli dejstva in zapisali v zvezek. Pri nekaterih poglavjih sem dodala še kratko razlago.

PRIMERI DELOVNIH LISTOV

DELOVNI LIST 1 (BEL) – JUDI PRED HOLOKAVSTOM

a) Oglej si fotografiji.¹² Ena prikazuje judovsko, druga pa slovensko družino iz prve polovice 20. stoletja.

Primerjaj ju in odgovori na vprašanja.

- Katera fotografija prikazuje slovensko in katera judovsko družino? Kako veš?
- Opiši razlike in podobnosti med obema družinama.

b) Preberi pričevanja in poskušaj odgovoriti na vprašanja.

- Kako so živeli judovski otroci pred holokavstom?
- Misliš, da se je njihovo življenje močno razlikovalo od življenja slovenskih otrok v istem času?
- Ali so bili srečni?

V šoli smo bili šest dni na teden. Imeli smo ogromno domačih nalog. Bili smo člani mladinskih skupin, hodili drsat pozimi in igrali tenis poleti.

Ukvarjala sem se z gimnastiko in atletiko.

Dora, 12 let, Poljska

Judovsko življenje v Vilni je bilo živahno in razburljivo.

Moje otroštvo je bilo tipično otroštvo judovskega otroka v Vilni. Doma so me oboževali. Rad sem imel šolo. Rad sem prebiral zgodovino in se učil o literaturi in umetnosti. Že od zgodnjih let je bila moja strast gledališče.

Sima, 14 let, Poljska

Mama me je vprašala, ali bi se tudi letos učila igrati klavir. Rekla sem da. Tako sem danes imela svojo prvo uro klavirja.

Hana S., 13 let, Madžarska

Nekega dne so v Varšavi odprli nov kino, imenovali so ga Paladium. Isabella je pregovorila mojo mamo, da nas je vse peljala gledat film, v katerem je igrala Shirley Temple.

Anna H., 10 let, Varšava, Poljska

Sovražila sem ovseno kašo. Ne glede na to, koliko sladkorja ali masla si ji dodal, enostavno nisem prenesla pogleda na to lepljivo maso.

Anna H., 10 let, Varšava, Poljska

Rada sem imela to čisto, modro vodo. Rada sem plavala v njej in ležala v senci dreves, ki so rastle ob njenem bregu. Trume otrok so čofotale v vodi v Donavi. Družine so imele piknike na travnikih na njenih bregovih, nogometne ekipe so imele v bližini igrišče in plavalne ekipe so se pripravljale na svoje letno srečanje.

Livia, 13 let, Madžarska

Opomba: Namen pogovora je, da učenci spoznajo, da se življenje večine judovskih otrok v Evropi ni veliko ločilo od življenja nejudovskih. Judi v Nemčiji so bili dokaj dobro integrirani v nemško družbo.

¹⁰ en.wikipedia.org/wiki/Harrison_Ford, en.wikipedia.org/wiki/Sarah_Jessica_Parker, sl.wikipedia.org/wiki/Natalie_Portman, en.wikipedia.org/wiki/Paul_Newman (pridobljeno 26. 2. 2010).

¹¹ Razpotnik, Jelka (2005): Raziskujem preteklost 9. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole. Ljubljana: Rokus, str. 84.

¹² Ustrezni fotografiji lahko učitelj poišče na spletu.

DELOVNI LIST 2 (MODER) – PRIHOD HITLERJA NA OBLAST IN PRVE TEŽAVE JUDOV

a) Vprašanja za ponavljanje učne snovi prejšnjih učnih ur:

- Kaj se je zgodilo leta 1933 v Nemčiji?
- Kako je to vplivalo na življenje Judov?

b) Preberi pričevanja in odgovori na vprašanja.

- Kako se je spremenilo življenje Judov v Nemčiji?
- Kako so se otroci počutili ob teh spremembah? O čem so razmišljali?
- Ali so se vsi Nemci strinjali s takim ravnanjem z Judi?
- Kaj misliš, zakaj večina Nejudov ni rekla nič?

Naša družina je v celoti čutila vpliv Hitlerjevih protijudovskih zakonov in postajali smo vse bolj zaskrbljeni. Judom se je bilo prepovedano voziti s tramvaji. Svoje trgovine smo lahko imeli odprte le med trejo in peto uro in na trgovini je moral biti napis JUDOVSKA TRGOVINA. Judje smo morali biti v svojih domovih pred osmo zvečer, po tej uri nismo smeli niti sedeti na svojih vrtovih. Judje se nismo smeli ukvarjati z javnimi športi. Plavanje, kopanje, drsanje, hokej, tenis so bili Judom prepovedani ...

Anna, 13 let, Nemčija

Ko smo nekoč prej zaključili pouk, sva se z Inge dogovorili, da prineseva drsalke in bova preostanek dela drsali na zunanjem drsališču. Ampak ko sva prišli do drsališča, sva zagledali napis: PSOM IN JUDOM VSTOP PREPOVEDAN.

Hannele, 11 let, Nemčija

Pogrešam plažo ... vonj po morju, občutek vlažnega peska pod mojimi bosimi nogami. Celo mestni bazen mi ni več dosegljiv. JUDOM VSTOP PREPOVEDAN pravi napis nad vrati.

Rosemarie, 12 let, Avstrija

Učitelj športne vzgoje je bil pravi nacist. Moja prijateljica, ki je bila tudi Judinja, in jaz sva bili najboljši pri športu. In učitelj se je vedno drl na ostale učence: »Lena dekleta! Kako lahko pustite, da sta ti dve Judinji boljši kot ve?

Catherine, 12 let, Nemčija

Obiskoval sem šolo za judovske otroke, kjer so učili samo judovski učitelji. Vsako jutro smo se najprej razgledali po razredu in ugotavljali kdo »manjka«, kar je pomenilo, da so jih prek noči aretirali ali odpeljali.

Barry, 13 let, Nizozemska

c) Oglej si ilustracijo v učbeniku¹³ na strani 83, ki je nastala kot del nemške protijudovske propagande.

Opomba: Z učenci se pogovorimo o propagandi. Povem jim zgodbo o mušnici¹⁴ in o otroški igri Juden Raus.¹⁵

Kratek zapis v zvezek: Nacistična propaganda je spodbujala protijudovsko razpoloženje, ki je preraslo v sovraštvo do Judov. Po prihodu Hitlerja na oblast so v Nemčiji načrtno kršili državljanske pravice Judov.

¹³ Razpotnik, Jelka (2005): Raziskujem preteklost 9. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole. Ljubljana: Rokus, str. 83.

¹⁴ O zgodbi lahko preberete na http://en.wikipedia.org/wiki/Der_Giftpilz

¹⁵ O igrici lahko preberete na http://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_board_games, fotografija igrice pa je na spletni strani http://www1.yadvashem.org/yv/en/holocaust/about/01/persecution_object_gallery.asp

DELOVNI LIST 3 (RUMEN) – ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

a) Vprašanja za ponavljanje in preverjanje učne snovi prejšnjih učnih ur:

- Kdaj se je začela druga svetovna vojna?
- S katerim dogodkom?

b) Preberi pričevanje in poskušaj odgovoriti na vprašanja.

- Na kaj bi ti najprej pomislil, če bi ti sporočili, da se je začela vojna?
- V pričevanju piše, da se mora Nemčija za vsako ceno premakniti proti vzhodu. Zakaj so nekateri Nemci tako razmišljali?

V bližini sta dva moža kadila in se pogovarjala. V začetku se zanju sploh nisem zmenila, šele beseda vojna je pritegnila mojo pozornost. O vojni vem iz zgodovinskih knjig ... Vem tudi, da so vojne grozne. Eden od možakov je vztrajal, da se mora Nemčija za vsako ceno premakniti proti vzhodu. In da zato vojna bo. Rekel je, da je Avstrija bila zavzeta, Poljska pa bo naslednji teden.

Alicia, 10 let, Poljska

c) Preberi pričevanje in poskušaj odgovoriti na vprašanja.

- Zakaj so Nemci Judom ukazali nositi rumeno zvezdo?
- Kako so se počutili otroci, ko so bili označeni z rumeno zvezdo?
- Kako so se do njih obnašali Nemci? Zakaj?

Vsem Judom na Madžarskem so ukazali, da si morajo prišiti rumeno davidovo zvezdo na obleko, da so bodo ločili od ostalih. To ponižanje me je močno prizadelo.

Bil sem edini Jud v mojem razredu. In lahko si predstavljate, da mi ni bilo lahko, ko sem šel prvi dan v šolo z našito zvezdo.

Moshe S., 17 let, Madžarska

Kmalu so se pojavili plakati, ki so pozivali Jude, naj se označijo. Nobenemu Judu ni bilo dovoljeno zapustiti stavbe brez našitega znaka – davidove zvezde. Ampak tudi z našitkom nisi bil varen. Vsak Nemec te je lahko pograbil in te prisilil, da si mu odmetal sneg ali očistil škornje.

Kitty, 12 let, Poljska

Ne želim več zapustiti hiše. Ne bom nosila rumene zvezde. V javnosti se že ne bom pojavljala z rumeno zvezdo. Ne smejo me videti s to grozno zadevo. Umrli bi, če bi me videl kakšen moj sošolec.

Bila sem prizadeta in ogorčena ...

Jud ali kriminallec? Kakšna je razlika?

Nič več nisem bila človeško bitje, bila sem označena proti svoji volji, bila sem le še predmet.

Livia, 12 let, Madžarska

Deležni smo bili sočutnih pogledov ljudi, ki so se vozili na delo. Na obrazih si jim lahko videl, da so obžalovali, ker nam niso smeli ustaviti in nas peljati. Grozna rumena zvezda je govorila zase.

Anna, 13 let, Nemčija

Prišla je novica, da mora od danes naprej vsak Jud ne glede na starost nositi rumeno zvezdo. Nosila sem rumen trak s črno davidovo zvezdo in napisom Jud v sredini. Morala sem jo nositi na levi roki nad komolcem. Ko smo bili enkrat označeni, so nas lahko takoj prepoznali in hoditi po ulici je postalo tvegano. Vsakemu Nemcu si se moral umakniti s poti. Velikokrat so nas preteпали.

Hanna D., 12 let, Poljska

Po naslednjem ukazu smo morali vsi Judje, starejši od 10 let, nositi bel trak z modro davidovo zvezdo na desni roki. Če nisi ubogal, je bila kazen smrt. Nemci so pogosto uporabljali naslednji trik. Sprehajali so se v treh, in ko je stopal proti njim Jud, mu je eden od Nemcev strgal trak z zvezdo in rekel ostalima dvama, da ta Jud ne nosi zvezde. Tako so imeli upravičen razlog, da so Juda pretepli, lahko celo ustrelili.

Anna H., 12 let, Poljska

Zapis v zvezek: Z začetkom vojne se je nasilje nad Judi še stopnjevalo. Vsi Judi so morali nositi rumeno davidovo zvezdo.

DELOVNI LIST 4 (ZELEN) – ŽIVLJENJE V GETU

a) V učbeniku na strani 84 preberi, kaj je geto.

b) Preberi pričevanje in poskusi odgovoriti na vprašanja.

- Kako se je spremenilo življenje otrok, ko so bili preseljeni v geto? Kako so se počutili?
- Kaj misliš, kakšno je bilo življenje v getu?
- Kakšen namen so imeli Nemci, ko so ustanavljali geta? Zakaj je Hitler Jude prisilil, da so se preselili v geto?

Izdan je bil nov zakon ... Vsi Judje se morajo preseliti v geto ... Nekega jutra so nemški in latvijski vojaki glasno potolkli na naša vrata in vrata vseh judovskih družin. Kričali so: »Ven, ven!« Imeli smo 15 minut časa, da smo pobrali, kar smo lahko, da smo odnesli s sabo ...

Sima, 17 let, Poljska

Počutim se, kot bi bil v škatli. Tu ni zraka, ne da se dihati. Kamor koli greš, naletiš na vrata, ki ti preprečijo nadaljevanje. Počutim se ujet, vzeli so mi svobodo, vzeli so mi dom, vzeli so mi poznane ulice Vilne, ki sem jih imel tako rad. Odrezali so me od vsega, kar mi je bilo ljubo in dragoceno.

Yitskhok, 15 let, Litva

Dragi dnevnik,
tukaj smo le pet dni, a zdi se, kot da smo pet let. Sploh ne vem, s čim naj začnem pisati, saj se je zgodilo toliko groznih stvari, odkar sem zadnjič pisala. Prvič: ograjo so končali in nihče ne more ven in nihče ne more noter. Od danes naprej nismo več v getu, ampak v geto taborišču. In na vsako stavbo so napisali, česa ne smemo. Pravzaprav ... vse je prepovedano. Še najbolj grozno od vsega je to, da je za vsako kršitev zagrožena smrt. Pravzaprav ni napisano, da to velja tudi za otroke, ampak se mi zdi, da velja ...

Eva, 13 let, Madžarska

Zapis v zvezek: Jude so ločili od ostalih prebivalcev – nastanili so jih v getih.

DELOVNI LIST 5 (SVETLO MODER) – DOKONČNA REŠITEV

a) V zgodovinskem atlasu¹⁶ si oglej zemljevid širjenja Nemčije in odgovori na vprašanja:

- Kako je potekalo nemško osvajanje Evrope?
- Kako je to vplivalo na Jude po Evropi?

Pri tem poglavju učenci ne preberejo pričevanja, pač pa jim razložim, kaj je za Hitlerja pomenila »dokončna rešitev judovskega vprašanja«.

Zapis v zvezek: Leta 1942 – načrt o »dokončni rešitvi judovskega vprašanja«.

DELOVNI LIST 6 (SIV) – DEPORTACIJE

a) Preberi pričevanje in poskusi odgovoriti na vprašanja.

- Kako je Livia doživljala priprave na odhod?
- Zakaj je njen zapis iz samih vprašanj? Kako se počuti?

Kaj stlačiti v vrečo, vrečo, ki bo dovolj velika, da jo lahko nosiš na dolge razdalje? Hrano? Obleke? Dragocenosti? Kam nas bodo odpeljali? Bo tam mrzlo? Torej so topla oblačila pomembna. Ali bomo dobili na poti hrano? Drugače je najpomembnejše, da vzamemo hrano. Kaj pa zlato, srebro, mogoče porcelan? Kdo ve? Želim, da bi bil očka tukaj ...

Vročično pakiramo življenjsko pomembne stvari v culo, s katero se bomo vkrcali v živinski vagon. Brez zibelk, brez skled za umivanje, otroških vozičkov, vse moramo zmanjšati na minimum.

Livia, 13 let, Madžarska

¹⁶ T. Weber, B. Mrevlje, M. Rihtaršič,
F. Rovšek Kosmač, G. Škraba:
Mali zgodovinski atlas. Ljubljana:
Modrijan.

b) Preberi pričevanje Davida s Poljske in poskušaj odgovoriti na vprašanja.

- Kje je živel David pred odhodom? Kam so ga odpeljali?
- Kakšne so bile razmere na vlaku v vagonu? Kako so se obnašali ljudje, ki so bili v vagonih?
- Zakaj Nemci niso poskrbeli za boljše razmere v vagonih?
- Kaj je želel povedati David z zadnjim stavkom: Ne vem, kako dolgo smo potovali, zdelo se mi je, da smo na poti že celo večnost.

DELOVNI LIST 7 (RJAV) – PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Učenci iz ovojnice vzamejo rjav listek, preberejo pričevanje in odgovorijo na vprašanja.

- Kako je potekalo življenje v taborišču?
- O čem so razmišljali ti otroci?
- Taboriščnikom so vtetovirali številke. Zakaj? Kaj so s tem dosegli?
- Kako so se taboriščniki počutili in o čem so razmišljali, ko so jim vtetovirali številke?

Nasproti nam je prišel esesovski podčastnik z gumijevko v roki. Ukazal je: »Moški na levo! Ženske na desno!« Šest besed, izrečenih mirno, brezbrizno, hladnokrvno. Šest enostavnih, kratkih besed. Pa vendar je bil to trenutek, ko sem se ločil od svoje matere. Nisem imel časa premišljevati, saj sem že začutil stisk očetove roke: ostala sva sama. V delčku sekunde sem lahko videl mater in sestre odhajati proti desni strani. Cipora je držala mamino roko. Videl sem ju, ko so se oddaljili; mama je božala svetle lase moje sestre, kot da jo bo s tem zaščitila, jaz pa sem še naprej hodil z očetom, z moškimi. Nisem se zavedal, da tukaj, v tem trenutku, zapuščam svojo mater in Ciporo za vedno.

Elie, 15 let, Transilvanija

Vsako jutro smo vstali ob 4.00, stali v vrsti med 6.30 in 7.00, ko so nas preštevali, dobili črno kavo in kos kruha. Nato smo šli ven delati do večera. Ko smo se vrnili, smo spet stali v vrsti, da so nas prešteli ...

Po štirih tednih smo šli ven delat, kopali smo. Nisem vedela, kaj kopljemo. Kar kopali smo.

Bertha, 12 let, Češkoslovaška

Končno so se vrata odprla in prvič po dvanajstih urah smo dobili malo svežega zraka, kar smo resnično cenili, saj je zrak v tem majhnem prostoru zaradi ljudi in neobstoječih toaletnih prostorov postal neznosen.

Sonce je sijalo, a ne za nas. Pričakal nas je sprejemni odbor nemških vojakov s strojnicami in krvoločnimi psi. Vojaki so kričali: Ven, ven, hitro, hitro!«

Barry, 14 let, Nizozemska

Jedli smo enkrat na dan. Dali so nam črno kavo in kruh ... majhen kos črnega kruha, ki ni imel najboljšega okusa, ampak za nas je bil odličen. Dobili smo tudi zelo vodeno juho ... In moral si čakati 24 ur na naslednji obrok. Torej, obrok je bil nekaj, česar smo se veselili. Bil je to najpomembnejši del dneva.

Rose, 11 let, Poljska

Ko sem pogledal vojake, sem se spraševal: Zakaj nam to počnejo? Nikoli nikomur nismo škodili. Kaj bo z našo družino. Ali bom še kdaj videl mamo, mojo sestro in mojega brata?

David B., 13 let, Poljska

Prvi dan v taborišču. Proti poldnevu so nam prinesli juho, za vsakega krožnik goste juhe. Čeprav me je mučila lakota, se je nisem dotaknil. Še vedno sem bil nekdanji razvajan otrok. Oče je pospravil še mojo porcijo.

Popoldne so nas postrojili v vrste. Trije zaporniki so prinesli mizo in medicinsko orodje. Vsakdo je moral pristopiti k mizi z dvignjenim rokavom leve roke. Trije »stari« so nam z iglami v rokah vrezali številko na levo roko. Jaz sem postal A-7713. Od takrat naprej nisem več imel drugega imena.

Dnevi so minevali. Zjutraj: črna kava. Opoldne: juha. O šestih popoldne apel. Zatem kruh in še kakšna malenkost. Ob devetih: v posteljo.

Elie, 15 let, Transilvanija

Preden učenci preberejo pričevanja na listku 7, jim razložim, kaj je koncentracijsko taborišče in kakšna je razlika med delovnim in uničevalnim taboriščem. Učenci z zemljevida v atlasu izpišejo imena največjih delovnih in uničevalnih taborišč.

Več o deportacijah in življenju v taboriščih povem ob slikah iz Auschwitza.

Zapis v zvezek: Leta 1933 so odprli prvo koncentracijsko (delovno) taborišče v Nemčiji (Dachau), ki je bilo namenjeno Hitlerjevimi nasprotnikom. Po letu 1942 pa so na vzhodu ustanavljali uničevalna taborišča (učenci jih prepišejo iz zemljevida).

POVZEMANJE UČNE SNOVI

Še enkrat smo na glas prebrali vse, kar smo zapisali v zvezek. Sledil je pogovor o tem, kaj se je zgodilo z otroki, katerih pričevanja smo brali.

Na steno sem obesila plakat s seznamom vseh otrok, katerih spomini so objavljeni v knjigi. Ob imenu otroka so bili zapisani njegovi osnovni biografski podatki. Učenci poiščejo »svoje« otroke in ugotovijo, kaj se je z njimi zgodilo. Ob tem spoznajo zelo različne usode Judov:

- so umrli v koncentracijskih taboriščih,
- so emigrirali v Izrael,
- so se vrnili v kraj, kjer so živeli prej,
- se niso želeli vrniti v kraj, kjer so živeli prej, ampak so emigrirali v različne druge države,
- za njimi je izginila kakršna koli sled.

SKLEP

V dveh šolskih urah (»blokura«) sem učencem skušala razložiti enega največjih zločinov nad človeštvom. Po začetnem opozorilu, da je to tema, iz katere se ne moremo in ne smemo norčevati, so učenci zelo resno delali. Tema se jih je zelo dotaknila, postavljali so zelo veliko vprašanj. Večkrat so postavili vprašanje, ali se je to, kar berejo in kar jim pripovedujem, res dogajalo. Kljub temu da živijo v svetu, kjer je nasilje stalno prisotno, so težko razumeli razsežnosti holokavsta. Večina učencev je lani gledala film *Deček v črtasti pižami*, tako da smo med poukom iskali vzporednice, hkrati pa so priznali, da jim je šele sedaj postalo jasno marsikaj iz filma. Kot problem bi izpostavila, da učenci slabo in površno berejo in težko oblikujejo povzetke, težave imajo pri ločevanju med bistvenim in nebistvenim. Posebej sem se zamislila ob pripombi učenke, ki je rekla, da pri zgodovini vse preveč govorimo o krivicah in »hudobnih ljudeh«, da so gotovo obstajali tudi dobri ljudje, ki so Judom pomagali. Tudi zaradi te pripombe in zaradi splošnega zanimanja učencev smo o holokavstu spregovorili tudi pri razredni uri, pri kateri smo spoznali zgodbo Oskarja Schindlerja¹⁸ in Zajnebe in Mustafa Hardaga.¹⁹ Učencem sem predstavila tudi muzej Yad Vashemu.

VIRI IN LITERATURA:

- Finkler, Moshe (1965): *Young Moshe s Diary*. Jerusalem: Yad Vashem.
- Galinik, Werner (1947): *The Diary Of A Ghetto Boy*. Jewish Life Vol. 6.
- Heyman, Eva (1974): *The Diary Of Eva Heyman*. Jerusalem: Yad Vashem.
- Razpotnik, Jelka (2005): *Raziskujem preteklost 9. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus.
- Rudashevski, Yitskhok (1973): *The Diary Of The Vilna Ghetto*. Beit Lohamei Haghettaot: Hakibbutz Hameuchad.
- Rubinowicz, Dawid (1981): *The Diary Of David Rubinowicz*. Redmond: Lane Communications.
- Senesch, Hanna (1973): *Hannah Senesch Her Life And Diary*. New York: Shocken.
- Steinfeld, Irena (2002): *How was it humanly possible?* Jerusalem: Yad Vashem.
- Tattelbaum, B. Itzhak (2004): *Through our eyes*. Jerusalem: Yad Vashem.
- Veresova, Charlotte (1965): *The Diary Of Charlotte Veresova, Terezin*. Prague: Council of Jewish Community in the Czechlands.
- Weber, T. idr.: *Mali zgodovinski atlas*. Ljubljana: Modrijan.
- en.wikipedia.org/wiki/Harrison_Ford*, *en.wikipedia.org/wiki/Sarah_Jessica_Parker*, *sl.wikipedia.org/wiki/Natalie_Portman*, *en.wikipedia.org/wiki/Paul_Newman* (26. 2. 2010)
- <http://www1.yadvashem.org/> (26. 2. 2010)

POVZETEK

V članku je predstavljen primer obravnavanja holokavsta pri pouku zgodovine s pomočjo pričevanj judovskih otrok, ki so bila objavljena v knjigi *Through Our Eyes*. Na temelju pričevanj so bili pripravljene delovni listi z vprašanji, na katere so učenci odgovorili v obliki individualnega dela, nato pa smo se učni snovi pogovorili in poudarili značilnosti holokavsta, kot so ga doživeli otroci.

¹⁸ http://www1.yadvashem.org.il/righteous_new/germany/germany_shindler.html

¹⁹ http://www1.yadvashem.org.il/righteous_new/bosnia/hardaga.html

Boris Hajdinjak, Prva gimnazija Maribor

ŠO'AH – SPOMINJAJMO SE!

Kot učitelj zgodovine in geografije sem konec junija 2009 z večjo skupino dijakov Prve gimnazije Maribor (dalje Prve) obiskal Berlin. Poleg drugih znamenitosti smo si ogledali tudi Muzej wannseejske konference,¹ ki je v prav tisti vili v berlinskem predmestju Wannsee, v kateri je skupina nacističnih veljakov pod vodstvom Reinharda Heydricha (1904–1942) 20. januarja 1942 sprejela usodno odločitev o »dokončni rešitvi«² judovskega vprašanja. Nič na zunanosti te vile ne nakazuje, da so tukaj s to odločitvijo nacisti prešli od množičnega ubijanja Judov do popolnega uničenja Judov kot naroda, kar je pripeljalo do največjega, okoli šest milijonov žrtev obsegajočega genocida v človeški zgodovini, ki ga imenujemo holokavst³ oz. kot je z judovskega vidika bolj ustrezno šo'ah.³ Prav zato pa je danes v tej vili muzej, posvečen ne samo poteku holokavsta, temveč tudi njegovim vzrokom, posledicam in opozorilom pred njegovo ponovitvijo. Ker je ravno na dan našega obiska v muzeju potekal znanstveni simpozij in ni bilo možno običajno vodenje, smo ogled prilagodili tako, da sem dijakom pripravil delovni list, s pomočjo katerega so si razstavo ogledali sami. Moram priznati, da sem pričakoval veliko zanimanje dijakov, nikakor pa ne tako veliko, da smo morali čas za ogled razstave še podaljšati. Kljub temu pristnemu zanimanju in ne nazadnje tudi pretresenosti pa so se ob kasnejšem povzemanju razstave pri dijakih pokazale precejšnje luknje ne samo v znanju, temveč tudi v razumevanju vzrokov in posledic holokavsta.

Prav zato smo se na Prvi avgusta 2009 odločili, da bomo ob 70. obletnici začetka druge svetovne vojne, ki se je začela z napadom na Poljsko, in ob 65. obletnici osvoboditve Auschwitza, nedvomno najbolj s holokavstom zaznamovanega kraja, v začetku marca 2010 pripravili ekskurzijo v Krakov in Auschwitz. Že takoj na začetku smo določili štiri glavne cilje ekskurzije: dva »vsebinska«⁴ in dva »procesna«. Prvi »vsebinski«⁴ cilj je bil holokavst, ki je, kot že rečeno, dijakom, pa tudi slovenski javnosti nasploh znan in obenem neznan. Drugi »vsebinski«⁴ cilj je bila s svojo zgodovino in geografijo Poljska, ki je velika in pomembna evropska država, v slovenski zavesti pa premalo prisotna, čeprav je prav tako kot Slovenija slovanska, srednjeevropska in nekdanja komunistična država ter od leta 2004 članica EU. Prvi »procesni«⁴ cilj je bilo medpredmetno povezovanje, ki ga na Prvi nismo začeli izvajati šele pred nekaj leti, temveč ga izvajamo že vsaj deset let, čeprav še vedno predvsem v klasičnih in evropskih oddelkih. Prav slednje se je pokazalo tudi ustrezno za spreminjanje miselnosti dijakov glede ekskurzij. S trdim delom v preteklih letih smo uspeli doseči, da vsaj večina dijakov na ekskurzijo ne gleda več kot na »prosto zabavo«⁴ (seveda tudi »s plesom«⁴ na maturantskih ekskurzijah), temveč se zaveda, da gre predvsem za izobraževalno dejavnost pri kateri dijaki tudi aktivno sodelujejo. Tako je bila naš drugi »procesni«⁴ cilj medpredmetna ekskurzija z aktivno udeležbo dijakov, saj je vsak udeleženec pripravil referat in ga na njej tudi predstavil. Da pa bi bila ekskurzija tudi ustrezno »koristna«⁴ tako za dijake kot za učitelje, smo se odločili, da bodo vsi dijaki razredov, ki se je bodo udeležili, dobili oceno. To je nedvomno tudi dvignilo nivo motiviranosti dijakov. Organizacijsko smo ekskurzijo uvrstili v izbirni del programa obveznih izbirnih vsebin (OIV) za splošne oddelke tretjega letnika, vendar z željo, da se zaradi organizacije ekskurzije udeležijo celotni oddelki. Obenem nam to tudi omogoča, da se ure, opravljene na ekskurziji, vpišejo v šolski dnevnik. Na roditeljskih sestankih v začetku septembra 2009 so ravnatelj mag. Srečko Zorko in razredniki štirih oddelkov tretjega letnika splošne smeri predstavili načrtovano, v katalogu OIV predstavljeno ekskurzijo na Poljsko. Konec septembra 2009 so dijaki treh oddelkov (torej dva avtobusa) izbrali ekskurzijo na Poljsko kot izbirni del OIV.

Podrobnejša analiza učnega načrta za zgodovino v gimnaziji je pokazala, da bodo s to ekskurzijo dijaki:

- med cilji, ki se nanašajo na **razvijanje spretnosti in veščin**, razvijali spretnosti zbiranja in izbiranja, analize, sinteze, kritične presoje vrednosti in uporabnosti informacij in zgodovinskih virov ter razvijali sposobnosti različnih oblik komunikacije (pisno, ustno, debatne tehnike, z uporabo IKT ...),

¹ Uradno ime Haus der Wannsee-Konferenz – Gedenk- und Bildungsstätte. Odlične spletne strani: <http://www.ghwk.de/>.

² Grško holokaustos dobesedno popolnoma sežgano oz. pomensko žrtev ali daritev, sežgana na ognju.

³ Hebrejsko shoah velika nesreča.

*Erika Fürst, preživela iz
Auschwitza, in dr. Marjan
Toš iz Sinagoge 27. januarja
2010 na Prvem odru
Prve gimnazije Maribor.
(Fotografija: Maja Orešnik.)*

- med cilji, ki se nanašajo na **razvijanje odnosov, ravnanja, naravnosti, stališč**, pa bodo prek zgodovine holokavsta razvijali poglede na svet, ki spoštujejo človekove pravice, enakost in demokracijo ter demokratično in odgovorno državljanstvo, obsodili holokavst in s tem zločine proti človeštvu, genocide in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic.

S to ekskurzijo smo načrtovali tudi, da bodo dijaki razvijali naslednje ključne kompetence:

- področje **sporazumevanje v maternem jeziku**: uporaba različnih oblik ustne in pisne komunikacije ter vključevanje najrazličnejših pisnih in ustnih zgodovinskih virov,
- področje **digitalna pismenost**: iskanje večperspektivnih zgodovinskih virov na svetovnem spletu, obdelava, posredovanje oziroma predstavitev različnih ugotovitev in spoznanj ter komunikacija s pomočjo e-medijev (konkretno e-pošta in spletna učilnica),
- področje **socialne in državljanske kompetence**: razvijanje in spodbujanje pozitivnega odnosa do demokracije, do spoštovanja človekovih pravic, enakosti in do odgovornega in kritičnega državljanstva ter razumevanje in spoštovanje različnih ver in etničnih skupin.

Ker sem želel za to ekskurzijo poiskati tudi kakšno konkretno žrtev holokavsta iz Maribora, sem pregledal največjo, več kot tri milijone imen obsegajočo, vendar še zdaleč ne popolno zbirko imen žrtev holokavsta, dostopno na spletnih straneh Yad Vashem⁴ v Jeruzalemu, največjega muzeja, posvečenega spominu na holokavst. Našel sem okoli 25 žrtev holokavsta, ki so bile rojene v Mariboru ali so v Mariboru živele pred drugo svetovno vojno oz. so v Mariboru umrle med vojno. Tukaj sem se prvič srečal z družinama Kohnstein in Singer, ki sta pred drugo svetovno vojno živeli v Mariboru. Ker sem se že prej z dr. Marjanom Tošem iz Sinagoge povezal zaradi načrtovane ekskurzije na Poljsko, sem ga o odkritju omenjenih družin obvestil. Ker pa je ravno takrat začel nastajati program prireditve ob 65. obletnici osvoboditve Auschwitza z naslovom Šo'ah – Spominjajmo se! in v njegovem okviru tudi znanstveno srečanje Holokavst in njegove posledice na Slovenskem, me je dr. Toš povabil k sodelovanju na slednjem z referatom Mariborski judovski družini Kohnstein in Singer – mariborske žrtve holokavsta. Zaradi kratkega časa do predstavitve in obsežnosti dela sem kot soavtorja nastajajočega referata k sodelovanju povabil svojega sodelavca prof. Romana Mirnika. Slednji je kmalu zatem, na leta 1988 odkriti spominski plošči v drugi svetovni vojni umrlih dijakov in učiteljev mariborske realke, predhodnice današnje Prve, opazil ime Rudolfa Kohnsteina (1919–1944/45). Ker je podatke za spominsko ploščo pripravil Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, je bila naslednja postaja v raziskavi tamkajšnja zbirka podatkov o žrtvah druge svetovne vojne. Izkazalo se je, da so podatki o članih družin Kohnstein in Singer kot o žrtvah holokavsta v tej zbirki skromni, do zdaj tudi nekajkrat objavljeni,⁵ deloma pa verjetno tudi netočni. Zato se je v tej fazi raziskave zastavilo vprašanje, kako dosedanje védenje o mariborskih žrtvah holokavsta poglobiti ali če uporabim citat iz tudi v slovenščino prevedenega romana hrvaške pisateljice Daše Drndić Sonnenschein, ki se ukvarja tudi s holokavstom: »Za vsakim imenom se skriva zgodba.«⁶ Kot zelo pomembna novost se je v tej fazi pokazala tudi ugotovitev, da je še vedno živ sorodnik omenjenih mariborskih Judov Oto Konstein (1929–),⁷ ki je do leta 1935 živel v Mariboru, med drugo svetovno vojno preživel taborišča Auschwitz (taboriščna številka A-3227), Mittelbau-Dora, podružnico Buchenwalda in Bergen-Belsen ter danes živi v Zagrebu.

Povezava s Sinagogo je projekt ekskurzije na Poljsko razširila, saj smo spomin na 65. obletnico osvoboditve Auschwitza razširili še z gostovanjem razstave Holokavst 1933–1945 – Pogum, da se spominjamo⁸ na Prvi gimnaziji Maribor, z obiskom Erike Fürst (1931–) iz Murske Sobote, ki je preživela Auschwitz (taboriščna številka A-15981), in s pripravo kulturnega programa za osrednjo državno proslavo ob dnevu spomina na holokavst. Najprej smo 18. januarja 2010 ob omenjeni spominski plošči s krajšim kulturnim programom pod vodstvom sodelavke prof. Polone Meke Ožinger in z nagovoroma ravnatelja Prve mag. Zorka in mariborskega župana Franca Kanglerja slovesno odprli razstavo. V naslednjih samo petih dneh si je razstavo ogledalo več kot 1000 ljudi: kot učno uro zgodovine so jo obiskali v tem tednu vsi dijaki Prve, kot del priprave na maturo dijaki četrtega letnika nekaterih mariborskih srednjih šol, kot eno izmed dodatnih učnih ur zgodovine učenci nekaterih mariborskih osnovnih šol in slednjič še nekateri, v glavnem predvsem starejši Mariborčani. Vodiči po razstavi so bili posebej pripravljeni dijaki Prve, ki so v svojo razlago vključili tudi podatke o usodi omenjenih Kohnsteinov in Singerjev. Razstava je povzročila tudi manjši incident, saj se je za petek običajno popivanje

⁴ Po biblijskem citatu dobesedno Mesto in ime, od hebrejskih besed yad mesto in shem ime, v pomen-skem prevodu torej mesto pokopa, ki ga velik del žrtev holokavsta nima, in ohranjanje spomina vsaj z imeni. Odlične spletne strani: <http://www.yadvashem.org/>, imena žrtev holokavsta na http://www.yadvashem.org/wps/portal/IY_HON_Entrance.

⁵ Npr. Marija Kovač Zupančič – Linka Ksela (ur.), *Auschwitz – Birkenau = (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče*: zbornik, Maribor: Obzorja - Ljubljana: Borec, 1982, str. 377, in Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor, Maribor v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja 3: [od junaškega boja na Studencih dne 15. julija 1944 do osvoboditve]*, [Maribor]: Obzorja, 1981², str. 354: Kohnsteini in str. 373: Singerji.

⁶ Daša Drndić, Sonnenschein: dokumentarni roman, Ljubljana: Modrijan, 2009, str. 135.

⁷ O njegovem življenju je bil leta 2008 posnet dokumentarni film *Da se ne zaboravi*. V bližnji prihodnosti bo na povabilo Sinagoge obiskal Maribor.

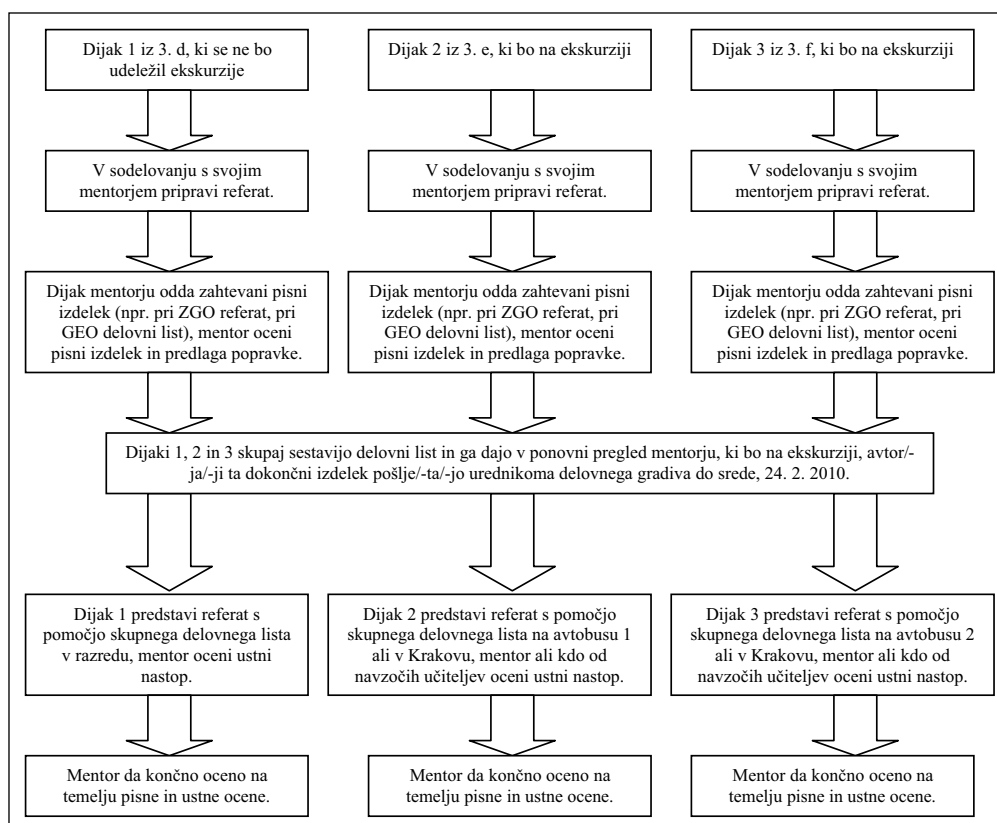
⁸ Jedro razstave je razstava *The Courage to Remember*, ki jo je pripravil Simon Wiesenthal Center in jo je leta 2004 v Slovenijo pripeljala takratna kustodinja Sinagoge prof. Nataša Smolič. V angleščini je razstava tudi z delovnimi listi dostopna na <http://motlc.wiesenthal.com/site/>

dijakov v parku pred poslopjem Prve za kratek čas spremenilo v žaljenje žrtev holokavsta. Po telefonskem klicu ozaveščenega Mariborčana je policija ustrezno ukrepala. 26. januarja 2010 je nato v Sinagogi potekalo že omenjeno znanstveno srečanje, na katerem so poleg prof. Mirnika in mene sodelovali še dr. Andrej Pančur z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki je predstavil preganjanje Judov v Ljubljanski pokrajini, mag. Renato Podberšič iz Študijskega centra za narodno spravo, ki je predstavil preganjanje Judov na Goriškem, in dr. Toš, ki je predstavil preganjanje prekmurskih Judov. Slednji instituciji sta bili soorganizatorici srečanja, referati pa bodo izšli v tiskani obliki. Vrhunec prireditve je sledil 27. januarja 2010. Dopoldne je bilo na Prvi srečanje okoli 100 dijakov in učencev Prve, Gimnazije Bežigrad in mariborske osnovne šole Franc Rozman - Stane z Eriko Fürst, ki ga je vodil dr. Toš.⁹ To je bilo, kot je bilo zapisano naslednji dan v Dnevniku, »35 minut pretresljive tišine«. ¹⁰ Zvečer je bila v Sinagogi osrednja državna proslava ob dnevu spomina na holokavst s slovesnim govorom premierja Boruta Pahorja in kulturnim programom dijakov Prve in Gibalnega gledališča, ki sta ga pripravila prof. Meke Ožingerjeva in dijak Prve Tin Grabnar, sodelovala pa je tudi prof. Natalija Rojc Črnčec.¹¹

Pevski zbor in Gibalno gledališče Prve gimnazije Maribor na generalki za osrednjo državno proslavo ob dnevu spomina na holokavst 27. januarja 2010 v Sinagogi. (Fotografija: Eva Matjašič.)

Diagram s prikazom priprav, izvedbe in vrednotenja ekskurzije:

Dijaki Prve gimnazije Maribor med razlago vodičke v Auschwitzu I, kjer je danes glavna muzejska zbirka. (Fotografija: Boris Hajdinjak.)

Šele po tem, v začetku februarja, smo se lotili dokončnih priprav za ekskurzijo, čeprav so bili naslovi referatov določeni že v začetku decembra. Skupaj je bilo 41 različnih naslovov (8 pri slovenščini (in filmski vzgoji) – mentorji prof. Karmen Babič Smuk, prof. Maja Lutar in prof. Bojan Sedmak, 18 pri zgodovini – mentor prof. Miran Mirnik, 5 pri geografiji – mentorja prof. Stojan Gojčič in jaz, 5 pri umetnostni zgodovini – mentorica prof. Nataša Smolič ter 5 pri glasbeni vzgoji¹² – mentorica prof. Meke Ožinger), ki jih je prevzelo skupaj 98 dijakov. Na tej točki pa so se priprave zapletle zaradi tega, ker se je pokazalo, da se nekateri dijaki iz upravičenih (npr. bolezen), nekateri pa iz povsem neupravičenih razlogov (lenoba, nezainteresiranost in najstniška trma) ekskurzije ne bodo udeležili. Odločili smo se, da morajo slednji v času ekskurzije hoditi k pouku, obenem pa opraviti vse naloge za ekskurzijo razen same predstavitve seminarja, ki so ga namesto na ekskurziji predstavili pri urah v učilnici. Celotna navodila so bila tudi zaradi obsežnosti objavljena na spletnih straneh Prve v okviru spletne učilnice.¹³ Zaradi kompleksnosti priprav je komunikacija med mentorji in dijaki v veliki meri potekala po e-pošti. Kot primer kompleksnosti priprav prilagam diagram. Vsak naslov sta po navadi prevzela dva, včasih pa tudi trije dijaki iz različnih oddelkov. Razloga za to sta bila dva: preprečiti

⁹ Kratek intervju z Eriko Fürst, žal brez omembe Prve, na <http://www.rtvsllo.si/slovenija/pahor-nasa-zaveza-je-da-ohranimo-spomin/222249>.

¹⁰ Tomaž Klipšteter, 35 minut pretresljive tišine, Dnevnik 28. januar 2010 (http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042333434).

¹¹ Kratka predstavitev proslave, žal z napačno navedenim organizatorjem (»slovenska judovska skupnost«), na <http://www.rtvsllo.si/slovenija/pahor-nasa-zaveza-je-da-ohranimo-spomin/222249>.

¹² Dijaki oddelkov tretjega letnika splošne gimnazije na Prvi nimajo glasbene vzgoje, zato so bile ocene vpisane pri zgodovini.

¹³ <http://www.prva-gimnazija.org/> → Spletna učilnica Prve → STROKOVNE EKSURZIJE → Poljska 2010 → Prijavite se kot gost → Navodila.

Dijaki Prve gimnazije Maribor v Auschwitzu I. Za njimi krematorij (in plinska celica) I, ki sta edina ohranjena, saj so bili ostali štirje krematoriji in plinske celice v Auschwitzu II – Birkenau ob koncu vojne uničeni. (Fotografija: Boris Hajdinjak.)

Auschwitz II – Birkenau: pogled od t. i. Vrat smrti, skozi katera so pripeljali večino žrtev tega taborišča na t. i. rampo, kjer so ob prihodu esesovski zdravniki, med njimi je najbolj znan dr. Josef Mengele, izvajali selekcijo: levo v plinske celice in krematorije ter desno v delovno taborišče. V ozadju so ostanki krematorija (in plinske celice) II in III, med njima osrednji spomenik žrtvam Auschwitza, katerega sestavni del je tudi slovenska spominska plošča. (Fotografija: Boris Hajdinjak.)

preveliko število naslovov in tem, obenem pa zagotoviti, da bo posamezna tema predstavljena na obeh avtobusih, s katerima bomo potovali, oz. v primeru predstavitve na prostem vsem trem oddelkom, ki bodo odšli na ekskurzijo. Da bi predstavitve referatov poenotili, obenem pa tudi poglobili in da bi od ekskurzije ostalo tudi kaj trajnega, smo določili, da bodo dijaki za vsak naslov pripravili delovni list (v večini primerov je to pomenilo, da sta se dva oz. celo trije referenti morali na tej točki poenotiti), ki so ga morali do določenega datuma poslati urednikoma nastajajočega zbornika prof. Darji Emeršič in prof. Stojanu Gojčiču. Mentorji smo se poenotili pri ocenjevalnem obrazcu za ustni del ocene, ki ga navajam ob koncu članka. To je bilo še posebej pomembno zaradi tega, ker se niso vsi mentorji udeležili ekskurzije in smo zato njihove referate ocenjevali na ekskurziji navzoči učitelji. Nekateri učitelji (in celo en dijak) smo pripravili tudi obsežnejše prispevke¹⁴ za šolski zbornik ekskurzije, ki je tako skupaj z delovnimi listi dijakov dobil spoštljivi obseg 118 strani.

Končno je napočil čas odhoda – 3. marec 2010 ob 23.30. S predstavitvijo referatov smo začeli ob sončnem vzhodu 4. marca 2010, lahko bi rekli z »nulto uro«, ko smo že bili v Šleziji, vendar še na ozemlju Češke republike. Po dopoldanski namestitvi v hotelu smo se s pomočjo angleško govorečih turističnih vodičev posvetili Krakovu. Nekateri dijaki so v okviru tega ogleda predstavili svoje referate. Naslednji dan, 5. marca 2010, je po enourni vožnji, v času katere so bili predstavljeni nekateri referati, sledil nedvomno vrhunec ekskurzije: ogled Auschwitza. Angleško govoreči in vsaj po mojem mnenju vrhunsko motivirani vodiči, so nas najprej s pomočjo slušalk, kar je glede na običajno gnečo zelo koristen pripomoček, popeljali skozi matično taborišče ali Auschwitz I, kjer je muzejska razstava. Čeprav sem od dijakov pričakoval pretresenost, sta molk in natančno sledenje razlagi odražala tudi iskreno zainteresiranost. Kot je bilo tudi pričakovati, so bili najbolj pretresljivi razstavljeni predmeti: tone človeških las, predmeti, narejeni iz njih, tisoči kovčkov, zobnih ščetk, čopičev za britje, oblek, čevljev ... in otroških čevljev. Mislim, da ob pogledu na te drobne čevljičke preprosto več ni bilo nikogar, ki ne bi doumel bistva holokavsta. Ogled smo nadaljevali v bližnjem Auschwitzu II – Birkenau. Skozi t. i. Vrata smrti smo vstopili na kraj, kjer je v plinskih celicah umrla večina 1,1 milijona žrtev Auschwitza. Vse je presenetila površina taborišča, ki je zares ogromna, saj je bilo leta 1944 v času vrhunca njegovega delovanja tukaj zaprtih okoli 70.000 taboriščnikov. Še vedno ohranjeni baraka s »posteljami« za devet taboriščnikov in baraka z latrinami za hkratno uporabo 150 taboriščnikov sta povedali o življenjskih razmerah več, kot bi lahko povedala katera koli fotografija. »Rampa«, kraj kjer so esesovski zdravniki, najbolj znan je bil Josef Mengele (1911–1979), opravljali zloglasne selekcije ob prihodu transportov v taborišče. Na tem mestu sem vodnikovi razlagi dodal pričevanje omenjene Erike Fürst, ki jo je ob srečanju z Mengelejem rešila laž njene matere, da je stara 15 let, in svoje odkritje o usodi Mariborčank, dvojčic in Mengelejevih »poskusnih zajčkov« Milice (1927–1945, taboriščna številka 80912) in Gizele Kohnstein (1927–?, taboriščna številka 80913). Nato je ravnatelj mag. Zorko ob osrednjem spomeniku vseh žrtev Auschwitza in ob plošči, posvečeni slovenskim žrtvam Auschwitza, ki stojita med ruševinami Krematorija (in plinske celice) II in III, položil venca ne samo vsem žrtvam, temveč tudi konkretnim žrtvam iz mariborskih družin Kohnstein in Singer in ne samo v našem imenu, temveč tudi v imenu vseh Mariborčanov. Ni bilo potrebno zaukazati minute tišine. Po vrnitvi v Krakov smo imeli prosto popoldne. Zadnji dan, 6. marca 2010, smo si ogledali še Nowo Huto, socrealistični del Krakova, in za sprostitev še rudnik soli Wieliczka. Na poti domov so dijaki predstavili še preostale referate.

Splošno mnenje tako dijakov kot učiteljev je, da je ekskurzija uspela, zato jo bomo poskušali ponoviti tudi v naslednjih šolskih letih. Osebnost pa štejem za največji dosežek to, da smo pozabili iztrgati ne samo holokavst na sploh, pač pa tudi nekaj njegovih konkretnih žrtev, naših nekdanjih someščanov družin Kohnstein in Singer. Povedano drugače in skozi talmudski citat, ki je bil uporabljen na koncu filma Schindlerjev seznam: *Kdor je rešil eno življenje, je rešil ves svet.*

Dijaki Prve gimnazije Maribor med razlago vodiča v baraki z latrinami v Auschwitzu II – Birkenau. Latrine so taboriščniki uporabljali v skupinah po 150, samo zjutraj pred delom in zvečer pred spanjem; čas, ki ga je imel posameznik, je bil pol minute. (Fotografija: Boris Hajdinjak.)

¹⁴ Stojan Gojčič, Geografija Poljske, Roman Mirnik - Boris Hajdinjak, Pregled zgodovine Poljske, Darja Emeršič, Auschwitz – pekel na Zemlji, Boris Hajdinjak - Roman Mirnik, Mariborski judovski družini Kohnstein in Singer – mariborske žrtve holokavsta in Boris Hajdinjak – Tin Vele, Glasba – spisek predvajanih pesmi z nekaterimi besedili.

OCENJEVALNI OBRAZEC S KRITERIJI ZA OCENJEVANJE:

Kriteriji za ocenjevanje ustnega nastopa

1.) Časovna dolžina predstavitve

- 0 = Predstavev je trajala manj kot 6 ali več kot 14 min.
- 1 = Predstavev je trajala 6–7 ali 13–14 min.
- 2 = Predstavev je trajala 8–9 ali 11–12 min.
- 3 = Predstavev je trajala 10 min.

2.) Motivacija

- 0 = Motivacije ni bilo.
- 1 = Motivacija je bila, vendar je bila slabo uporabljena.
- 2 = Motivacija je bila uporabljena dobro.
- 3 = Motivacija je bila uporabljena odlično.

3.) Način predstavitve referata

- 0 = Referat je bil v celoti prebran.
- 1 = Referat je bil samo deloma prebran.
- 2 = Referat je bil predstavljen natančno in zanimivo.
- 3 = Referat je bil predstavljen doživeto, natančno in zanimivo.

4.) Strokovnost referata

- 0 = V referatu je toliko strokovnih napak, da je povsem nestrokoven.
- 1 = Veliko večjih strokovnih napak, referat je zelo nestrokoven.
- 2 = Nekaj lažjih strokovnih napak, referat je strokovno dobro pripravljen.
- 3 = Strokovnih napak ni, referat je strokovno odličen.

5.) Jezikovna ustreznost

- 0 = Ključnih besed ni, ostalo besedišče je preskromno, v besedilu je toliko jezikovnih napak, da je oteženo razumevanje.
- 1 = Le nekaj ključnih besed, besedišče je skromno, veliko napačnih rab. Veliko večjih jezikovnih napak. Razumevanje je oteženo.
- 2 = Manjka nekaj pomembnih ključnih besed. Besedišče je povprečno, sicer ustrezno, besede se ponavljajo, nekaj napačnih rab. Več jezikovnih napak, nekaj težjih, sporočilo je razumljivo.
- 3 = Ključne besede so dobro izbrane. Besedišče je ustrezno vendar ne raznoliko. Nekaj lažjih jezikovnih napak, sporočilo je razumljivo.
- 4 = Ključne besede so dobro izbrane. Besedišče je bogato in pravilno uporabljeno, raznoliko. Jezikovnih napak skoraj ni. Sporočilo je popolnoma razumljivo.

Možnih 16 točk

Cvetka Jošar Matić, Gimnazija Murska Sobota

OB MEJI – PROJEKT ZA IZOBRAŽEVANJE IN DRUŽENJE MLADINE V AVSTRIJI IN SLOVENIJI

PREDSTAVITEV PROJEKTA

Gimnazija Murska Sobota je v šolskem letu 2007/08 pristopila k projektu za izobraževanje in druženje mladine iz Avstrije in Slovenije, imenovanem Ob meji. Središče projekta je potujoča razstava Ana Frank – zgodba za sedanjost, ki jo s pomočjo javnih subvencij financira Hiša Ane Frank iz Amsterdama.

Ta projekt je nadgradnja projekta, ki so ga v Avstriji prvič izpeljali leta 2002. Imenoval se je Ana Frank – zgodba za sedanjost, v njem pa je sodelovalo več kot štirideset šol na Vzhodnem Tirolskem, Koroškem, Tirolskem, Gradiščanskem, v Gornji Avstriji, pa tudi v Salzburgu in na Dunaju. Projekt je bil med mladimi zelo dobro sprejet, zato so se njegovi ustvarjalci odločili, da ga razširijo tudi na obmejna območja v Sloveniji. Gimnazija Murska Sobota je imela srečo, da je lahko postala del tega projekta, upam pa, da smo z dejavnostmi, ki smo jih izvedli na šoli, upravičili izbiro ustvarjalcev celotne zamisli.

CILJI

Cilj projekta je povezovanje šol z učenci in učenkami, ki izvirajo iz različnih kulturnih in jezikovnih krogov. Izjemnega pomena je razumevanje drugih narodnostnih skupin in njihovih interesov. Pri skupnem delu se tako udeleženci soočajo z duhovnim svetom in s pogledi drugih, ob zgodbi Ane Frank pa poglobijo tudi svoje znanje o posebnem poglavju druge svetovne vojne – tj. o usodi Judov.

IZVEDBA PROJEKTA IN ČASOVNI POTEK AKTIVNOSTI

SEMINAR

Sodelavci Hiše Ane Frank in Združenja Ane Frank so na gimnaziji v Feldkirchnu v Avstriji pripravili dvodnevni seminar za voditelje in voditeljice razstave. Z naše šole se je seminarja udeležilo sedem učencev, z avstrijske strani pa so prišli učenci iz Feldkirchna in iz Villacha/Beljaka. Vsa predavanja, okrogle mize in pogovori so potekali v angleščini, kar je bila prav tako zanimiva izkušnja za vse udeležence. Namen izbire jezika je seveda jasen. Noben učenec ne sme biti v prednosti pri oblikovanju svojih misli, saj morajo vsi govoriti v jeziku, ki ni njihov materni jezik.

Prvi dan seminarja smo se predvsem spoznavali, načenjali pa smo tudi temo druge svetovne vojne. Učenci so delali v skupinah. Pri enem izmed vprašanj so morali povedati tudi to, koliko so o drugi svetovni vojni izvedeli v svojih družinah, od starih staršev ali drugih sorodnikov. Presenetilo me je dejstvo, da so ob tem vprašanju avstrijski učenci ostali brez besed. Njihov komentar je bil, da je druga svetovna vojna pri njih še vedno tabu tema. Starejši ljudje so tiho in svoje spomine obdržijo zase. Naši učenci niso znali povedati veliko, saj niso v stiku z generacijo, ki je doživela vojno, pa vendar so lahko govorili sproščeno in brez zadržkov.

Drugi dan seminarja je bil namenjen pripravi na vodenje razstave. Učenci so spoznali načine, kako nagovoriti obiskovalce, kako vzbuditi zanimanje za sliko, kako jo interpretirati, kako vzpostaviti z njimi dialog. Moto projekta je »Učenci za učence«, zato voditelj razstave vsekakor ne more biti nekdo, ki samo avtoritativno predava zbranim obiskovalcem, temveč nekdo, ki jih sicer vodi skozi zgodovino nekega obdobja, pri tem pa morajo biti obiskovalci tisti, ki s svojimi vprašanji in razmišljanji oblikujejo razstavo.

Nazoren primer dobrega sodelovanja med voditeljem razstave in obiskovalci je bila slika

otrok, ki nekaj skladajo na kup. Naloga voditelja ni, da bi povedal, kaj to je, temveč da učence vpraša, kaj si mislijo. Če seveda ne uganemo, s katerim predmetom se otroci igrajo, jih bo voditelj vzpodbudil, da pristopijo bliže. Takrat bodo videli, da se igrajo z denarjem. Seveda po tem spoznanju nastopi ponovno vprašanje: Zakaj se otroci igrajo z denarjem?

Če uporabimo to metodo, bodo učenci sami prišli do določenih sklepov, kar je seveda tisto, česar si vsi učitelji želimo.

OKROGLA MIZA O JUDOVSTVU

Zdi se, kot da je zgodovina pri nas pozabila, da Judi sploh obstajajo. Pri urah zgodovine smo še nedavno tega govorili o partizanih, o belogardistih, o talcih. Le malo pa se je govorilo o tem, kakšna usoda je doletela Jude. Soboški gimnazijci vedo za Pearl Harbour, za Jalto, za bombardiranja evropskih mest, niso pa vedeli, da je imela Murska Sobota sinagogo. Za njih so bili Judi nekaj, kar pripada drugim kulturam, ne naši. Zdaj imajo jasnejšo sliko.

V veliki meri je k temu pripomogla okrogla miza, ki smo jo organizirali v prostorih Gimnazije. Na njej so sodelovali dr. Marjan Toš, mag. Franc Küzmič in Erika Fürst, ena izmed redkih preživelih Judov, ki so strahote vojne spoznavali v Auschwitzu. Predavalnica je bila nabito polna mladih ljudi, ki so z zanimanjem poslušali goste, najbolj pa jih je pretresla življenjska zgodba Erike Fürst. Ob dogorevanju sveč na menori se je končalo naše druženje, ne pa tudi zanimanje za temo, ki so jo učenci začeli doživljati kot svojo.

*Okrogla miza z Eriko Fürst, preživelo iz Auschwitza.
(Foto: Cvetka Jošar Matić.)*

DELAVNICA NAŠA REGIJA

Teden dni po odmevni okrogli mizi je naša šola gostila Nadjo Dannglmaier, ki je v enem razredu izvedla delavnico z naslovom Naša regija. Učenci so ob gradivu, ki ga je prinesla, spoznavali moč propagande. Slikovno gradivo, ki je prikazovalo lepe, svetlolase predstavnike arijske rase, so primerjali s stereotipnimi karikaturami Judov. Čeprav na mnogih slikah ni bilo besedila, je bilo sporočilo očitno.

V okviru delavnice so učenci spoznali tudi nekaj judovskih simbolov in njihov pomen, ob koncu pa smo se pogovarjali o usodi Judov na našem območju. Učenci so predavateljico lepo sprejeli. Tudi v tem primeru je delavnica potekala v angleščini, kar pa za večino ni predstavljalo večje ovire v sporazumevanju.

V tednih, ki so sledili, so se učenci pri šolskih urah seznanjali z glavnimi prvinami judovske religije, podrobneje smo predstavili zgodovino holokavsta, ure pa smo popestrili tudi z judovskim humorjem.

PRIREDITEV OB ODPRTJU RAZSTAVE

Ker se je približeval dan odprtja razstave, smo se začeli pripravljati tudi na prireditev, s katero bi razstavo odprli. Poimenovali smo jo Ana in Zlata – dva dnevnika, dve otroštvi, dve vojni. Ob Ani, otroku druge svetovne vojne, smo prikazali tudi življenje Zlate, ki ji je otroštvo uničila vojna v Sarajevu. Odlomki iz obeh dnevnikov pričajo o tem, da so problemi, ki jih prinaša vojna, splošni, univerzalni. Včasih se zdi, da so Zlatine misli samo odmev Aninih izpred petdesetih let. Poudariti moram, da je bila predstava rezultat medsebojno usklajenega dela učencev in profesorjev, za njeno izvedbo pa je najbolj zaslužna profesorica slovenščine Gabrijela Granfol Peurača.

Na prireditvi so bile podeljene še nagrade učencem pomurskih šol, ki so sodelovali na literarnem natečaju z naslovom Preseganje mej. Natečaj je prav tako razpisala Gimnazija Murska Sobota, nanj pa je prispelo 19 prispevkov, kar se mi zdi zelo obetavno, saj smo ga razpisali prvič.

Predstavo smo sklenili z mislijo metafizičnega pesnika Johna Donna, da noben človek ni otok, sam zase. Naša življenja se medsebojno prepletajo, izguba vsakega izmed nas je tudi naša izguba.

RAZSTAVA ANA FRANK – ZGODBA ZA SEDANJOST

Razstava o Ani Frank je bila na ogled tri tedne. Na otvoritvi so bili navzoči tudi učenci iz Feldkirchna. Ravnatelj tamkajšnje gimnazije je bil nad predstavo navdušen. Otvoritev si je ogledalo približno štiristo ljudi, na njej pa so bili navzoči tudi predstavniki judovske skupnosti, kar me je še posebej veselilo.

Razstava je bila odprta za vse obiskovalce, naši voditelji in voditeljice pa so opravili 23 vodenih ogledov razredov z naše šole, pa tudi sedem ogledov za učence zadnjih razredov osnovnih šol. Skupaj si je razstavo ogledalo približno 900 učencev. Poleg šolarjev pa so si jo ogledali tudi nekateri posamezniki, ki so se vpisali tudi v knjigo vtisov. Razstava je bila zelo dobro sprejeta tako s strani učiteljev kot tudi s strani učencev.

DELAVNICA OB MEJI

V času razstave smo imeli na šoli še delavnico, ki jo je pripravil Peter Hörburger, predstavnik Združenja Ane Frank, ki ima sedež na Dunaju. V okviru te delavnice so se učenci pogovarjali o dveh človekovih pravicah: o pravici do izražanja osebnega mnenja in o pravici do varovanja pred diskriminacijo. Učenci so se na podlagi kratkih filmov morali odločiti, kaj je za njih pomembnejše. Takšen način podajanja problematike je prav gotovo zelo zanimiv, saj se ob njem učenci seznanjajo tudi z osnovami debate.

SKLEPNA MISEL

Zgodba o Ani Frank nas vzpodbuja, da se spominjamo preteklosti, da o njej začnemo premišljevati, hkrati pa nas tudi opominja, da moramo živeti dejavno in odgovorno. Upreti se moramo kakršnemu koli zlu, ki ga zaznamo v družbi. Sami moramo postati sprememba, ki si jo želimo v svetu. To pa je že misel drugega velikega misleca – Mahatma Gandija.

Dr. Klemen Jelinčič Boeta

JEWS IN SLOVENE LANDS FROM ANTIQUITY TO THIS DAY

The Article tries to unveil the Jewish presence in Slovene lands from late antiquity and then continually through High Middle Ages to this day. For this reason, the presentation is short and concise, progressing in a linear fashion through chapters describing Jewish villages and the rich life of medieval communities, continuing with chapters dealing with the development of the littoral, and later Carniolan and Eastern Jewry from Prekmurje, and closing with a description of the course of events in the time of the Dravska Banovina, the holocaust, and all through contemporary times.

Dr. Andrej Pančur,

The Institute of Contemporary History

HISTORY OF HOLOCAUST IN SLOVENE LANDS

In the history of the holocaust in Slovene lands, we can perceive great differences between the regions, which can only be properly explained as part of the complex process, which resulted in the genocide over the European Jewish population. Exclusion of Jews from social and economic life was initially limited to Germany from 1933 onward, but spread along with Nazi power from 1938 onwards. At first, Nazi Germany attempted to get rid of the undesired Jews through forced emigration. At this juncture, Jewish refugees started to arrive in Yugoslavia, and thus in Slovenia. After the defeat of Yugoslavia in the April war of 1941, Germany occupied lower Styria and Upper Carniola, Italy the Province of Ljubljana and Hungary Prekmurje. The majority of Jews sought refuge in Ljubljana in order to flee the German authorities, and the rest were expelled to Serbia and Croatia in the summer of 1941. Italian authorities interned Jews from Ljubljana to Italy. From the beginning of 1942 onwards, selective killing of the Jews in the east (cf. in Serbia as well), grew into methodical mass killing of the entire European Jewish population. After the German occupation of north Italy and the Province of Ljubljana in 1943, Jews residing there also began to be sent to concentration camps. In 1944, the holocaust began to affect the Hungarian Jews, and consequentially the Jews of Prekmurje as well. The Jewish community in Slovene lands was entirely extinguished during the holocaust.

Dr. Marta Verginella,

Faculty of Arts, Ljubljana

SHO'AH. MASS EXTINCTION OF EUROPEAN JEWISH POPULATION

We cannot properly understand what happened to the Jewish population during the war in Germany and across Europe without prior explanation of the gradual increase of intolerance towards the Jewish population, Nazi riots and gradual segregation of Jewish population in prewar times. The Nazi laws of 1933 became the foundation for the further elimination of the Jewish population from different layers of German society, as well as for their ghettoisation and deportation into the annihilation camps, which started to operate in occupied areas of Poland after 1941. The transition from selective to methodical execution became a reality after the German attack on the Soviet Union, when all categories of Jewish population became victims of Nazi violence: adults and children, men and women, the healthy as well as the sick.

According to the calculations of Raul Hilberg, which are based on several decades of research work on Nazi documentation, the number of Jewish victims with regard to cause of death is the following: more than 800.000 victims died in ghettos, 1.300.000 were killed by members of Einsatzgruppen and other quisling units, 2.700.000 died in annihilation camps, 300.000 in other concentration camps, and 1 million in Auschwitz.

Lorieta Pečoler,
Primary school Koseze, Ljubljana

HOLOCAUST AT HISTORY, CITIZENSHIP AND HOMELAND EDUCATION AND ETHICS LESSONS

On the basis of analysis and talks which I performed with pupils, I discovered that pupils are fond of cross-curricular teaching and learning because it makes lessons more interesting. Moreover, pupils think that because of this, learning matter is made more comprehensible and useful, especially if topics are taken »from life«, because they must deal with them by performing everyday errands.

Such a method of teaching is more time-consuming for the teacher because of preparation, which ranges from the coordination of learning goals through finding suitable topics and examples to planning how to evaluate and carry out lessons.

Furthermore, we must prepare pupils for this method of learning, especially if we are to treat human rights learning matter continually for three years. It takes a lot of knowledge consolidation, chiefly on the basis of concrete examples and examples taken from everyday life, which are familiar to pupils and which pupils must encounter in everyday life in various ways. Because cross-curricular integration brings diversification into instructions, pupils more often participate actively, but most importantly, their knowledge becomes deeper and more meaningful.

Suzana Cvirn Guček,
Primary school Savsko naselje, Ljubljana

DAY OF COMMEMORATION TO HONOUR THE VICTIMS OF THE HOLOCAUST AS CROSS-CURRICULAR INTEGRATION

Lessons performed within the framework of various subjects during the week preceding the day of commemoration in honor of the victims of the holocaust can stimulate pupils to become aware and develop understanding and respect toward different cultures, religions, races and communities. Pupils reflect on past events and connect them to ones in the present. In that way, we can attain the main goal of the Yad Vashem research center and museum in Jerusalem, which is dedicated to the preservation of the memory of the European Jewish communities, which vanished in holocaust.

Nadja Baša and Sonja Ličan,
Primary school Anton Žnideršič, Ilirska Bistrica

CROSS-CURRICULAR INTEGRATION AND FLEXIBLE CURRICULUM AT HISTORY LESSONS ON THE HOLOCAUST TOPIC

When discussing cross-curricular integration we can easily get the impression that pupils are confused, unready and slow to switch between different subjects. Lessons conducted in this way also demand good preparation and organization of the participating teachers, and of course the ability to find the right topic, which can be presented from different viewpoints so that its connection to the matter at hand are logical and clear to the pupils. In our case, the interconnectedness of history and the English language was proven to be successful, interesting and above all feasible. Teachers too often perceive novelty as impossible, but in reality, it represents a challenge for practitioners and pupils alike.

Mateja Grmek,

Primary school Miren and School Centre Srečko Kosovel, Sežana

»THROUGH OUR EYES « – HOLOCAUST THROUGH THE EYES OF THE VICTIMS

The article presents an example of the treatment of the holocaust in history lessons with the help of the testimony of Jewish children published in the book Through Our Eyes. On the basis of the testimonies, we prepared worksheets with questions, which pupils answered through individual work. Afterward, we discussed the learning matter and emphasized the nature of the childrens holocaust experience.

NAVODILA ZA PISANJE DIDAKTIČNIH ČLANKOV

1. Didaktični članki naj obsegajo od 5 do 8 strani.
2. Na začetku članka je ime in priimek avtorja ter ime šole zaposlitve.
3. V **uvodu** v članek je predstavljena glavna ideja oz. raziskovalni problem ter namen članka s kratkim uvajanjem v osrednji del članka. Piše se v tretji osebi množine. **Glavni del** je lahko v primeru krajšega članka členjen v en sam osrednji del, ki pa mora imeti vsaj tri odstavke ali več delov. Če je članek obsežnejši, je členjen v podpoglavja, ki so posebej podnaslovljena. Najprej se v glavnem delu predstavi teoretični del (splošna didaktika), nato pa konkretni praktični primeri (didaktika zgodovine, pouk zgodovine), ki sestavljajo vsaj polovico glavnega dela. **Zaključek ali sklep** vsebuje odgovor na zastavljeno vprašanje oz. problem ali idejo v uvodu. Sledi še **povzetek** članka, kjer so povzete glavne ugotovitve (obseg do 1200 znakov). V povzetek naj se vključi še naslednje poudarke: Kaj sem se v projektu novega naučil/-a?, Katere novosti sem uporabil/-a?, Kaj sem trajno spremenil/-a, kar sicer ne bi, če ne bi bil/-a vključen/-a v projekt?, Katere so prednosti, katere slabosti novih pristopov pri pouku? V **avtorskem izvlečku** (do 200 znakov) predstavite bistvo oz. glavne ideje in ugotovitve.
4. Za vse slikovno gradivo, ki ga nameravate vključiti v članek, je treba pridobiti avtorske pravice. Dovoljenja za objavo pridobi odgovorna urednica revije. Glede slikovnega gradiva si lahko pomagata tako, da ga po predlogah naslikajo oz. narišejo učenci, ki pa morajo prav tako podpisati dovoljenje za objavo.
5. Za objavo izdelkov učencev in učenek je treba pridobiti njihova pisna soglasja oz. soglasja staršev ali skrbnikov, če učenci in učenke še niso polnoletni. Dovoljenja se priloži članku.
Upoštevati pa je treba tudi ostala navodila za pisanje člankov.

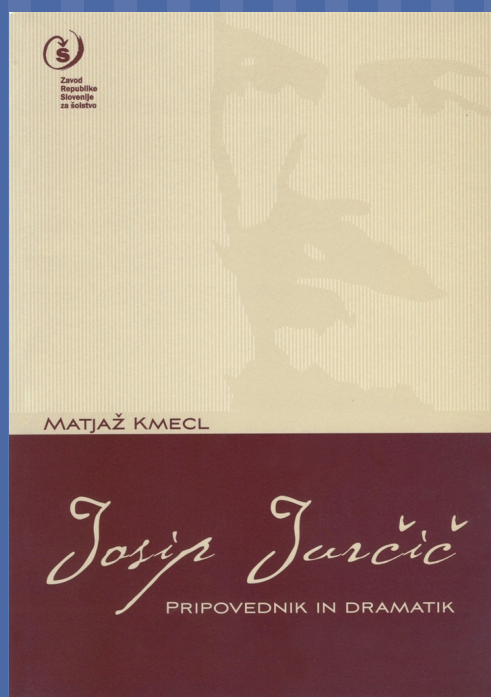
OSTALA NAVODILA ZA PISANJE ČLANKOV

1. Obseg člankov naj ne presega ene avtorske pole, to je 16 strani oz. 30.000 znakov brez presledkov. Želeni obseg je 12 strani oz. 22.500 znakov brez presledkov.
2. Članki naj bodo pisani v računalniškem programu Word for Windows z vnesenimi naslovi in podnaslovi poglavij oz. podpoglavij.
3. Članke nosilnih rubrik (Iz zgodovinskega, Sodobna didaktika pouka zgodovine v teoriji in praksi) opremite tudi s **sklepi** z odgovori in dilemami na obravnavano tematiko, **povzetki vsebine** v obsegu do 1200 znakov in z **avtorskim izvlečkom**, sinopsisom v obsegu do 200 znakov. K avtorskemu izvlečku dodajte svoje podatke z navedeno izobrazbo in nazivom ter imenom in naslovom institucije, v kateri ste zaposleni.
4. Pogoj za objavo člankov v rubriki Popotavanja zgodovinarjev je, da je jasno razviden didaktični del z navezavo na učne cilje in vsebine učnih načrtov in predmetnih katalogov.
5. Članki in prispevki naj bodo ustrezno citirani. Navajamo nekaj primerov:
  - a) Citiranje samostojne publikacije (priimek, ime avtorja leto izida: naslov. Kraj izida: založba, stran): npr. Drnovšek, Marjan 1991: Pot slovenskih izseljencev na tuje. Ljubljana: Založba Mladika, str. 31.
  - b) Citiranje članka v reviji (priimek, ime avtorja leto izida: naslov. V: naslov revije ali publikacije. Letnik in številka (v obliki ulomka). Kraj izida: založba, stran): npr. Trškan, Danijela 2006: Osebna mapa učitelja zgodovine. V: Zgodovina v šoli. Letnik XIV/3–4. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 32.
  - c) Citiranje arhivskih virov (arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta): Arhiv Republike Slovenije, Fond Okrožno sodišče Ljubljana, Zvezek II, list 118 in Imenik zadrug, Zdrružni vpisnik zvezek II, št. 31.
  - č) Citiranje spletnih strani (točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani): npr. <http://www.qca.org.uk>, About History (1. 2. 2007)Viri dobesednih ali povzetih citatov ipd. naj bodo zapisani pod črto.
6. Članke lahko opremite tudi s shemami, zemljevidi, fotografijami ipd.
Dodatno gradivo naj bo skenirano v formatih jpg ali tiff z resolucijo najmanj 300 dpi. Članek ima lahko od 3 do 5 enot dodatnega gradiva. K vsaki enoti gradiva je treba dopisati tudi ustrezne podnapise. Gradivo je lahko skenirano in dodano že v sam članek ali pa ga posredujete posebej, a naj bo ustrezno oštevilčeno, z ustreznimi podnapisi ter označeno, kje med besedilom se natisne. Če avtor mesta, kjer naj se gradivo natisne, ne označi, se gradivo natisne ob koncu članka. Za objavo dodatnega gradiva je treba pridobiti dovoljenja za objavo. Za dovoljenja lahko zaprosi že avtor članka in ga prida članku ali pa posreduje odgovorni urednici podatke o avtorjih gradiv, nakar za dovoljenja zaprosi odgovorna urednica. Članki, opremljeni z dodatnim gradivom, se oddajo na zgoščenkah.
7. Za jezikovni pregled člankov in prispevkov poskrbi uredništvo.
8. Kratice v člankih pri prvi omembi zapišite s celim imenom bodisi v oklepaju ali v opombi pod črto.
9. Pri poročilih, ocenah in mnenjih o literaturi in raznih didaktičnih in IKT gradivih za pouk zgodovine v naslovu navedite ime in priimek avtorja, naslov, založbo, kraj in leto izdaje, število vseh strani oz. enot ali gesel, navedite ali so v publikaciji tudi slike, sheme, zemljevidi ipd. Poročila, ocene in mnenja o literaturi in raznih didaktičnih in IKT gradivih so lahko v obsegu do 2 strani. Zaželeno je, da na začetku poročila, ocene in mnenja dodate tudi skenirano naslovnico predstavljenega dela.
10. Članke recenzirajo člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti po izboru članov uredniškega odbora. Odgovorni urednik obvesti avtorje, če so članki ustrezni za objavo v predloženi obliki oz., če jih je treba popraviti in dopolniti ali pa so zavrženi.
11. Člankov in nenaročenega gradiva ne vračamo.
12. Članke pošljite na e- naslov odgovorne urednice vilma.brodnik@zrss.si ali na zgoščenki oz. USB ključu na naslov Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Parmova 33, 1000 Ljubljana.
13. Članke opremite tudi z obrazcem Prijavnica prispevka z vsemi zahtevanimi podatki. Prijavnico najdete na spletni strani <http://www.zrss.si>, Predmeti Zgodovina, rubrika Revija Zgodovina v šoli.
14. Za pravilnost navedb v člankih odgovarjajo avtorji sami.

Josip Jurčič

IZ ZALOŽBE

ZAVODA RS ZA ŠOLSTVO

2009,
ISBN 978-961-234-772-7,
144 STR.,
19,50 BROŠIRANO,
24,50 €
TRDA VEZAVA

MATJAŽ KMECL, JOSIP JURČIČ - PRIPOVEDNIK IN DRAMATIK

Akademik, literarni zgodovinar in teoretik dr. Matjaž Kmecl v svoji študiji prikazuje Josipa Jurčiča kot utemeljitelja slovenske moderne pripovedne proze in kot dramatika – pisca prvih slovenskih tragedij. K delu je avtorja vodilo prizadevanje, da bi z Jurčičevega lika odstrl nekatere podcenjevalno delujoče stereotipe. Prijetno tekočega besedila ne prekinjajo odvečna dokumentiranje in sklicevanja, saj avtor meni, da si v času interneta in drugih elektronskih možnosti ni težko poiskati bibliografske podatke, na voljo pa je tudi veliko drugih (»tradicionalnih«) virov. Avtor v uvodu pravi, da »izrecno nenavajanje strokovne literature /.../ ne pomeni nikakršnega omalovaževanja; nasprotno, zdi se potrebno poudariti, da stoji v neizrecnem ozadju tega pisanja bolj ali manj ves njen tematski korpus, saj si avtor težko predstavlja, da bi lahko postoril kar koli smiselnega brez njega ...«.

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

INFORMACIJE IN NAROČILA:

po pošti: Zavod RS za šolstvo, Poljanska cesta 28, 1000 Ljubljana; po faksu: 01/3005199;
po elektronski pošti: zalozba@zrss.si; na spletni strani: <http://www.zrss.si>